

Dión Chrysostomos

Tróját nem vették be

ELTE Eötvös József Collegium
2016

Dión Chrysostomos

Tróját nem vették be

ANTIQUITAS • BYZANTIUM • RENASCENTIA XIX.

SOROZATSZERKESZTŐK

Farkas Zoltán
Horváth László
Mészáros Tamás

Dión Chrysostomos

Tróját nem vették be

és más írások

Fordította:
Szepessy Tibor

ELTE Eötvös József Collegium
Budapest, 2016

A fordítás alapjául szolgáló szövegkiadások:

Hans von Arnim: *Dionis Prusaensis quem uocant Chrysostomum quae exstant omnia I-II*. Berlin, 1893–1896.

Dio Chrysostom I: with an english translation by H. Lamar Crosby. (Loeb Classical no. 257.) Cambridge Mass. – London, 1971. No. 11: 445–565.

Dio Chrysostom II: with an english translation by J. W. Cohoon. (Loeb Classical Library no. 339.) Cambridge Mass. – London, 1977. No. 18: 212–233.

Dio Chrysostom IV: with an english translation by H. Lamar Crosby. (Loeb Classical Library no. 376.) Cambridge Mass. – London, 1962. Nos. 52–60: 336–461.

Dio Chrysostom V: with an english translation by H. Lamar Crosby. (Loeb Classical Library no. 385.) Cambridge Mass. – London, 1964. No. 61: 1–21. A haj dicsérete: 336–343.

A Trója-beszédhez (no. 11):

Dione di Prusa: Troiano – or. XI. Edizione critica, traduzione, commento. A cura di Gustavo Vagnone. Roma, 2003.

Az 54. és 55. esszéhez:

Der Philosoph und sein Bild: Dion von Prusa. Eingeleitet, ediert, übersetzt und mit interpretierenden Essays versehen von Eugenio Amato, Sotera Fornaro, Barbara E. Borg, Renate Burri, Johannes Hahn, Ilaria Ramelli und Jacques Schamp. (Sapere 13. Band.) Hrsg. v. Heinz-Günther Nesselrath, Tübingen 2009. Nos. 54–55 (Eugenio Amato – Sotera Fornaro): 1–159.

A fordítást a görög eredetivel összevetette: Mészáros Tamás.

ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2016

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója

Borítóterv: Egedi-Kovács Emese

Copyright © Eötvös Collegium 2016 © A szerző

Minden jog fenntartva!

A nyomdai munkákat a Komáromi Nyomda és Kiadó Kft. végezte

2900 Komárom, Igmándi út 1.

ISSN 2064-2369

ISBN 978-615-5371-55-4

A kötet az OTKA NN 104456 pályázat támogatásával készült.

A kiadvány „Az Oktatási Hivatal által nyilvántartott szakkollégiumok támogatása” című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-16-0018) valósult meg.

Tartalomjegyzék

Bevezetőül	7
(18) Szónoki előtanulmányok	43
(52) Aischylos, Sophoklés és Euripidés <i>Philoktéte</i> sei	53
(59) Az euripidési <i>Philoktéte</i> prologusa (prózai változat)	60
(60) Nessos avagy Déianeira	66
(54) Sókratész	72
(53) Homéros	74
A haj dicsérete	79
(55) Homéros és Sókratész	82
(58) Achilleus	94
(56) Agamemnón vagy a Királyságról	97
(61) Chryseis	105
(57) Nestor	115
(11) Arról, hogy Tróját nem vették be	120

BEVEZETŐÜL

I.

A világirodalom (és benne az európai irodalom) egészét szemrevételező két magyar klasszikust, Babitsot és Szerb Antalt hiába ütnénk fel,¹ az ókori görög irodalomnak mindkettőjükénél szentelt kereken száz-száz lapon Diónról nem esik szó. Holott mind Babits, mind Szerb szemhatárába, egyre vázlatosabban ugyan, de az ókori görög irodalom klasszikus periódusán (8–4. század) túl a hellénisztikus korszak (3–1. század) és az ún. császárkori szakasz is belefért (Kr. e. 1. – Kr. u 5. század), amikor a görög polisok már a római birodalom részét alkották, s amelynek elején, hozzávetőleg az 1. és 2. század fordulóján élt Dión is, tehát kortársa volt egyebek közt a Babbitstól és Szerbtől egyaránt bemutatott Plutarchosnak (kb. 45–120), illetve Tacitusnak (kb. 55–117) és az ifjabb Pliniusnak (kb. 61–115).

Pedig a kortárs kritika és az utókor kétségtelenül nagyra becsülte Diónt, máskülönben szónoki kvalitásaival aligha vívhatja ki neve mellé az igencsak megtisztelő Chrysostomos (=„Arany-szájú”) minősítést, s bizonyára nem választja éppen őt követendő mintaképnek, mindjárt a közvetlen utódok közül, a filozófiai témákat népszerűsítő tyrosi Maximos (kb. 125–185), vagy nem teszi irodalmi és emberi mintaképévé – vegyük számításba: majd három évszázaddal később is! – a korai keresztény szellemiség egyik

¹ Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. Budapest, 1936 (és azóta többször is), illetve Szerb Antal: *A világirodalom története* I–III. Budapest, 1941 (azóta szintúgy több kiadást ért meg, azzal az átmeneti változtatással, hogy a szovjet irodalom általa megírt fejezetét egyes újabb kiadásokban egy „pártos” változat helyettesíti).

nagyja, a szintén író és költő Synesios (kb. 370–412), aki terjedelmes értekezésben elemezte a Dión életvitelében és magatartásában számára csodálni és követnivalónak tetsző vonásokat.² De feltűnik a neve másoknál is: az irodalomtudós Menandros (3–4. század fordulója) példaként hivatkozik rá,³ a kései görög ékesszólás egyik tekintélye, Themistios (317 – kb. 390) a korábbi császároktól nagyra becsült szónokok közé sorolja.⁴ Ugyancsak sokat mondó tény, tehetjük hozzá, hogy még a nagy gúnyolódó, a szintúgy közvetlen utód Lukianos (120–180) is elismerő szavakkal említi.⁵

Hasonlóképpen számon tartotta az ókori görög irodalomtörténet is. Synesios már Dión-esszéje legelején hivatkozik a 2–3. század fordulóján élt (és írói hagyatéka alapján rendkívül sokoldalú) Philostratosra (kb. 170–245), aki Diónt *A szofisták életrajzai* című,⁶ a Kr. e. 5. századig visszanyúló összefoglalásának első könyvében a „filozofáló szofisták”, vagyis a bölcséleti kérdésekkel is foglalkozó szónokok közé sorolja, a szó szoros értelmében vett szofisták és szónokok céhtársaként, többek között a nála manapság is valamelyest jobban ismert Gorgias, Prótagoras és Prodikos, illetve Isokratés és Aischinés, vagy a későbbiek közül Héródész Attikos és Favorinus társaságába.⁷ A róla felvázolt néhány lapos, szuperlatívuszokkal megtűzdelt életrajz nem csupán Dión korabeli tekintélyének beszédes bizonyítéka, hanem más tekintetben is tanulságos olvasmány:⁸

² A görög eredeti ránk hagyományozott címe: Δίων ἡ περὶ κατ' αὐτὸν διαγωγῆς = *Dión avagy a neki tetsző életmódról*.

³ Περὶ ἐπιδεικτικῶν Russel – Wilson, p. 389, 30 Spengel.

⁴ Ὑπατικὸς εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰοβιανόν Schenkl – Downey p. 63, 4.

⁵ *Peregrinus* 18.

⁶ Az eredeti címe: Βίοι σοφιστῶν; a mű két könyvből áll, az elsőben Philostratos huszonöt, a másodikban harminchárom szónok arcképét rajzolja meg.

⁷ Favorinus nevét latinosan írjuk, mert a romanizált Galliában született.

⁸ *A szofisták életrajzai* 1, 7 = p. 486, 19 – 488, 34 Olearius.

A prusai Diónt nem is tudom, miként jellemezzem, mindenben kiváló volt, valóságos bőségszaru, ahogyan mondani szokás, a legnemesebb eredetű, legnemesebb szavak tárháza, szeme előtt a démosthenési és platóni stílus lebegett, ahhoz járul hozzá, mint hangszerhez a húrok, Dión sajátos, egyéni hangja, megragadó közvetlenséggel. Nagyszerű Dión írásainak erkölcsi árnyaltsága is: egész sereg zabolátlan várost részesített megrovásban, mégsem találták sem kötekedőnek, sem sértőnek, mert hát a rakoncátlankodó lovat is jobb gyeplővel, mint ostorral fegyelmezni; amikor pedig harmónikusan élő városok méltatására vállalkozott, semmi szín alatt nem ragadtatta magát túlzásokra, azokat inkább arra figyelmeztette, hogy ne változzanak meg, különben pusztulás vár rájuk. Bölcselkedése egyébiránt nem volt sem hétköznapi, sem irónikus, hanem határozott megfogalmazású ugyan, de – mintegy édesség gyanánt – simogatóan barátságos. Hogy történeti művet is tudott írni, arra bizonyíték A geták története, hiszen bolyongásai idején a getákhoz is eljutott.⁹ És Dión többi művét, az Euboiai történetet, a Papagáj dicséretét és korántsem fontos kérdéseket feszegető egyéb munkáit se nézzük le, tekintsük szónoki gyakorlatnak, végtére a szónoknak ilyesmihez is értenie kell... Az idő tájt született, mikor a tyanaei Apollónios¹⁰ és a tyrosi Euphratés hirdették filozófiai tanaikat,¹¹ akikkel jó viszonyban volt, bár egymással a filozófus-jellemet meghazudtoló módon vitáztak. A geta néphez vezető útját szerintem nem indokolt száműzetésnek nevezni, hiszen száműzetését nem rendelték el, ki sem utasították, csupán a nyilvánosságtól húzódott vissza, az emberek szeme és füle elől lopta ki magát, s mert félt

⁹ Az Al-Duna torkolatvidékén élt thrák eredetű néptörzs.

¹⁰ Újpythagoreus filozófus és „szent ember” (kb. 15–100); terjedelmes, regényessé színezett életrajzát szintén a Szofisták életrajzai szerzője, Philostratos írta meg, benne Diónnak is jelentős szerepet osztva.

¹¹ Rómában is jól ismert sztoikus filozófus (kb. 35–118); levelei első könyvében Plinius elismerő szavakkal említi.

városának zsarnokaitól,¹² akik a filozófiát minden ízében üldözték, más földön más foglalkozásra is szorult: ültetett meg kapált, vizet hordott fürdéshez meg öntözéshez, és végzett még jó néhány egyéb ilyesfajta munkát, hogy megélhessen. Mindamellet a szelleme művelését sem hanyagolta el, s két könyvvel tartotta jól magát, mégpedig Platón Phaidónjával és Démosthenés hűtlen követségről írott beszédével. Sűrűn eljár a katonai táborba szokásos rongyos öltözkéiben, s egyszer észrevette, hogy a katonák Domitianus meggyilkolása után lázadásra készülnek; erre ő, minthogy nem tudta elviselni a kitörőben lévő felfordulás látványát, rongyait levetve egy magas oltárra hágott és így kezdett beszélni:

„rongyait elhajította a sokleleményű Odysseus”,¹³

folytatásul pedig elmondta magáról, nem koldus ő, vagy aminek képzelték, hanem a bölcselő Dión, aztán szenvedélyes hangon bírálta a zsarnokot, a katonákat pedig meggyőzte arról, hogy akkor jutnak helyes elhatározásra, ha a római nép döntésének megfelelően cselekszenek. És Dión meggyőző ereje valósággal lenyűgözte még a görögben kevésbé járatosakat is. Traianus császár Rómában mindenesetre fölvette őt aranyos hintójára,¹⁴ mely királyokat vonultat a háborúkat záró díszfelvonulásokon, és feléje fordulva többször megismételte: „nem értem, mit mondasz, de úgy szeretlek, mint jómagamat”... Dión szónoki teljesítményének csúcspontjai a beszédeiben alkalmazott képek, melyekkel bőven él ugyan, de ott is világos és illeszkedik a tárgyhoz.

¹² A „város” Róma; a „zsarnokok” kifejezés Domitianus császárra vonatkozik (uralk. 81–96), aki 95-ben egész Itáliából kitiltotta a filozófusokat.

¹³ *Odysseia* 22, 1 (ford. Devecseri Gábor).

¹⁴ Uralkodásának ideje: 98–117.

És Dión utóéletének új fejezetét hozta az 5. század után már bizánciként számon tartott görög irodalom, melyben művei valószínűleg reneszánszot értek meg: a hatalmas műveltségű konsztantinápolyi pátriárka, Phótios (kb. 810–893) szokatlanul hosszú esszéiben foglalkozik az írásaival,¹⁵ tanítványa pedig, a szintúgy egyházfejedelem Arethas (kb. 860–932) a királyság fogalmán elmélkedő négy dióni beszéd ürügyén mintegy bevezetőt ír az „aranyország” szerző műveihez (benne egy Diónról szóló, talán Nazianzi Szent Gergely szerezte verset is citálva), melyeket számos ponton kisebb kötetre rugó magyarázattal-megjegyzéssel lát el¹⁶ – és természetesen helyet ad neki, szűken ugyan, a 10. századból származó, harmincezer szócikket tartalmazó Suda lexikon is.¹⁷ Ebben Philostratosnál nem szereplő életrajzi adatok is vannak, melyeket a lexikon összeállítója alighanem szinte szó szerint Phótiosból írt ki, ennél fogva érdemes a pátriárka Diónról adott életrajzi vázlatát teljes terjedelmében idézni:

Elovestam Dión nyolcvan beszédet tartalmazó könyvét. Szülőföldje Prusa, de onnan száműzetésbe vonult, hogy elkerülje a zsarnokuralom szolgálatát, és bolyongásai folyamán sok földet járt be. Hatásos szónoknak tartották, kivált ha erkölcsi emelkedettségre buzdított. Fénykorát Traianus uralkodása alatt érte meg, sokat is időzött nála, s az a kivételes elismerés és megtiszteltetés jutott osztályrészéül, hogy a császári hintóban ülhetett

¹⁵ Bibliothéké cod. 209, 165a 31 – 168b 5 Henry.

¹⁶ Arethas bevezetőjének szövegét közli Hans von Arnim Dión-kiadása (*Dionis Prusaensis quem uocant Chrysostomum quae exstant omnia* I–II), ld. II. 325–328, illetve – angol fordítással párosítva – Dión Loeb-kiadása (*Dio Chrysostom: with an english translation by H. Lamar Crosby*), ld. V. 407–417, a Dión-művekhez fűzött (és eredetileg lapszálon eszközölt) kommentárokat pedig A. Sonny, *Ad Dionem Chrysostomum analecta*, Kioviae 1896, 83–130. (Az Arethasra vonatkozó adatokért Juhász Erikának és Farkas Zoltánnak tartozom köszönettel.)

¹⁷ Suda δ 1240 Adler.

Traianus oldalán. Pasikratés fia volt, foglalkozását tekintve szónok és filozófus. Küllemében állítólag rendkívül méltóságteljesnek igyekezett mutatkozni, úgyhogy gyakran (165b) oroszlanbórt öltve jelent meg a nyilvánosság előtt. Szavait nyugodtan és határozottan ejtette, komótosan, de nem ráérősen járt, s ettől egyéb mozdulatai sem térek el. Vézna volt és alacsony termetű. Azt mondják, hogy sok és sokféle beszédet írt. A miránk jutottak száma nyolcvanot tesz ki. Beszédei már saját nemzedékében megszerezték neki az „aranyaszájú” nevet.¹⁸

A két életrajz, mi tagadás, meglehetősen vázlatos, A szofisták életrajzai nem egy ennél jóval árnyaltabb és terjedelmesebb portrét tartalmaz, talán mert azoknak megrajzolásához több forrás állt Philostratos rendelkezésére; de a benne felfedezhető egynéhány biográfiai adat, Philostratos esztétikai-irodalomelméleti megjegyzéseivel párosulva, és a beiktatott két anekdotikus részlettel még életszerűvé is téve mindenesetre elegendő bizonyíték arra, hogy Philostratos Diónt nagyjából még egy évszázad távla-

¹⁸ Phótiós fentebb idézett (ld. 15. jegyz.) Dión esszéjének ez az első része, ld. *Bibliothéké* cod. 209, 165a 31 – 165b 8; az életrajzi vázlat tehát csak bevezetés: Ἀνέγων Δίωνος βιβλίον ἐν λόγοις π'. Ἔστι μὲν τὴν πατρίδα Προυσαεύς, φυγὰς δ' ἐγεγόνει αὐτῆς τυραννίδος ἐκκλίνων δουλείαν, καὶ πολλὴν ἐπῆλθε πλανώμενος γῆν. Δεξιὸς δὲ περὶ τοὺς λόγους ἔδοξεν εἶναι, καὶ μάλιστα τοὺς ὅσοι ῥυθμίζειν συμβουλεύουσι τὰ ἥθη. Ἦκμασε δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως Τραιανοῦ, καὶ πλεῖστον διέτριψε χρόνον παρ' αὐτῷ, καὶ τῆς ὅτι μάλιστα τιμῆς καὶ δεξιώσεως ἔτυχεν, ὥς καὶ συγκαθέζεσθαι αὐτὸν τῷ βασιλείῳ ὀχήματι. Παῖς μὲν οὖν ἦν οὗτος Πασικράτους, σοφιστῆς δὲ καὶ φιλόσοφος τὸ ἐπιτήδευμα. Ἐπὶ τοσοῦτον δ' αὐτὸν τῆς κατὰ τὸ σχῆμά φασι σεμνότητος ἀντιποιεῖσθαι, ὥς καὶ λεοντῆν πολλάκις ἐνημμένον ποιεῖσθαι τὴν πρόοδον. Φωνὴν δ' ἡρεμαίαν ἡφίει καὶ σταθεράν. Καὶ σχολαῖον μὲν ἀλλ' οὐκ ἀναβεβλημένον βάδισμα, καὶ ἅλλα τῶν κινήματων οὐκ ἀσύμφωνα. Ἰσχνὸς δ' ἦν καὶ οὐδὲ μέγας τὸ σῶμα. Τοῦτον πολλοὺς φασι καὶ ποικίλους γράψαι λόγους· οἱ δ' εἰς ἡμετέραν φθάσαντες γνῶσιν τὸν π' ἐπλήρουν ἀριθμόν. Χρυσόστομον δ' αὐτὸν οἱ λόγοι τῇ κατ' αὐτὸν γενεᾷ δεδώκασιν ἐπονομάζειν.

tából is valóban rendkívüli képességű írónak tekintette, s ebben jóval később, némileg kritikusan ugyan, de Phótios is egyetértett vele. És a mai olvasó a Philostratos-életrajz két kurta betételbeszélésből – talán némi csodálkozástól sem mentesen – akár azt is kiolvashatja, hogy az író-szónok Dión, akivel ismerkedőben van, nem csupán a szépirodalom legfeljebb szellemi csatározásokhoz szokott talaján volt otthon és érezhette sikeresnek magát, hanem válságos pillanatokban habozás nélkül bevetette magát a közélet csatározásai közé is, s mintha az szintén természet-adta terrénja volna, kéretlenül-előkészületlenül megtartott szónoklatával, melyet még a görögül alig-alig értők is elbűvölten hallgattak, esetleg polgárháborúvá szélesedő lázadásnak tudta elejét venni, arról nem is beszélve, hogy neki, az író-szónoknak nem akárci, egy császár gazsulált (amit majd Phótios is megismétel).¹⁹

Ha Philostratos és Phótios szűkszavúak is, mi – részint más antik szerzők egy-egy megjegyzésére, részint a dióni életmű fennmaradt darabjaira támaszkodva valamelyest ki tudjuk egészíteni a róla kettőjükénél felvázolt életrajzot. Minden valószínűség szerint 40 és 120 között élt, s a nevéhez ragasztott, őt a többi Dióntól megkülönböztető „prusai” jelző a szülővárosát jelenti, a rómaiak létesítette Bithynia provinciában, közelebbről a Márvány-tenger Kis-Ázsia keleti partvidékén épült Prusa (a mai török Bursa) városát. Tehetős család sarja lévén kitűnő nevelésben részesült, szónoki képességeiről hamarosan a prusai polgárok is ízelítőt kaphattak. De Dión nem érte be ennyivel: valamikor Vespasianus uralma alatt (69–79) a világ akkori fővárosába, Rómába költözött át, ott érte meg Titus (79–81) rövid uralmát és még Domitianus

¹⁹ A Philostratosnál és Phótiosnál egyaránt olvasható Traianus-anekdota hitelessége igencsak kétes, a ránk maradt források bizonyossága szerint Traianus kétségtelenül tudott görögül; a császári díszhintóra szóló meghívás mindamellett, az olasz kifejezést idézve, *se non è vero, è ben trovato*, vagyis ha nem igaz is, igen találó; ilyen vagy ehhez hasonló magas kitüntetés valóban osztályrészül juthatott Diónnak.

trónra léptét (81–96) is. Közben változatlanul szónokként akart érvényesülni, s a görögül általában jól tudó római elit bizonyára szívesen hallgatta, előbb-utóbb barátokra és rangos pártfogókra talált, családot alapított és gyermeke született – karrierje és magánélete biztosítottnak és sikeresnek ígérkezett Rómában is. De közbeszólt a politika. Dión maga is nyíltan bírálta Domitianust, amellet pedig, bár a körülményeket közelebbről nem ismerjük, a domitianusi terror légkörében egyik befolyásos ismerőse vagy éppen mecénása történetesen felségsértés, netán összeesküvés gyanújába került és a császár kivégeztette. Ennek hatására Dióon otthagya Rómát, sőt szülővárosába sem tért vissza, hanem – ezt fentebb idézett életrajzi vázlatában alighanem jól látja Philostratos – nem elítélő bírói végzésnek engedelmeskedve, inkább csak óvatosságból, mintegy önkéntesen vállalta a száműzetést. Ennek színhelyéül a római birodalom északkeleti határvidékét választotta, de véglegesen sehol sem telepedett meg, hanem egyik tartózkodási helyéről időről-időre egy másikra vándorolt, s közben, ha alkalom nyílt rá, szónoki fellépéstől vagy rétorikatanári felkéréstől sem zárkózott el. Így juthatott el az Al-Duna vidékén élő getákhoz, vagy még északabbra, Borysthenésig, a mai ukrán Odessza vidékére, és talán a Duna alsó folyása mentén, a mai szerb Kostolac város mellett épült Viminaciumban is eltöltött valamennyi időt, legalábbis nem lehetetlen, hogy Philostratosnál említett, rögtönzése ellenére is nagyhatású beszédét éppen az ott állomásozó katonáknak mondta el, akiket Domitianus az Erdélyben nyugtalankodó dákok ellen vezényelt.

„Rongyait levetve”, fűzi hozzá Philostratos. Az ember első olvasásra jogosan hihetné, hogy pusztán az önkéntes bujdosással vállalt nélkülözés szimptomájáról van szó. De nem, legalábbis nem csupán arról. Dióont ugyanis Rómában – kezdeti gúnyos elutasítása ellenére – megbékéltette a filozófiával a sztoikus tanok egyik legtekintélyesebb korabeli képviselője, a római Musonius

Rufus (kb. 30–101). Dión azonban sohasem vált ízig-vérig filozófussá, még elkötelezett híve sem lett valamelyik bölcseleti iskolának – nála a filozófia inkább csak arra szolgált, hogy szónoki mondanivalóját veretesebbé tegye, hogy hirdetett igazának hitelét és érvényességét növelje. Eklektikus maradt tehát, de vándoréveihez úgylehet éppen a kynikus (vagy latinosan cinikus) magatartást találta igazán időszerűnek, mely a teljes függetlenségre törekedett, a pénzt meg az élvezeteket semmibe vette, és a szegénységet, kolduscondrát sem tekintette szégyenletesnek.²⁰

Akárhogyan is, Domitianus halála egyszeriben véget vetett Dión kényszerűen vállalt visszahúzódásának. Megint megjelenhetett a nyilvánosság előtt, folytathatta megszokott életvitelét, renoméjának pedig nemhogy ártottak, inkább javára váltak a méltósággal elviselt vándorévek. Elment Rómába is, ahol nem felejtették el, és – a Domitianus örökébe lépő Nerva császárral (96–98) együtt – szívesen és örömmel fogadták a megtérőt, aki mindamellett nem maradt ott, hanem – római kapcsolatait fenntartva ugyan – véglegesen visszaköltözött szülővárosába, nem úgy azonban, hogy készségesen ne vállalkozott volna kisebb-nagyobb kirándulásokra, elsősorban a Mediterráneum keleti, görögök lak-

²⁰ Ezt a filozófiai iskolát a Sókratés-tanítványok egyike, Antisthenés alapította a Kr. e. 4. század folyamán, legnevezetesebb és legtipikusabb képviselője pedig a sinópei (vagyis a mai török Sinopból származó), de Athénban és Korinthosban élő Diogenész volt (kb. 404–323), aki nem véletlenül lett Dión ránk maradt munkái közül négy esszének (sorszámuk 6., 8., 9., 10.) is címszereplője. Száműzetésbe menetelét egyébként Dión később, az athéniek előtt tartott beszédében jócskán kiszínezi: eszerint személyesen ment Delphoiba jóslatot kérni, és tudakozódására egy – a jóslatokat jellemző – homályos választ kapott, hogy tegye azt, amit eddig, míg csak el nem jut egészen a föld határáig (ld. 13, 9 kk.); a folytatásban azonban minden bizonnyal már a valóságnak megfelelően adja elő, hogy a vándorlása során megismert emberek hol vándornak, hol koldusnak, hol pedig filozófusnak nevezték (οἱ δὲ ἐντυγχάνοντες ἄνθρωποι ὁρῶντες οἱ μὲν ἀλήτην, οἱ δὲ πτωχὸν ἐκάλουν, οἱ δὲ τινες καὶ φιλόσοφον, ld. 13, 11, 1–3).

ta vidékein, már csak azért is, mert hozzá, mint pályája csúcsát elért szónokhoz, számos görög közösség fordult a kéréssel, örvendeztesse meg őket, tartson náluk – vagy náluk is – előadást. Tudni lehet, hogy járt (kétségtelenül többször is) a szomszédos Nikaiában és Nikomédeiában, illetve a Prusának mintegy kikötőjéül szolgáló Apameiában, úgyszintén távolabb, Kelainában és Tarsosban, meglátogatta Rhodos szigetét és a Nílus-torkolatban épült Alexandriát, és persze Hellast sem hagyta, nem hagyhatta ki, tartott beszédet Athénben is, Olympiában is – és a felsoroltakon kívül bizonyára több más város polgárai hallgathatták szónoki előadásait, melyekben hol a vendéglátó város időszerű gondjaira próbált megoldást találni, hol pedig, filozófikus köntösbe öltöztetve, az emberi (illetve a polgári) lét kívánatos magatartásformáit vagy buktatóit tárta fel hallgatóságának.

Legtöbbször, ami magától értetődik, szülővárosának lakosai látták-hallották, annál is inkább, mert Dión (akárcsak apja) a város egyik legtekintélyesebb és legtehetősebb polgára volt, s hazatérése után korántsem akart visszavonultan élni, éppen ellenkezőleg, eleve az járt a fejében, hogy ezentúl minden erejével Prusa javán munkálkodik majd (ebbeli törekvésében még a császárhoz is elment, akitől csakugyan sikerült Prusa számára valamilyen kedvezményt kiharcolnia). Mindenesetre szívügyének tekintette, hogy szülővárosát szépítse, nagyobbítsa, vonzóbbá tegye, középületeket és oszlopcsarnokokat akart építeni, lehetőleg még kikötőt és dokkokat is, javított volna a város védőművein és vízellátásán. Szükségképpen sűrűn hallatta a szavát, hol a népgyűlésben, hol a város valamelyik hivatali testülete előtt, beszámolt a folyamatban lévő munkákról, félreértéseket vagy gyanúkat igyekezett eloszlatni, mi több, hamarosan az ellene felhozott kifogások és vádaskodások ellen is védekeznie kellett. Lelkes kezdeményezései ugyanis korántsem arattak általános tetszést, néhány tekintélyes polgártársa ténykedésében a hatalomvágy, sőt a zsarnoki önkény

megnyilvánulását látta, hirdetett és már valóra váló terveit pedig nem szűnt meg bírálni-hibáztatni. Olyannyira, hogy az éleződő ellentétek tudomására jutottak a római hatóságoknak is, és a levélíró Plinius, aki az idő tájt, feltehetőleg 111 és 113 között, Bithynia proconsulja volt, Traianus császárhoz írott leveleinek tanúsága szerint²¹ személyesen találkozott Diónnal, maga is vizsgálatot készült indítani ellene, s ettől csupán a császár utasítására állt el. Dión életrajzában ez az utolsó biztos adat.

Végso éveit tehát homály fedi, nem lehetetlen, hogy (csalódottságában?) jobbnak látta minden közéleti tevékenységtől visszavonni. Életművének viszont jelentős része fennmaradt, legjava a *Logoi* = *Beszédek* címet viselő gyűjteményben (melynek egy változatát Phótios is olvasta), s amely nyolcvan rövidebb-hosszabb, jellegre és mai szemmel nézve műfaját illetően is változatos írást tartalmaz; ismeretlen összeállítóját legfeljebb annyiban hibáztathatjuk, hogy – a mai tudományos közvélemény legalábbis így tartja – tévedésből a Dión-tanítvány Favorinus két írását (sorszámuk 37., illetve 64.) is felvette a hitelesen dióni darabok közé, másfelől néhánynak, ki tudja, miért, szemlátomást csak csonkult szövegét adja. Fennmaradt továbbá *A haj dicsérete* című kis írása, melynek szövegét a már említett Synesios őrizte meg (aki egyébként Dión művére *A kopaszság dicséretével* válaszolt), ugyancsak öt állítólagos levele, melyek hitelessége azonban erősen vitatható; végül fennmaradt közel két tucat aprócska töredék elveszett műveiből, illetve néhány elveszett művének a címe: ilyen *A geták története* és *A papagáj dicsérete*, melyeket Philostratos nyilvánvalóan még mint hozzáférhető írásokat idéz (az általa ugyancsak idézett *Euboiai történet*²² viszont a *Beszédek* 7. darabjaként mindmáig fenn-

²¹ *Levelek* 10, 81 és 82.

²² Alighanem legismertebb műve Diónnak, magyarul: *A szerelmes delfin. Ókori dekameron*. Válogatta, fordította, az utószót írta és a jegyzeteket összeállította Révay József. Budapest 1962, 91–109.

maradt), ugyancsak ilyen *A szűnyog dicsérete*, továbbá egy másik történeti értekezése, *A Nagy Sándor zsenialitásáról*, végül néhány terjedelmes filozófiai vonatkozású traktátus, mint – a Suda lexi-kontól is idézett – *A filozófusok ellen*, vagy a Musoniushoz, a *Héraklés és Platón dicsérete*, a *Homéros védelmében Platón ellen*, illetve az *Elpusztulhat-e a világegyetem* – és persze nem kizárt, hogy voltak munkái, melyeknek még a címe is feledésbe merült.

Dión írói habitusának, formavilágának és témaválasztásának körvonalazását érdemes megint Phótiósszal bevezetnünk:

Beszédeinek jelentős része, már amennyit ismerünk, mint céloztam rá, a tanácsadó nembe sorolható,²³ s mert természetszerű, hogy a törvényszéki nem a tanácsadó nemmel érintkezik, Dión amabban is nagyjából hasonló erényeket mutat, amire közülük legjobb példa a rhodosi beszéd.²⁴ Itt feszes a gondolatmenete és tömör, legalábbis saját beszédstílusához képest, amellet komolysága életerővel van teli. Példái nagyszerűek és mindenütt bőven él velük, s bár példa-anyagát sokszínű anyagból választja ki, mindig hézagmentesen illeszti. Jótanácsait szívesen köti össze legendás történetekkel, ennél fogva szemlátomást sallangtalan stílusra törekszik; ugyancsak ritkaság, hogy az ember olyasfajtat találjon nála, ami Platón modorában emelkedettséget és nyomatékot adna a beszédnek, amilyen például a borysthenési beszéd,²⁵ melyben visszaélt a legendamondással. Egyszóval előadásmódja többnyire sallangmentes, ahogyan az imént mondtam, a szokványos és elterjedt kifejezéseket használja, továbbá nem is újít,

²³ Az antik rétorikaelmélet a szónoki beszédek három típusát különböztetette meg, a „tanácsadó” (συμβουλευτικόν ~ deliberativum), a „törvényszéki” (δικανικόν ~ iudiciale) és a „bemutató” (ἐπιδεικτικόν ~ demonstrativum) beszédét, tanácsadón a politikai tárgyú, bemutatón az ünnepi alkalmakra szántat érte; a harmadik terminus önmagát magyarázza.

²⁴ A Dión-corpus 31. darabja.

²⁵ A Dión-corpus 36. darabja.

hogyan választékosabb és élvezetesebb legyen. És csakugyan, a szavak és a szóösszetételek alapján azt remélhetnénk, hogy az író a világosságra törekszik: az azonban, hogy gondolatai kifejtésével olyan vontatottan halad előre, s hogy a beszédét lépten-nyomon közbevetések szakítják meg, ebbeli szándékában nem kevéssé akadályozza. Ez azonban talán csak a nézőpont változása és stiláris sajátság, nem nyilvánvaló hiba; de mert olyannyira elnyújtja az előszót vagy ami azt pótolja, lehetetlen észrevétlené tennie, hogy változtatott a szónoklás és az irodalom szokásos közlésmódján, túlméretezett fejet illesztett beszédei testére.²⁶

²⁶ Ez a részlet Phótios fentebb idézett (ld. 18. jegyz.) életrajzi vázlatának második része és közvetlen folytatása, *Bibliothéké* cod. 209, 165b 8–39: Ὅστι μὲν οὖν, ὅπερ ἔφην, τὸ πλεῖστον αὐτοῦ τῶν λόγων, οὓς ἡμεῖς ἴσμεν, συμβουλευτικόν οἷα δ' εἰκός, καὶ τῷ συμβουλευτικῷ παραπλεκόμενον τὸ οἶον δικανικὸν παραπλήσιον τὴν ἀρετὴν κὰν τῷ μέρει τῷδε τοῦ λόγου δεικνύει, καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων ὁ Ῥοδιακός. Δριμύς τε γάρ ἐστι τοῖς ἐνθυμήμασι, καὶ τὸ συνεστραμμένον πρὸς γε τὸν αὐτοῦ χαρακτήρα τῶν λόγων ἔχων, καὶ τὸ ἔντονον μετὰ τοῦ γονίμου πλουτῶν. Ἀριστος δὲ τοῖς παραδείγμασι καὶ πολὺς ἐστὶ πανταχοῦ, καὶ ποικίλης ὕλης λαμβάνων αὐτὰ καὶ προσφυῶς ἀρμοζόμενος. Χαίρει δὲ μάλιστα καὶ μυθολογήμασι τὰς παραινέσεις συνδιαπλέκειν, διὸ καὶ τὸ ἀφελὲς διώκειν δοκεῖ· σπάνιον γὰρ εἴ τις εὖροι κατὰ τὸν πλατωνικὸν ζῆλον τοῖς διάγραμμα καὶ ὄγκον ἐνεργαζομένοις τῷ λόγῳ, ὥσπερ ἐν τῷ Βορυσθενικῷ, μύθοις αὐτὸν ἀποχρῶμενον. Ἀφελὴς μὲν οὖν ἐστὶ τὰ πολλὰ, ὡς ἔφθην εἰπῶν, ταῖς ἐννοίαις, καὶ τῶν τε καθωμιλημένων αὐτῷ καὶ ἐπιπολαζουσῶν αἱ λέξεις, καὶ οὐδὲν οὐδ' ἢ σύνταξις οὐδ' ἐπὶ τὸ βαθύτερον οὐδ' ἐπὶ τὸ καθηδυνόμενον ἐκνεωτερίζει. Καὶ τό γε ἐπὶ τοῖς ῥήμασι καὶ τῇ συμπλοκῇ τῶν ὀνομάτων τοῦ σαφοῦς ἂν τις ἐλπίσαιε τὸν συγγραφέα κατεστοχάσθαι· ἀλλὰ τό γε διὰ μακροῦ τὴν τῆς διανοίας ἀπόδοσιν προιέναι, καὶ ταῖς ἐπιβολαῖς ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον τὸν λόγον διαπεπλέχθαι, οὐκ ἐπὶ μικρῷ τῆς τοιαύτης αὐτὸν ἐκκλείει ιδέα. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν παραλλαγή ιδέας καὶ χαρακτήρος ἰδίωμα, ἀλλ' οὐκ αἰτίας ἴσως ἔνδειξιν ἔχει· τὸ δ' ἐπὶ μακρότατον ἀποτείνειν τὰ προοίμια ἢ τὰ οἶον προοίμια, οὐκέτι ἀφήσιν αὐτὸν τὸ μὴ οὐχὶ ἀντὶ πολιτικοῦ καὶ συγγραφικοῦ τύπου τὸν ἐπὶ ταῖς συνουσίαις ἀλλάχθαι παραδεδυκότα, καὶ μεῖζω τὴν κεφαλὴν τὴν ὡς ἐν λόγῳ τοῦ λοιποῦ σώματος διαπλάττειν. Phótios Dión-esszéjének legnagyobb terjedelmű harmadik és egyben befejező részét akár a *Beszédek* jegyzetekkel ellátott tartalomjegyzékének is tekinthetnénk.

Dión – ahogyan már az eddig elmondottakból is kitetszhett – igen széles látókörű irodalmár volt, azért is, mert „arany-szájú” melléknevét kiérdemlő szónoki tevékenysége mellett történelmi és filozófiai stúdiumokat is folytatott, de legkivált azért, mert mindezt átfogó műveltség birtokában tette, melynek skáláján a görög múlt és irodalom fölényes ismeretén kívül helyet kapott a képzőművészet és a zene, a hangszerek világa, sőt valamelyest még a korabeli természettudomány is. Érdeklődésének sokoldalúságát jól példázzák a *Beszédek*. Abba is belekerült természetesen jókora csokornyí, részint Traianus császár előtt, részint a Prusában, illetve más városokban tartott szónoklata, melyekre már utaltunk korábban, de számos, látszólag egyéb alkotás is, melyeket ma inkább esszének minősítenénk, már csak azért is, mert hiányzik belőlük a beszédekben szokásos beköszöntő megszólítás (bár az olykor előforduló többes szám második személyű igék félreérthetetlenül hallgatóságra utalnak).²⁷ Ezekben Dión hol olyan fogalmakat jár körül, mint a törvény, a zsarnokság, a szabadság és szolgaság, a béke és háború, vagy az erény, a sors, s hogy mi a szépség, mi a filozófia és ki a filozófus, hol meg emberi életkörülmények és lelkiállapotok keltik fel az érdeklődését, a gazdagság, a kapzsiság és az irigység, a bizalom és bizalmatlanság vagy éppen a szomorúság, másutt az embert őrző daimónról és az első istenfogalomról értekezik, illetve az együttélés sajátos megnyilvánulási formái, a lakoma, a tanácskozás, a szokás, a közvélemény késztetik írásra, s van, ahol a görög irodalom és kultúrtörténet nagyjai, Homéros és a tragikusok,²⁸ a történetírók és szónokok mellett Sókratés és a görög mitológia néhány ismert alakja áll

²⁷ Az esszéket Dión több városban is programjára tűzhetette; mindenesetre még a korabeli Trója lakóinak adresszált Trója-beszédről is megjegyzi, hogy azt másutt, más hallgatóságoknak is szándékában áll előadni, (ld. 6. caput).

²⁸ Az 52. sorszámú esszé azért nevezetes, mert a három nagy tragikus *Philoktéte*-sei közül egyedül Sophoklésé maradt fenn, tehát Diónnak az aischylosi és euripidési *Philoktéte*sre vonatkozó megjegyzései forrásértékűek.

elemzéseinek középpontjában – főként az utóbbi csoport írásait szólaltatja meg a tizenhárom kisebb-nagyobb Dión-művet egybeelőző jelen válogatás is.

Az esszékről egyébként, még ha nélkülözik is a megszólítást, könnyen elképzelhető, hogy Dión előadásában is elhangzottak, csak éppen – talán mert tematikájukat illetően többnyire nem kötődtek meghatározott helyszínhez és alkalomhoz – szöveges változatuk egyszerűen mellőzte az amúgy is sablonos megszólító formulákat. Mi több, az sem lehetetlen, hogy az a tucatnyit is meghaladó számú esszé (hatot közülük jelen válogatásunk is tartalmaz), melyeknek a sokak előtt filozófus hírében álló szerző céltudatosan a gazdag filozófiai hagyományokkal rendelkező dialógus formáját adta, szintén hallgatósághoz szólt, és nem egyedül olvasmány formájában kapott közönséget, más szóval, mai ember számára bármily meglepő vagy akár hihetetlen, ilyenkor a párbeszéd mindkét szereplőjét Dión szólaltatta meg, mert – mindjárt rátérünk – az a kor, melyben élt, a szónoktól nem csupán tájékoztatást vagy állásfoglalást várt, hanem szellemi élvezetet is, és nem csupán elragadó stílust, hanem nyelvi vagy előadói bravúrt, netán rétorikai bűvészműtátrányokat is.

Érdemes egy pillantást vetnünk az 59. sorszámú esszére. Dialógust tartalmaz ez is, Odysseus és Philoktétész társalkodnak egymással, de az egész nem más, mint egy elveszett Euripidész-darab, a *Philoktétész* prologusa, csakhogy az eredetiben verses dialógust Dión prózába oldotta.²⁹ Mármost tudnivaló, hogy az efféle átírás az antik iskoláztatás megfelelő fokán a tanulók szokványos feladatai közé tartozott, és ugyanilyen penzum lehetett az egyenesvonalú elbeszélés dialógussá hangszerelése is. Dión tehát, bízást elmondhatjuk, nyilvánvalóan meg-megtette, hogy egy-egy

²⁹ Minthogy Euripidész *Philoktétésze* elveszett, a tragédia prologusának Dióntól származó prózai átírása az 52. sorszámú esszéhez hasonlóan (ld. 28. jegyz.) forrásértékű.

előadói programjának műsorába valamilyen – az őt hallgató korabeli értelmiségi elit emlékeiben is elevenen élő – iskolai feladattípust illesztett, annak kidolgozását persze aranyházú tudásával meglepővé és élményszerűvé varázsolva: frappáns idevágó példa a Cheirón és Achilleus, mester és tanítvány számára adott briliáns szópárbaj (sorszáma 58.), melynek zárlatából, a hallgatóság tettségét növelendő, még a finom ironia sem hiányzik.

De nem kell messzire mennünk, maga Dión is beszél arról, hogyan válogassa meg valaki olvasmányait, és miféle előgyakorlatokat célszerű végeznie, ha szónoki babérokra pályázik. A *Beszédek* 18. (azaz válogatásunk első) darabjában, melyet egy meg nem nevezett, de ékesszólói képzettséget elsajátítani kívánó arisztokratahoz intéz (s így a szónoklat már-már egy levél funkcióját tölti be), egyebek között szó szerint a következőket javasolja neki: „végy elő egy szónoklatot, melyet élvezettel olvastál, elsősorban valamelyiket Xenophóntól,³⁰ aztán vagy állítsd az ott leírtak ellenkezőjét, vagy fogalmazd meg ugyanazt másként”³¹ – mert mindkét tanácsának, bár Dión nem teszi hozzá, amúgyis világos, nyilvánvalóan az volna a célja, hogy a szónok-tanonc nyelvi készségeit és érvelési technikáját segítsen öregbíteni. A két példa-gyakorlatot pedig Dión minden bizonnyal akaratlanul is saját tanulóéveire emlékezve idézi – legalábbis a 11. sorszámot viselő, válogatásunkat befejező Trója-beszédje voltaképpen nem más, mint imént idézett első példája, vagyis egy közismert történet

³⁰ A történetíró Xenophónt és munkái közül név szerint a *Felvonulást* (= *Anabasis*) azért ajánlja Dión olyan hangsúlyosan (többi munkáját voltaképpen háttérbe szorítva), mert abban, mint a benne leírt események fokról-fokra egyre fontosabbá váló személyisége, maga a szerző is szerepel, s bár magáról következetesen harmadik személyben beszél, tucatszámú is több terjedelmes beszédét csonkítatlanul csatolja elbeszéléséhez.

³¹ 18, 18: γράφειν ... σε ἀξιῶ ... τινὰ τῶν λόγων, οἷς ἂν ἡσθῆς ἐντυγχάνων, μάλιστα τῶν Ξενοφωντείων, ἢ ἀντιλέγοντα τοῖς εἰρημένοις ἢ τὰ αὐτὰ ἕτερον τρόπον ὑποβάλλοντα.

„másként fogalmazása”, hogy tehát korántsem az Agamemnón vezette görögök dúlták fel a Helenát megszőktető Paris városát, ahogyan ország-világ tudni véli, hanem éppen ellenkezőleg, az ostrom alá fogott Trója diadalmaskodott a görögök felett, amiképpen Achilleus és Hektór párviadalából sem a görög Achilleus, hanem a trójai Hektór került ki győztesen!

Más szóval a Trója-beszéd voltaképpen a kezdőknek adni szokásos iskolás penzumból nőtte ki magát terjedelmes szónoklattá, melynek előadása, ha a ránk hagyományozott szöveget vesszük, modern becslések szerint teljes három órát is igénybe vehetett (igaz, nem alaptalanul gyanítható, hogy szokatlanul nagy terjedelmét nem is a szóbeli előadásban, hanem alighanem csak az írásos változat, illetve a sokszorosítás előkészítése során érte el, amit manapság kiadásnak neveznénk – az ilyesfajta módosításokra legalábbis nem hiányoznak az antik párhuzamok). Mint más szónoklataiban, Dión látszólag itt is tézisért bizonyítani, hallgatóságát annak igazáról meggyőzni igyekezett, s ebben lépten-nyomon jó hasznát vehette az ógörög irodalomtudomány Homéros költeményeit hol kritizáló, hol meg áértelmező észrevételeinek. Mindamellett még a mai olvasó is hamarosan észlelheti a komolyra formált eszmefuttatások mögül incselkedő iróniát, s csupán a kézbe vett szöveg sodró fordulatossága miatt nem jut ideje elgondolkodni azon, vajon létezett-e egyáltalán az a bizonyos egyiptomi pap, Dión fő forrása.³² Ami a hajdani hallgatókat illeti, azok feltehetőleg már az előadás címének ismeretében legalábbis sejtették, hogy nem akármilyen élményben lesz részük: Dión

³² Az egyiptomi papot természetesen Dión találta ki, minden bizonnyal azért, mert a görögök – ahogyan már Hérodotos is – az egyiptomiakban hagyományosan ősi bölcsességek letéteményeseit tisztelték, tehát a egyiptomi pap számára Dióntól adott állítások eleve bizonyos hitelesség látszatát kelthették. A papot azonban a dióni előadás csak eleinte szerepelteti, utóbb már alig hivatkozik rá, s végül úgyszólván teljesen eltűnteti, további jelenléte ugyanis nyilván árnyékot vetett volna a szerzői konklúzióra.

a tudós álarcát veszi magára, s ők roppant élvezettel hallgathatják, milyen fondorlatosan szőtt érvek, miféle mesterkedések és csalafinta megfontolások alapján van bátorsága előttük a trójaiak győzelmét bizonygatni – más szóval hogy hamisítatlan szónoki bűvészmutatványnak lesznek fültanúi. És az „aranyuszájú” mester előadói műsorán egyéb, szűkebb terjedelmű bűvészmutatványok is helyet kaphattak. Ezek egyik változata szintén valamiféle sajátos „másként fogalmazás” volt, a Trója-beszédhez hasonló, ezúttal azonban Dión olyan aprócska, vérszívó rovart igyekezett a szavak mágiájával elragadóvá és bámulatossá átfesteni, mely a közízlés megítélésében bosszantó vagy éppen ellenszenves lénynek számított – bár nem maradt ránk, pusztán címe alapján is *A szűnyog dicsérete* lehetett ilyen írás – ennek egyébként címre-jellegre egyaránt úgyszólván ikerpárja a Lukianos írásai között fennmaradt *A légy dicsérete*. S ha ez a fajta változat, a közvéleményt tette-tett komolysággal cáfolandó, bravúrosan megkonstruált fikcióval érvelt, a másik változat bravúrját az jelentette, hogy a valóság eddig észre sem vett, illetve kellőképpen figyelemre nem méltatott értékét vagy szépségét tárta fel, mint ahogyan a Synesios művei között fennmaradt *A haj dicsérete*, de – ránk nem maradt ugyan – valószínűleg *A papagáj dicsérete* is, mely a címét idéző Philostratos megítélése szerint, fentebb láthattuk, Dión „korántsem fontos kérdéseket feszegető” munkái közé tartozik, a maga részéről „szónoki gyakorlatnak” minősíti, hozzátéve azonban, hogy „a szónoknak ilyesmihez is értenie kell”.³³

Ennyit röviden a dióni életmű – és azon belül is kivált a válogatásunkba került írások – jellemzésére. Az itt nagy vonásokkal megrajzolt kép azonban korántsem volna teljes és minden részletében érthető, ha nem vázolnánk legalább futólagosan a ró-

³³ *A szofisták életrajzai*, 1, 7 = p. 487, 19–21 Olearius: καὶ ὁπόσα οὐχ ὑπὲρ μεγάλων ἐσπούδασαι τῷ Δίῳνι, μὴ μικρὰ ἡγώμεθα, ἀλλὰ σοφιστικά, σοφιστοῦ γὰρ τὸ καὶ ὑπὲρ τοιούτων σπουδάζειν.

mai birodalom császárkori történetét, s azon belül kiváltképpen a Kr. u. 1–3. század kulturális viszonyait, illetve azt az irodalmi környezetet, melyben Dión életműve kiteljesedett.

II.

A római császárkor Augustusszal induló (Kr. e. 27) első szakasza, a – köztársaság látszatát külsőleg még őrizni kívánó – *principátus* volt, azt pedig 284-től, azaz Diocletianus trónra lépésével váltotta fel a *dominatus*, melyben az uralkodónak már a „dominus et deus” – „úr és isten” – megszólítás dukált. Előbb a Iulius-Claudius-dinasztia uralkodott (Kr. e. 27 – Kr. u. 69),³⁴ őket a Flaviusok váltották fel (69–96),³⁵ utánuk következtek az adopció révén trónra kerülő „jó” császárok, az Antoninusok (96–192)³⁶ és a Severus-dinasztia tagjai (192–235),³⁷ végül pedig – a szakirodalomban használatos nevüket idézve – az egymást váltó katonacsászárok (235–284) kezébe került a trón. Utóbbiak alatt, s 3. század derekára érlelődött meg a római birodalom általános, mind kül-, mind belpolitikai válsága, amire már az az apró adat is napnál világosabban utal, hogy a Severus Alexander halála (235) és Diocletianus trónra lépése (284) között eltelt időben, tehát pontosan 50 év leforgása alatt,

³⁴ Augustus Kr. e. 27 – Kr. u. 14; Tiberius 14–37; Caligula 37–41; Claudius 49–54; Nero 54–68; Galba 68–69, Otho – Vitellius 69.

³⁵ Vespasianus 69–79; Titus 79–81; Domitianus 81–96.

³⁶ Nerva 96–98; Traianus 98–117; Hadrianus 117–138; Antoninus Pius 138–161; Marcus Aurelius 161–180; [Lucius Verus (társcsászár) 161–169]; [Avidius Cassius (trónkövetelő) 175]; Commodus 180–192.

³⁷ Pertinax 193; Didius Iulianus 193; Pescennius Niger (trónkövetelő Syriában) 193–194; Clodius Albinus (trón-követelő Britanniában, utóbb Septimius Severus társcsászára) 193–197; Septimius Severus 193–211; [Geta (társcsászár) 209–211]; Caracalla 211–217; Macrinus 217–218; Diadumenianus 217–218; Helioabalus 218–222; Severus Alexander 222–235.

birodalomnak nem kevesebb mint 53 császára, ellencsászára vagy császárelölte volt.

A minket érdeklő – vagyis az ezt megelőző – irodalmi korszak tehát nagyjából az Antoninusok többnyire még békés korszakára esik. Traianus alatt érte el a birodalom a legnagyobb kiterjedését, mert Mezopotámiában egészen a mai Perzsa-öbölhöz jutott el; ezt a területi gyarapodást mindjárt utána feladta ugyan Hadrianus, a visszavonulás aktusánál lényegesebb volt viszont, hogy az államapparátus olajozottan működött, virult a gazdaság, közbiztonság és relatív jólét uralkodott: a világbirodalmi Róma ez idő tájt élte meg történelme viszonylag legnyugalmasabb és legharmonikusabb korszakát, mert ha háborúra nem egyszer sor került is, a római fegyverek általában diadalmaskodtak, a koronként jelentkező pártütések és lázadások pedig egyfelől általában helyi jellegűek voltak, másfelől nem okoztak igazán súlyos megterheléseket az államapparátusnak. Csupán Marcus Aurelius kényszerült szinte folyamatosan fegyveres erővel védelmezni az északi határokat, uralma alatt még egy trónbitorlási kísérletre is sor került, ráadásul pestisjárvány szántott végig a birodalmon, halála után pedig fia, az uralkodói feladatokat elhanyagoló Commodus alatt alakultak ki olyan viszonyok, akárcsak az előző században Nero idején, úgyhogy ő is összeesküvés áldozata lett, s mint Nero után, őt is többen aspiráltak a trónra, melyet végül Septimius Severus szerzett meg.

A birodalom provinciái az egységes és következetes közigazgatás hatására egymáshoz hasonlóvá formálódtak, s ennek várható, mintegy szükségszerű következménye lett az, hogy Caracalla császár 212-ben közreadhatta az ún. *Constitutio Antoniniana*t (Antoninus császár – azaz Caracalla – rendelete), mely gyakorlatilag a birodalom úgyszólván valamennyi polgárát felruházta a római polgárjoggal. Ami egyben azt is jelentette, hogy Itália és Róma lakosai jogilag nem voltak többé kivételezett polgárai a biroda-

lomnak, s hogy Itáliával együtt Róma központi szerepe is megyöngült, provinciális központok nőhettek melléje, ez pedig már a 2. század folyamán újabb irodalmi centrumok kialakulását segítette elő, mint amilyen (az Apuleiust is nevelő) afrikai Karthagó lett, másrészt pedig előmozdíthatta a régebbi centrumok, Alexandria és a Hellasban vagy Kis-Ázsia partvidékein régen létesült görög irodalmi központok megerősödését. Ami közvetlenül Rómát illeti, a folyamat későbbi állomása az, hogy a 3. század vége felé a birodalom nyugati felének fővárosává Milánó lépett elő, a 4. század elején pedig mellette és némileg vele szemben, mint keresztény főváros, megépült Konstantinápoly.

Ebben a hosszú folyamatban a Kr. e. 2. század óta fokozatosan római uralom alá került görögök kezdeti ellenállás után, olykor ugyan alighanem fogcsikorgatva, kénytelen-kelletlen elfogadták a latin nyelvű, számukra tehát „barbár” római uralmat, de a kezdeti nagy megrázkódtatás, nem kellett hozzá sok idő, békés beletörődéssé simult, már csak azért is, mert a Kr. e. 4. század közepe óta amúgy is hozzászokhattak a monarchikus államformához (igaz, uralkodóik mindeddig anyanyelvükön szóltak hozzájuk); íróik pedig annál is könnyebben belenyugodhattak a megváltozott viszonyokba, mert a római elit görögül általában jól tudó képviselőiben figyelmes hallgatókra-olvasókra számíthattak. A kor Rómát uraló görögjei vitathatatlan kulturális elsőbbségük tudatában és hagyományaik ápolásában leltek kárpótlást, amit a rómaiak is hajlandók voltak elfogadni, s amit a költő Horatius olyan pregnánsan fogalmazott meg:

*Graecia capta ferum victorem cepit...
durva legyőzőjén győzött a leverte Görögország.*³⁸

A két irodalom képviselői innentől kezdve sajátos szimbiózisban éltek egymással: számos adat bizonyítja a görög és római írók

³⁸ *Epistularum* II. 1, 156 (ford. Muraközi Gyula).

között ténylegesen létesült kapcsolatokat vagy azt, hogy a görög írók – így Dión is – magától értetődőnek tartották magukat Rómában és az épp trónon ülő császár előtt is megmutatni.

A görög-római viszonyt, melyet afféle római-görög monarchiának is nevezhetnénk, jól szemléltetik a 2. század elejét még megérő Plutarchos (kb. 46–120) párhuzamos életrajzai – és korántsem azért, mert némely életrajzai valóságos hasonlóságokon alapulnak (mint Nagy Sándoré és Iulius Caesaré), hanem éppen az ellenkezője révén: azáltal, hogy más görög és római hírességek életrajzeit viszont erőszakoltan, kellő alap nélkül párosította, hódító és hódított egyenrangúságát mindenképpen hangsúlyozandó (s itt példaként a Nikias – Crassus életrajz-kettősre szokás hivatkozni).³⁹ Ami pedig a római és a görög világ, ezen belül a két irodalom közti kiegyezést illeti, annak beszédes szimbóluma az a körülmény, hogy 143-ban a változatlanul megtartott consuli tisztet két akkortájt közismert író, a latin Fronto (kb. 100–160) és a görög, de ahogyan a nevéből is kitetszik, már a *Constitutio Antoniniana* előtt is római polgárjoggal rendelkező) Héródész Attikos (101–177) töltötte be – mi több, nem is olyan mellékesen, Héródésznek még a felesége, Regilla is latin anyanyelvű római volt. Ugyanúgy sokatmondó tény, hogy Marcus Aurelius a maga emlékezéseit római császár létére is görögül írta, a romanizált Gallia szülötte, a szónok Favorinus hasonlóképpen ugyancsak görögül írt, Dionysios Halikarnasseus pedig görög volta ellenére a római történelem megírására vállalkozott.

Ha mármost a 2. század irodalmi életét madártávlatból szemléljük, a rendelkezésünkre álló (és viszonylag igen bőséges)

³⁹ A görög Nikias (kb. 470–413) és a római Marcus Licinius Crassus (kb. 115–153) között van annyi hasonlóság, hogy mindkettő hadvezéri méltóságot töltött be, Nikias az Ahén és Spárta között dúló peloponnésosi háború során (431–404) az athéni csapatokat irányította, s bár Crassus – Nikiastól eltérőleg – több háborúban is hadvezérként vett részt, mindkettőjük halálát súlyos katonai vereség okozta.

anyag arra látszik utalni, hogy a latin nyelvű irodalom a kedvező körülmények ellenére sem éri el az ezüstkör színvonalát (hajdanában ezért kapta a „bronzkor” elnevezést), bár az ezüstkori nagyok közül a 2. század elejét is megérték néhányan, elég Tacitusra (56–117), a fiatalabb Pliniusra (62 – kb. 115), Suetoniusra (kb. 69–122) vagy Iuvenalisra (kb. 55–138) gondolnunk. A görög irodalom viszont, mely már az előző században a fellendülés jeleit mutatta, bizonyosság rá a már említett Plutarchos, mellette Philón (Kr. e. kb. 25–20 – Kr. u. 41–45), Ioséphos Flavios (kb. 37 körül – 100) és mások, a 2. században tovább izmosodott és terebélyesedett, következésképpen a – hellénisztikus görög irodalmat kivirágóztató – Kr. e. 3. század után megint egy kisebbfajta virágkort könyvelhetett el magának, s ebben más prózai műfajok, a történetírás, a regény- és elbeszélőirodalom vagy éppen a szaktudományi értekezés képviselői mellett mondhatni kimagaslóan fontos szerepet játszottak a szónokok, Dión és az utána következő rétor-nemzedék nagyjai, a fentebb már említett Héródész Attikos, Favorinus (kb. 80–160), Polemón (kb. 90–144), Ailios Aristeidész (117–181) – nagyon jellemző az is, hogy „az ókor Voltaire-je”, Lukianos szintén szónokként kezdte pályafutását.

A 2. század görög irodalmának alighanem leginkább feltűnő jellegzetessége a nemzeti múlt látványos felértékelődése, mindamelllett nem is a görög hajdankor történéseire és szereplőire utaló írások szaporodása igazán különös, hanem az úgyszólván általánossá vált, már-már kötelező nyelvi archaizálás, amit „atticista reneszánsz”-nak szokás nevezni. Az archaizálás gondolata már jóval korábban, a Kr. e. 1. század görög irodalomtudósainál felmerült, a század elején a Kalé Akté-i Kaikilios, utóbb pedig a Rómában is hosszasan időző Dionysios Halikarnasseus (kb. Kr. e. 54 – Kr. u. 8) egyaránt azt indítványozta, hogy a tollemberei ne saját koruk beszélt idiómáját használják, sokkal inkább a Kr. e. 5–4. század „klasszikus” szerzőit válasszák stílárís

mintaképeiknek, és saját írásaikban igyekezzenek a régi nagyok nyelvi kifejezőeszközeit alkalmazni – és gondolataik nagyjából az 1. század közepétől hamarosan tényleges írói gyakorlattá váltak, tegyük hozzá, Dión esetében is. (Ami pedig a kettős formát öltő múltba fordulás indítékát és eluralkodását illeti, abban bizonyára a római hódítás sokkjából fokozatosan feleszmélő görögség öntudatra ébredésének, valamiféle szellemi önvédelemnek a jelét is láthatjuk.)

Azt a kereken kétszáz évet, mely hozzávetőleg az 1. század közepétől, a 2. századot közrefogva, a birodalom 3. század derekán kezdődő válságáig terjed, a már nem egyszer idézett Philostratos a „második szofisztika” korszakának nevezi; a megjelölést egyébként maga adta,⁴⁰ de a szofisztika képviselői, a szofisták (a Platón-tól eredő negatív mellékszöngé nélkül) az ő szóhasználatában egyszerűen a „szónokok”. A tőle megteremtett fogalmat a modern kor tudományossága is jól ismeri és régóta használja (még hozzá az utóbbi években-évtizedekben egyre nagyobb érdeklődéssel), de erősen tágitott értelemben. Egyfelől ugyanis kétségtelen tény – ezt Philostratos nagy összefoglalása, *A szofisták életrajzai* félreérthetetlenül bizonyítja – hogy a szónokok az Antoninusz-dinasztia uralkodása alatt a kulturális közélet legfőbb hangadói voltak, tegyük mindjárt hozzá, ráadásul császári támogatással, hiszen a római birodalom legfőbb ura, Marcus Aurelius, a görög Athénben létesített, mégpedig államilag dotált rétorika-tanszéket.⁴¹ Csakhogy az ékesszólás megnövekedett ázsiója másfelől – és igencsak szükségszerűen – jókora és érdeklődő hallgatósá-

⁴⁰ *A szofisták életrajzai* 1, 1 = p. 481, 22 Olearius: δευτέρα σοφιστική (az „első” szofisztikát az 5–4. század fordulóján élt szónokok alkották).

⁴¹ Marcus Aurelius a rétorikán kívül és mellett hathatósan támogatta a filozófiai oktatást is: az ő jóvoltából – és ugyancsak Athénben – szintúgy államilag dotált tanszékekhez jutottak a legnagyobb és legnépszerűbb filozófiai iskolák, mind a négy, vagyis a platóni és az aristotelési, a stoikus és az epikureus iskola.

got, annak létrejötte pedig kedvezően alakult politikai, kulturális és gazdasági körülményeket feltételez. Ami más szóval azt is jelenti, hogy a szónoklásnak ilyenén – az európai történelemben páratlan – népszerűsége nem következhetett volna be, ha Róma nem teremt nagyjából zavartalan békét és biztonságot, gazdasági fellendülést és relatív jólétet a hatalmas birodalom görögök lakta vidékein, ha a meghódított görögök nem lehetnek maguk is a pax Romana – vagyis a Róma teremtette béke – haszonélvezői, s ha nem heverik ki a római hódítás megaláztatását és nem erősítik identitásukat-önbizalmukat azzal, hogy a múltjuk felé fordulnak, programszerűen hajdani nagyjait, azok nyelvét és dicső tetteit igyekeznek újra meg újra felidézni, eszükbe vésni, megőrizni – és ennek leghathatósabb eszközéül ókori viszonyok között leginkább az élőszó, a szónoki előadás kínálkozott. A „második szofisztika” tehát mai értelmezésben nem szűkíthető az ékesszólás fogalmkörére, valójában annál sokkal többet, tulajdonképpen egész történeti korszakot jelent, melynek arculatát számos egymástól elütő tényező együttes érvényesülése formálta, s amelyben a korábbihoz képest sajátosan újszerű közgondolkodás és kulturális viszonyrendszer tudott kialakulni.

A második szofisztika szónokait a jeles osztrák ókortudós, Ludwig Radermacher (1867–1952) találó kifejezése nyomán „koncertszónokok”-nak szokták nevezni, mert a kor szónokai úgy járták a birodalmat, mint manapság egy-egy zeneművész, énekes, vagy versmondó, hogy aztán útjukat egy-egy nagyobb városban megszakítva (olykor talán jó előre tudatott tematikájú) szónoki műsorral szórakoztassák a művelt elitből ott verbuválódó közönséget. Az antik rétorika három nagy válfaja, a törvényszéki, a közéleti-politikai, és a jobb híján „bemutató”-nak keresztelt szónoklat-nem közül az utóbbit részesítették előnyben, hiszen hallgatóságuk nem ítélkezni, és nem is döntést hozni gyűlt egybe, őket vagy a program valamelyik kínálata, vagy a vendégük nevét kö-

rüllengő hírnév vonzotta, vagy egyszerűen a szónoki produkció veretességében és szellemes vagy éppen meglepő fordulataiban akartak gyönyörködni. Ilyen körülmények közt hangozhattak el Dión morális-filozófiai vonatkozású eszmefuttatásai, de azok a népszerű előadások is, melyek a régi görög történelem valamelyik híres-hírhedt személyiségéhez vagy eseményéhez kapcsolódtak, s melyeket az előadó, a témául választott személy vagy esemény többnyire korántsem lévén hallgatói előtt teljesen ismeretlen, az ékesszólás összes fortélyát alkalmazva tudott mégis újszerűvé varázsolni, ahogyan ezt, mind a témát, mind a megoldást illetően a fentebb már érintett Polemón ránk maradt szónoklatpárosa példázza: előadása két fiktív beszédet fűz össze, melyekben két görög apa azon vitatkozik, éspedig néhány nappal a perzsák fölött aratott marathóni győzelem (490) után, hogy a csata folyamán odaveszett, és Hérodotosnál név szerint is megemlített fiaik,⁴² Kallimachos és Kynaigeiros közül melyik vitézkedett hősiesebben, mert a hősiesebbnek bizonyuló fiút

⁴² Hérodotos 6, 114: *...életét vesztette Kallimachos, a polemarchos, aki mindvégig kitűnt hősiességével, valamint a hadvezérek közül Stésilaós, Thrasyloás fia. El-esett Kynaigeiros, Euphorión fia is: elmetszette a kezét egy harci bárd, mikor egy [perzsa] hajó orrdíszét megragadta. Ford. Muraközi Gyula. (...ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος διαφθείρεται, ἀνὴρ γενόμενος ἀγαθός, ἀπὸ δ' ἔθανε τῶν στρατηγῶν Στησίλεως ὁ Θρασύλεω τοῦτο δὲ Κυναίγειρος ὁ Εὐφορίωνος ἐνθαῦτα ἐπιλαμβανόμενος τῶν ἀφλάστων νεός, τὴν χεῖρα ἀποκοπεῖς...)* Polemón egyébként rálicitál Hérodotosra, mert nála Kynageiros, miután jobb karját levágják, baljával fogja vissza a perzsa hajót (1, 10k.). Még tovább megy (Polemónt olvasva?) az Augustus-kori Pompeius Trogust kivonatoló, talán 2. században élt Justinus, akinek előadásában a hős, amikor a futó ellenséget a hajóig üldözte, a behajózott sajkát jobb kezével visszafogta, és nem engedte el előbb, csak midőn kezét elvesztette; miután pedig jobb kezét levágták, baljával ragadta meg a hajót, majd mikor ezt is elvesztette, végül fogaival tartotta vissza azt ld. 2, 9 – ford. Horváth János. (Cum fugientes hostes ad naves egisset, onustam navem dextra manu tenuit, nec prius dimisit, quam manum amitteret; tum quoque amputata dextra navem sinistra comprehendit, quam et ipsam cum amisisset, ad postremum navem morsu detinuit.)

apjának áll majd jogában búcsúztatni. Mármost Polemón hallgatói kétségkívül pontosan tudták, mikor zajlott le a marathóni ütközet, és melyik fél került ki belőle győztesen, múltba forduló képzeletük nyilván szívesen – és persze büszkén – emlékezett vissza az akkor kivívott diadalra, mi több, egyesek köztük esetleg még a két hősi halott nevét rögzítő Hérodotos-passzust is ismerték: a többit azonban merő újdonságként fogadhatta a közönség, amellet pedig eleve érdekfeszítőnek ígérkezhetett számukra a kiélezett döntési helyzet, a két apa egymás ellenében, a búcsúztatás jogának elnyeréséért folytatott szenvedélyes vitája, s valószínű rétorikai csemegének a szájukra adott érvelés várható logikai bravúrja vagy árnyalt finomságai.

És maradjunk még egy kissé a szónok műsoránál. Közönségük tagjai, minthogy iskoláztatásuk során maguk is részesültek valamelyes rétorikai oktatásban, értő füllel figyelték előadóikat, voltak és nem is szerény elvárásaik velük szemben, igényeik között – Dióonnal kapcsolatban fentebb már volt róla szó – az is szerepelt, tudjon a szónok adott esetben bűvész módjára bánni a nyelvvel, vagyis tudjon rögtönözni is, legyen képes – azonnal vagy rövid gondolkodás után – a hallgatóságtól megfogalmazott valamilyen témát vagy fiktív szituációt ott helyben szónoklattá formálni. Dión ránk maradt írásai közül ilyen lehetett a *Beszédek* korábban már citált 58., Achilleus és Cheirón vitáját tartalmazó darabja is, Philostratos szerint mindenesetre Dióonnak „a rögtönzött szónoklásban sem volt párja”;⁴³ hogy pedig feltételezett rögtönzés-volta ellenére mégis írásos formát ölthetett, azt előadója emlékezetén kívül akár a Dión korában már régóta ismert gyorsírás is biztosíthatta. Megjegyzendő azonban, hogy a kor nagy szónokai közül elvi ellensége is akadt a rögtönzésnek. A már említett Ailios Aristeidész például, mikor Marcus Aurelius egyszer megkérdezte tőle,

⁴³ A *tyanai Apollónios* V. 37, 24–25 Kayser: προσῆν τε αὐτῷ [sc. Δίωνι] καὶ τὸ ἀποσχεδιάζειν ἄριστα ἀνθρώπων.

mikor hallhatná őt, válaszul azt mondta a császárnak, adjon fel neki valamilyen témát, hallani fogja majd szónoklattá formálva, de csak másnap, mert „mi nem okádjuk, hanem megrágjuk, amit mondunk”,⁴⁴ s mert sokak szerint valójában nem is tudott volna rögtönözni, két dolgozatában fejtette ki a rögtönzést illető ellenérveit.

A második szofisztika szónokai között tehát – túl tehetségük és rátermettségük eltérő voltán – figyelmes szemlélő hamarosan felfogás- és ízlésbeli különbségekre bukkan. Ezeket röviden és leegyszerűsítve úgy jellemezhetnénk, hogy egyesek közülük nagyjában-egészében megelégedtek közönségük szórakoztatásával, az igazán nagyok viszont, és közéjük tartozott Dión Chrysostomos is (a szórakoztatás képességét maguk számára is fontosnak ítélve ugyan) sokkal magasabbrendű célokat tűztek ki maguk elé. Az ő szemükben az ékesszólás volt a legnemesebb és leghasznosabb foglalkozás, meggyőződéssel vallották, hogy nekik mindig és mindenütt a jót, a szépet és az igazat kell képviselniük, ennek folytán egész ténykedésükben mintegy kötelességük az emberek javát szolgálni, az ellenétek elsimításán, az egyetértés kimunkálásán fáradozni; ők szívesen vállalták, mellesleg hírnevükben is bízva, hogy városuk-szülőföldjük kérelmeit vagy panaszait – a kedvező választ több eséllyel kiharcolandó – maguk továbbítják az államapparátus tisztviselőihez, közéjük akár a császárokat is beleértve (akik egyébiránt szofista művészetüknek általában maguk is őszinte csodálói voltak, olyannyira, hogy nem egyszer személyes látogatásukkal is megtisztelték, esetleg kancelláriájuk élére állították őket.) És a tekintélyes, nagy szónokok nem csupán szónoklataikkal igyekeztek a görög közösségeket szolgálni, hanem vagyonukból is szívesen áldoztak rájuk, alapítványokat tettek szűkebb pátriájuk, de olykor távolabbi települések számá-

⁴⁴ A szofisták életrajzai 2, 9 = p. 583, 2–3 Olearius: οὐ γὰρ ἔσμεν τῶν ἐμούντων, ἀλλὰ τῶν ἀκριβούντων.

ra is, középületeket emeltettek vagy újjítottak fel,⁴⁵ és mindenképpen igyekeztek a közjó iránti fogékonyságuknak tettekkel is bizonyosságát adni. Megtehették, már csak azért is, mert általában jelentős, olykor hatalmas vagyonuk volt, amihez többnyire az is hozzásegítette őket, hogy szónokiskolákat tartottak fenn (a már szóba hozott Favorinus például Diónnak volt tanítványa) s a tanfolyamok látogatásáért olykor borsos tandíjat kellett fizetni.

A szónokok gazdagságát illetően érdemes felidéznünk Philostratos történetét Héródész Attikosról (ld. még 45. jegyz.).⁴⁶ Eszerint Héródész megtudta, hogy Trójában és környékén nincs elég fürdő és a lakosok jószerivel alig juthatnak tiszta vízhez; közbenjárására Hadrianus 3 millió drachmát utalt ki az ottani vízellátás javítására. A költségek azonban egy idő után meghaladták a 7 millió (!) drachmát, a provincia tisztviselői tiltakoznak Hadrianusnál, mire a császár szemrehányást tett Héródész Attikosnak, Héródész azonban mentegetődzés helyett azt válaszolta neki, hogy „ilyen csekélységen igazán ne háborodjon fel”,⁴⁷ a többletköltségeket természetesen maga állja. De aligha maradt el nagyon Héródész mögött a már többször említett Polemón sem,⁴⁸ akivel kapcsolatban ugyancsak Philostratos jegyezte fel, hogy valahányszor előadni ment valahová, mindig sok szolga és különféle holmikat cipelő teherhordó állat kísérté, maga ezüstös gyeplőjű hintón utazott, s biztonság kedvéért még vadászkutyákat is vitt magával. És, ahogyan láthattuk, maga Dión is volt olyan tehetős, hogy Prusában jelentős átalakításokat tervezzen.

⁴⁵ A már említett Héródész Attikos, akit nyugodtan nevezhetnénk ókori multimilliárdosnak, úgyszólván minden nagyobb görög városban emeltetett új és közhasznú épületeket; az athéni Akropolis nyugati lábánál emelt Ódeionja máig és rendszeresen előadások színtere maradt.

⁴⁶ *A szofisták életrajzai* 2, 1 = p. 548, 12–31 Olearius.

⁴⁷ Az eredetiben ὑπερ μικρῶν μὴ παροξύνου (2, 1 = p. 548, 29 Olearius.)

⁴⁸ *A szofisták életrajzai* 1, 25 = p. 532, 8–11 Olearius.

Annyit még a korabeli szónokok „szakmai” közösségéről és mindennapjairól, hogy általában érdeklődtek pályatársaik iránt, számon tartották és figyelemmel kísérték őket, sőt nem egyszer személyesen is ismerték egymást, s bár hol baráti kapcsolatok alakultak közöttük, hol meg irigyen versengett egyik a másikkal, vagy akár fondorkodott is ellene, abban mindenestre nem különböztek, hogy küllemükre és ruházatukra, modorukra és viselkedésükre – a Phótiós Diónról árulkodó megjegyzését idéztük – nyilvánosság előtt általában kényesen ügyeltek, igaz, korántsem arattak mindig osztatlan sikert. Minderről azonban igazán szemléletes képet akkor kapunk, ha – mint korábban – megint Philostratest vesszük elő, aki egyhelyt két „szakmabeli”, a ma már alig ismert Alexandros és a nagyhírű Héródész Attikos félig tréfás, félig komoly „mérkőzését” jeleníti meg, melyben az egyik vizsgáztat, a másik vizsgázik.⁴⁹

⁴⁹ A szofisták életrajzai 2, 6 = 570, 9 – 573, 22 Olearius: *ἔκλυοντο μὲν δὲ ἐς τὸ ἐν τῷ Κεραιικῷ θεάτρῳ, ὃ δὲ ἐπωνόμασται Ἀγριππεῖον, προιοῦσης δὲ ἤδη τῆς ἡμέρας καὶ τοῦ Ἡρώδου βραδύνοντος ἡσχαλλόν οἱ Ἀθηναῖοι ὡς ἐκλυομένης τῆς ἀκροάσεως καὶ τέχνην αὐτὸ ῥόντο, ὅθεν ἀνάγκη τῷ Ἀλεξάνδρῳ ἐγένετο παρελθεῖν ἐπὶ τὴν διάλεξιν καὶ πρὶν ἤκειν τὸν Ἡρώδην. ἡ μὲν δὲ διάλεξις ἔπαινοι ἦσαν τοῦ ἄστεος καὶ ἀπολογία πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὑπὲρ τοῦ μήπω πρότερον παρ’ αὐτοὺς ἀφῆχθαι, εἶχε δὲ καὶ τὸ ἀποχρῶν μῆκος, Παναθηναικοῦ γὰρ λόγου ἐπιτομὴ εἵκαστο. εὐσταλὴς δὲ οὕτω τοῖς Ἀθηναίοις ἔδοξεν, ὡς καὶ βόμβον διελθεῖν αὐτῶν ἔτι σιωπῶντος ἐπαινεσάντων αὐτοῦ τὸ εὖσχημον. ἡ μὲν δὲ νενικηκυῖα ὑπόθεσις ὁ τοῦ Σκύθα ἀπανάγων ἐς τὴν προτέραν πλάνην, ἐπειδὴ πόλιν οἰκοῦντες νοσοῦσι, καιρὸν δ’ ἐπισχῶν βραχὺν ἀνεπήδησε τοῦ θρόνου φαίδρῳ τῷ προσώπῳ, καθάπερ εὐαγγέλια ἐπάγων τοῖς ἀκροωμένοις ὧν εἰπεῖν ἔχοι. προιόντος δὲ αὐτῷ τοῦ λόγου ἐπέστη ὁ Ἡρώδης Ἀρκάδι πῖλῳ τὴν κεφαλὴν σκιάζων, ὡς ἐν ὥρᾳ θέρους εἰώθει Ἀθήνησιν, ἴσως δὲ πού καὶ ἐνδεικνύμενος αὐτῷ τὸ ἐκ τῆς ὁδοῦ ἦκειν. καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἔνθεν ἑλὼν διελέχθη μὲν ἐς τὴν παρουσίαν τοῦ ἀνδρὸς ὑποσέμνω τῇ λέξει καὶ ἡχούσῃ, ἐπ’ αὐτῷ δὲ ἔθετο, εἴτε βούλοιο τῆς ἤδη σπουδαζομένης ὑποθέσεως ἀκροᾶσθαι, εἴτε ἑτέραν αὐτὸς δοῦναι. τοῦ δὲ Ἡρώδου ἀναβλέψαντος ἐς τοὺς ἀκροωμένους καὶ εἰπόντος, ὡς ποιήσοι, ὅπερ ἂν ἐκεῖνοις δόξῃ, πάντες ξυνεπένευσαν ἐς τὴν τῶν Σκυθῶν*

Bemutatásul Philostratos elmondja Alexandrosról, hogy rétor apa meglehetősen tehetős, ráadásul igen jó megjelenésű szülötte, csak hát a róla szállongó pletykák úgy tudják, hogy igyekszik magát tényleges életkoránál fiatalabbnak láttatni. Egyszer, már férfikorában, szülővárosa valamely kérését vállalta a császár (valószínűleg Marcus Aurelius) elé terjeszteni, s mert az uralkodó, úgy látta, nem hallgatja elég odaadóan, egyszerűen rászólt, hogy „Figyelj rám, császár!”, mire a modortalan felszólításától felingerelt Marcus így válaszolt: „Figyelek és rádismerek, te vagy az, aki folyton a haját cicomázza, fogát fehéríti, körmeit csiszolja és szájából dől a szagosító!”⁵⁰ Hogy aztán miképpen ért véget a császári audiencia, arra Philostratos nem tér ki; azzal folytatja, hogy Alexandros többnyire szülővárosában élt ugyan, de azért szónokolt Rómában, Tarsosban, végigjárta egész Egyiptomot,

ἀκρόασιν, καὶ γὰρ δὴ καὶ λαμπρῶς διῆει τὸν ἀγῶνα, ὡς δηλοῖ τὰ εἰρημένα. θαυμασίαν δὲ ἰσχὺν ἐνεδείξατο καὶ ἐν τοῖσδε· τὰς γὰρ διανοίας τὰς πρὶν ἦκειν τὸν Ἡρώδην λαμπρῶς αὐτῷ εἰρημένας μετεχειρίσατο ἐπιστάντος οὕτω τι ἐτέρᾳ λέξει καὶ ἐτέροις ῥυθμοῖς, ὡς τοῖς δεύτερον ἀκρωμένους μὴ διλογεῖν δόξαι. τὸ γοῦν εὐδοκιμώτατα τῶν πρὶν ἐπιστῆναι τὸν Ἡρώδην εἰρημένων, ἔσθς καὶ τὸ ὕδωρ νοσεῖ μετὰ ταῦτα ἐπιστάντος ἐτέρᾳ δυνάμει μεταλαβὼν, καὶ ὑδάτων' εἶπεν, ἡδίω τὰ πλανώμενα.' κάκεῖνα τῶν Ἀλεξάνδρου Σκυθῶν, καὶ πηγνυμένου μὲν Ἰστροῦ πρὸς μεσημβρίαν ἤλαυνον, λυομένου δὲ ἐχώρουν πρὸς ἄρκτον ἀκέραιος τὸ σῶμα καὶ οὐχ ὥσπερ νυνὶ κείμενος. τί γὰρ ἂν πάθοι δεινὸν ἄνθρωπος ταῖς ὥραις ἐπόμενος; ἐπὶ τελευτῇ δὲ τοῦ λόγου διαβάλλων τὴν πόλιν ὡς πνιγερὸν οἰκητήριον τὸ ἐπὶ πᾶσιν ὧδε ἀνεφθέγατο, ἀλλ' ἀναπέτασον τὰς πύλας, ἀναπνεῦσαι θέλω.' προσδραμὼν δὲ τῷ Ἡρώδῃ καὶ περισχὼν αὐτὸν, ἀντεφεστίασόν με' ἔφη, καὶ ὁ Ἡρώδης, τί δὲ οὐ μέλλω' εἶπεν, λαμπρῶς οὕτως ἐστίασαντα; διαλυθείσης δὲ τῆς ἀκρόασεως καλέσας ὁ Ἡρώδης τῶν ἑαυτοῦ γνωρίμων τοὺς ἐν ἐπιδόσει ἡρώτα, ποῖός τις αὐτοῖς ὁ σοφιστὴς φαίνοιτο, Σκέπτου δὲ τοῦ ἀπὸ τῆς Κορίνθου τὸν μὲν πηλὸν εὐρηκέναι φήσαντος, τὸν δὲ Πλάτωνα ζητεῖν, ἐπικόπτων αὐτὸν ὁ Ἡρώδης, τουτί' ἔφη 'πρὸς μηδὲνα εἴπης ἕτερον, σεαυτὸν γὰρ' ἔφη 'διαβαλεῖς ὡς ἀμαθῶς κρίνοντα, ἐμοὶ δὲ ἔπου μᾶλλον ἡγουμένῳ αὐτὸν Σκοπελιανὸν νήφοντα.'

⁵⁰ A szofisták életrajzai 2, 6 = 571, 1–7 Olearius.

s még Aithiopiában is megfordult, északon pedig eljutott az ott éppen harcban álló Marcus Aurelius elé is, aki – alighanem csak átmenetileg – a császári kancellária görög levelezésének intézését bízta rá, végül pedig Athént választotta ideiglenes lakóhelyül. És Athén lesz színhelye Héródész Attikos és Alexandros találkozásának. Alexandros ugyanis szónoki bűvészműtatványt, azaz rögtönző beszédekét ígér az athéniaknak (utóbb módosul a program), s mikor tudomására jut, hogy Héródész Athénhez közel, Marathónban időzik, körülötte a görög fiatalság színe-java, levelet ír a mesternek, engedje el előadására a görögjeit, Héródész személyes invitálását tudatos modortalansággal és provokatív módon mellőzve. Héródész azonban éppen nem bőszítette, inkább kíváncsivá tette a levél, legalábbis válaszában jelezte, hogy „görögjeivel együtt maga is elmegy”. (Aligha tévedünk azonban, ha feltételezzük, hogy azért mellesleg Alexandros megleckéztetését is tervbe vette, mert – mindjárt látni fogjuk – késve érkezik, alighanem tudatosan, arra is kíváncsi, hogyan oldja meg Alexandros a kényes helyzetet.)

Az athéniak tehát egybesereglettek a Kerameikos területén épített, Agrippa nevét viselő színházban,⁵¹ de csak telt-múlt az idő, Héródész késlekedett, az athéniak pedig nyugtalankodtak, hogy talán elmarad az előadás, és valami félreértésre gyanakodtak, Alexandros tehát kénytelen-kelletlen elébük állt előadását megkezdeni. A téma a város dicsérete volt, hozzá az athéniakhoz intézett bocsánatkérés, amiért ezidáig nem látogatott el hozzájuk, az ehhez illő terjedelemben: afféle rövidre fogott panathénaikos.⁵² Az athéniak egyébként olyan jó megjelenésűnek találták, hogy

⁵¹ A Kerameikos Athén egyik, nyugatra a falakon kívül eső városrésze volt, mely nevét az ott működő fazekasokról kapta; a színházat Augustus legjobb barátjáról, Marcus Vipsanius Agrippáról nevezték el.

⁵² A panathénaikos Athén mindenre kiterjedő dicséretét tartalmazta. *Panathénaikos* több görög szerző is írt, így Isokratész.

mielőtt még szóba fogott volna, eleganciáját elismerő moraj futott végig a hallgatóságon. Az ő közösen kieszelt feladványuk az volt, hogy „térítse vissza a szkítákat korábbi vándoréletmódjukhoz, mert a városban lakástól csak megbetegszenek”.⁵³ Alexandros kis szünetet tartva ragyogó arccal lépett a szónoki emelvényre, mint aki jó hírként készül tudatni hallgatóival, amiről beszélnie kell. Haladt is előre beszédében, mikor egyszer csak beállított Héródés, fején árnyat vető arkádiai kalap,⁵⁴ ahogy ez athéniéknél nyár idején szokásos, de talán csak Alexandrosszal akarta elhitetni, hogy egyenest az országutról érkezik. Innentől kezdve Alexandros ünnepélyesen csengő hangon Héródés jelenlétére terelte a szót, rá bízva, hogy már megkezdett feladvány-beszédét kívánja-e hallgatni, vagy maga ad neki feladványt. Héródés a közönségre pillantva kijelentette, tegye csak azt, amit hallgatói választanak, azok pedig egyhangúan a szkíták hallgatása mellett döntöttek, úgyhogy Alexandros a beszámoló közlése szerint teljes sikerrel teljesítette feladatát.⁵⁵ Csodáltnivaló szónoki tehetségről tett bizonyosságot abban is, hogy Héródés érkezése előtt már nagyszerűen megformált mondatait átalakította, egészen más szóhasználattal és más ritmikával cserélte fel, vagyis hallgatósága az átalakítottat másodjára sem tekinthette ismétlésnek. Legnagyobb tetszést Héródés érkezése előtt az a kifejezése aratta, hogy „ha áll, beteg a víz is”, amit megjöttem után más megfogalmazás-

⁵³ A birodalom északi határvidékén (Philostratos szerint a Duna alsó folyásánál) élő lovas-nomád nép; a szkíták vándor-életmódja és a statikus városi élet egybevetése népszerű téma volt az ellentéteket amúgy is kedvelő rétorikus irodalomban.

⁵⁴ Arkadia: tájegység a Peloponnészosz középső részén. Az arkádiai kalap a tűző napsugarak ellenében elől szemellenzővel volt ellátva.

⁵⁵ Az eredeti τὰ εἰρημῆνα kifejezése alighanem úgy értelmezendő, hogy Philostratos szövegszerűen ismerte Alexandros szkíta-beszédének azt a részét is, mely még Héródés betoppanása előtt hangzott el, és nyilvánvalóan ugyanúgy ismerte az ezután elhangzott teljes változatot is: ennek bizonyossága, hogy – mindjárt a következő bekezdésben – mindkettőből tud idézni.

sal fölcserélve úgy fejezett ki, hogy „a víz is akkor ízlik igazán, ha vándorol”. De az is Alexandros szkíta-beszédéből való, hogy „az Istros befagytaival délfelé lovagoltam,⁵⁶ mikor aztán a jég elolvadt, elindultam északra, mert makkegészséges voltam, nem ágybanfekvő beteg, mint most – és ugyan kinek lehet baja, ha az évszakokhoz alkalmazkodik?” A beszéd végén pedig, csepülve a várost, mint minden tekintetben fojtogató lakhelyet, így kiált fel: „tárd ki hát a kapukat, hadd lélegezhessek fel...!” Aztán Héródészhez sietett, és azzal ölelte át, hogy „hívj vendégségbe engem viszonzásul”, mire Héródész csak annyit mondott, hogy „miért is ne tenném, ha egyszer ilyen ragyogó vendéglátásban részesíttetél...?!”. Mikor pedig az előadásnak vége lett, Héródész magához hívta immár felkészültebb⁵⁷ tanítványait,⁵⁸ s azt tudakolta tőlük, milyen benyomást tett rájuk a szónok. A korinthusi Skeptos kijelentette,⁵⁹ hogy sarat talált ugyan benne, de Platónat még keresi,⁶⁰ Héródész azonban ráripakodott: „Ezt aztán – jegyezte meg – senki másnak többé ne mondd, különben magadat teszed csúffá ezzel a tudatlanságra valló véleménnyel! Inkább az én példámat kövesd: szerintem ő a józan Skopelianos!⁶¹

⁵⁶ Istros volt a Duna görög neve; az Alexandros-életrajz egy későbbi passzusában (2, 6 = 575, 11 Olearius) a „szkíták Istrosa” (ὁ Σκυθῶν Ἰστρος).

⁵⁷ Az eredetiben τοὺς ἐν ἐπιδόσει, vagyis azokat a tanítványokat, akik már (ti. a szónoki tudnivalók terén) „ráadásban” vannak, más szóval akik „haladók”; ma az egyetemek szóhasználatával élve „felsőbb évesek”-nek neveznénk őket.

⁵⁸ Az eredetiben γνῶριμος.

⁵⁹ Skeptos közelebről nem ismert.

⁶⁰ Alexandrosnak ugyanis „Sárplatón” (Πηλοπλάτων) volt a gúnyneve, nyilván értéktelennek ítélt filozófiai próbálkozásai miatt.

⁶¹ Skopelianosról, aki a Kis-Ázsia nyugati tengerpartján épült Klazomenai szülőtte volt, tudni lehet, hogy szülőföldje és egész Asia provincia nevében kérelmet nyújtott be Domitianusnak, ne legyenek kötelesek a bortermelők szőlőültetvényeiket kivágnak (amit a császár az itáliai bortermelők érdekében elrendelt); és olyan sikerrel szónokolt a császár előtt, hogy az nem csupán a

III.

Befejezésül néhány magyarázkodó szó a reménybeli olvasóhoz.

Ez a kis kötet, tartalmát fordítások adván, elsősorban az antikvitás iránt érdeklődő nagyközönséghez szól, magyarázó lábjegyzeteiben tehát – az antikvitás elemi ismeretét persze feltételezve – igyekszik részletes felvilágosításokat adni, valahányszor kevésbé ismertnek vélt nevek és más antik jellegzetességek fordulnak elő, vagy ha Dión egy-egy utalása ma már nem feltétlenül világos. Másfelől viszont a kötet a szakembert sem felejtí ki az esetleges olvasók közül, tehát a bevezetőnkben és lábjegyzeteinkben szereplő idézetek görög eredetijét is közli, a válogatás 52. sorszámú írásában pedig a terminus-értékű szavak-kifejezések mögött azok eredetijét is célszerűnek látja megadni.

A Dión-kiadások és Dión-fordítások jegyzeteit sokszor szükségképpen kölcsönöznünk kellett, természetesen a magunk fordításához simítva, tehát rendszerint más szövegezésben, olykor bővítve, máskor rövidítve.

Dión lépten-nyomon citált Homéros-idézeteit magyarul helykímélés végett a fordító neve nélkül ugyan, de következetesen Devecseri Gábor fordításában közöljük, fordítása mellőzését minden esetben indokolva.

Néhány apró megjegyzés. A versfordításokban meghagytuk a fordítóktól a metrum érvényesülése érdekében a helyesírásnak tett engedményeket (í > i, ű > ü stb.); a dialógusokban a szereposztás megjelölése tőlünk származik; bevezetésünk teljes ezer év

további bortermelést volt hajlandó engedélyezni, hanem – ráadásul büntetés terhe mellett! – kötelezte egész Asia provincia szőlősgazdait még az ültetvények terjedelmének növelésére is – amihez persze a bortermelés támogatása mellett a bor szeretete is hozzájárulhatott. Skopelianos és mestere, Nikétész egyébként még az 1. század folyamán működtek, Philostratos éppen övelük kezdi meg a 2. szofisztika császárkori szerzőinek felsorolását. Az, hogy Héródes Alexandrost Skopelianushoz hasonlította, kétségtelenül dicséret.

történelmében-irodalmában kalandozván, a gyakrabban említett irodalmi vagy politikai személyiségek neve mellé általában többször is odabiggyesztettük a születésükre és elhunytukra vonatkozó pontos vagy feltételezhető évszámokat, hogy az olvasó, mint mondani szokás, bárhová vetődjünk, mindig „képben lehessen”.

Csupán a tények közlése, korántsem szerénytelenség akar lenni, ha megemlítjük, hogy eleddig Diónnak mindössze alig egy-két írása kapott magyar köntöst, szűkös válogatásunk tehát először teszi lehetővé, hogy az érdeklődő itthon és anyanyelvén is valamikéivel többet olvashasson az „aranyszájú” szerzőtől.

Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban, nagy-nagy köszönet dukál a fordítást görög eredetijével összevető Mészáros Tamásnak, aki nem csupán a fordítói lapsusokat vette észre, hanem itt is, ott is jobb és frappánsabb megoldásokat, helyesebb értelmezést tudott javasolni. Készülő könyv szebb és gazdagabb támogatást nem is kaphatott volna.

Szepessy Tibor

(18) SZÓNOKI ELŐTANULMÁNYOK¹

(1) Sokszor dicsértelek, milyen feddhetetlen jellemű ember vagy, méltán első a legjobbak között, de sosem csodáltalak annyira, mint most. Hiszen életed delelőjére jutottál, tekintély dolgában az élen jársz, vagyonod is tetemes, korlátlan lehetőséged van éjjel-nappal mindezt élvezni, ám te mégis művelődni áhítasz, szónoklásbeli jártasság a szíved vágya, és nem ám tétován, még ha fáradnod kell is érte – szent meggyőződése, ez nemes lélekre vall, nem csupán becsvágyó, de a szó igazi értelmében filozófushoz illő törekvés. Ugyanígy mondogatták a régiek legjobbjai, hogy nemcsak a csúcsra jutva, hanem öregén is tanulnak.²

(2) Szerintem igen bölcs gondolat részedről, hogy az államférfinek szónoki tapasztalattal és tanultsággal kell rendelkeznie. Ennek veheted leginkább hasznát, hogy kedvelt, hogy befolyásos légy, hogy becsüljenek, ne pedig fitymáljanak. Mert a megfélemledett embereket ugyan mi bátorítja jobban, mint a szó? Mi más téríti észre vagy bünteti a hatalmaskodókat és a felfuvalkodottakat? Mi más tart vissza az élvezethajhásztól? Kitől fogadjuk békésebben a feddést, ha nem attól, aki beszédével gyönyörködtet?

(3) Városainkban legalábbis gyakran látni olyasvalakiket, akik polgártársaikat pénzzel is, ajándékokkal is segítéyzik, és adományokkal csinosítják a templomokat, a taps azonban az ezt bejelentő szónokoknak jut, mintha mindeme jók szerzői ők volnának. Ugyanígy a legrégibb és költészetüket az égiektől elnyert költők

¹ Hogy ebben az írásában kihez intézi tanácsait Dión, nem tudni.

² Dión alighanem Solón (kb. 638– 558) nevezetes vesssorára (is) gondol: *Bár a korom tetemes, folytonosan tanulok* (γῆράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος, frg. 18 West).

sem az erőseket és a szépeket láttatják isteneknek,³ hanem a szónokokat... Mivelhogy pedig ezt beláttad és megvalósítani is igyekszel, én dicsérlek és csodállak téged.

(4) Magamat illetően viszont nem kis mértékben hálás vagyok, hogy elgondolásod és próbálkozásod terén számodra hasznosnak ítéltél. Én ugyanis mind ez idáig, ahogyan a régiek közül mondta valaki, mint „egyedül saját használatra alkalmas jós”,⁴ a beszédek dolgában megelégedtem magammal, bár csak úgy-ahogy. Te azonban fölmagasztalsz engem, bátorságra serkentesz, hátha hasznára tudok lenni olyan hatalmas műveltségre szert tett embernek, amilyen te vagy. És talán sikerülhet is, hogy – mint gyerek vagy hébe-hóba valami élemedett korú pásztor – egy jó erőben lévő érett férfinak megmutathassam, merre van a rövidebb út, vagy éppen hol az országút, melyet történetesen nem ismer.

(5) De hogy dolgomat tovább ne halogassam, ideje hozzáfognom ahhoz, amivel megbíztál.

Nos hát: a kiskorúra és serdülő fiatalra, ha az a szándéka, hogy visszavonultan képezze magát és felkészültséget szerezzen a nyilvános szerepléshez, sajátos feladatok és tennivalók várnak. Te azonban a feladatodat illetően nem vagy tapasztalatlan, teendőidet elhagyni nem tudod, és nem a törvényszéki szónoklás az, amiben befolyásos és eredményes szeretnél lenni, hanem amely

³ Dión itt téved, Homéros sem a θεοειδής, sem a θεοείδελος jelzőt (kb. „istenhez hasonló”; Devecseri egyhelyt „isteni-képű”-nek fordítja) nem szónokra, hanem saját epikus hőseire (Paris, Achilleus, Télemachos) alkalmazza, hasonlóképpen Sapphó (kb. 625–570) is (nála a θεοείδελος jelzőt Hektór és Andromaché kapja, ld. frg. 44 Lobel – Page), Plutarchos (kb. 47–126) pedig expressis verbis kijelenti, hogy a szépeket a költők „istenhez hasonló”-nak nevezik (οἱ ποιηταὶ ... τοὺς καλοὺς θεοειδεῖς ... ὀνομάζουσιν, *Bruta animalia ratione uti* 988D 7–9).

⁴ Itt Dión a platóni Phaidros egy helyére (20. c., 242C 3–5) játszik rá: *látnok vagyok én, nem éppen kiváló, de mint a műveletlen emberek, magamnak azért elég, ford. Kövendi Dénes* (εἰμὶ δὴ οὖν μάντις μὲν, οὐ πάνυ δὲ σπουδαῖος, ἀλλ’ ὥσπερ οἱ τὰ γράμματα φαῦλοι, ὅσον μὲν ἑμαυτῷ μόνον ἱκανός).

államférfi számára illő és egyúttal elégséges is. (6) Azt vedd hát észbe mindenekelőtt, hogy esetedben szükségtelen a testi robot és a gürcölés, mert a tartós képzés hozza a legjobb eredményt, ha ellenben a tanulási folyamat futólagos volt, éppenséggel bizonytalanabbá válik a lélek működése, amiképpen a testgyakorlásban újoncok is, ha valaki túlságosan nehéz gyakorlatokkal terheli őket, csak veszítenek az erejükből. Vagyis hát ahogy a testgyakorláshoz nem szokottaknak az igazi tornázásnál sokkal helyesebb megkenekedve és kimérten mozogniuk, hasonlóképpen a te szónokláshoz fűződő foglalatosságod is inkább gyönyörűséggel fűszerezett kapcsolat, semmint türelmet igénylő munka.

A komédiaköltők közül, javasolnám neked, fordíts különleges figyelmet Menandrosra,⁵ a tragédiaköltők közül pedig Euripidészre,⁶ mégpedig úgy, hogy nem te olvasol, hanem valaki más, lehetőleg olyan, aki tetszetősen, vagy legalábbis nem botladozva tolmácsolja a szöveget; többet fogsz fel belőle, ha az olvasás gondját leteszed. (7) Egyébiránt a tájékozottabbak közül senki nem fog megróni, hogy Menandrost az ókomédiának, Euripidést a korábbi tragikus költőknek elébe helyeztem,⁷ végtére is az orvosok sem

⁵ Menandros volt (kb. 342–290) az ógörög újkomédia Diphilos (kb. 360–350) és Philémón (kb. 365–264) mellett legjelentősebb szerzője. Szinte sértetlenül maradt ránk *Emberggyűlölő* című darabja, azonkívül számos más komédiájából is nem egyszer terjedelmes töredékek; magyarul ld. (többek fordításában) Menandrosz: *A lenyírt hajú lány. Vígjátékok*. (Az ókori irodalom kiskönyvtára.) Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta Tegye Imre. Budapest, 1986.

⁶ Euripidész (kb. 480 – 406) az athéni „tragikus triász” harmadik tagja; magyarul ld. (többek fordításában) *Euripidész összes drámái*. Budapest, 1984.

⁷ A Diónnál csak kevéssel korábbi Quintilianus (kb. 35–96) a legátfogóbb antik szónoklattant, az *Institutio Oratoria* szerzője, (magyarul ld. Quintilianus, *Szónoklattan*. Szerk. Adamik Tamás. Pozsony, 2008) a szónoki előtanulmányok szempontjából Diónnal egyetértően nyilatkozik. Ami Menandrost illeti, szerinte ez a szerző ..., ha elég elmélyülten olvassuk, akár önmagában is elegendő mindannak elsajátításához, amit mi [ti. a rétorika tanárai] tanítunk: kimerítően ábrázolja az emberi élet teljességét, írói leleménye kifogyhatatlan, kifejezőkészsé-

a legpompásabb ételeket rendelik a kezelésükre szorulóknak, hanem ami jót tesz neki... Nehéz feladat volna részleteznem, mennyi hasznod származik kettőjükből: mindenesetre Menandros a maga jellemábrázolásának árnyaltságában és elbűvölő stílusával túllép a régi komédiaszerzők ötletességén, Euripidés pedig közérthető és életszerű, s habár úgy lehet nem tudja hőseit teljesen a halhatatlanság rangjára emelni, államférfi számára feletébb tanulságos, amellet jellemző tulajdonsága, hogy lépten-nyomon jellemeket és lelkiállapotokat ábrázol, és mindenütt alkalmazható bölcs mondásokat iktat darabjaiba, nem lévén tájékozatlan a filozófiában.

(8) Homéros,⁸ vagyis a kezdet, a közép és a vég, minden fiatalok-rúnak, érett férfinek és aggastyánnak annyit ad magából, amennyit ki-k közülük felfogni képes. A lírai költészet és az elégia, a iambosok és a dithyrambosok ráérő ember számára rendkívüli értékek, aki azonban közéleti tevékenységre vállalkozik, és ebbeli

ge pazar, s tökéletesen bele tudja magát élni a legkülönbébb helyzetekbe, jellemekben és lelkiállapotokba – Szónoklattan 10, 1, 69 (Menander, qui uel unus meo quidem iudicio diligenter lectus ad cuncta quae praecipimus effingenda sufficiat: ita omnem uitae imaginem expressit, tanta in eo inueniendi copia et eloquendi facultas, ita est omnibus rebus personis adfectibus accommodatus); másfelől úgy véli, ... hogy a szónoki pályára készülőknek föltétlenül Euripidés a leghasznosabb. Hiszen már a nyelvezete is közelebb áll a szónoki beszédhez ..., aztán sűrűn fordulnak elő nála magvas mondások, gondolatai vetekednek a bölcselők tanításaival, beszédei és a rájuk adott feleletek fölveszik a versenyt azokéval, akik a fórumon szereztek hírnevet, s ha az érzelmek felszításában bámulatos, a szánalomkeltéshez való érzéke egyenesen páratlan – Szónoklattan 10, 1, 67–68 (iis qui se ad agendum comparant utiliore longe fore Euripiden. Namque is et sermone ... magis accedit oratorio generi, et sententiis densus, et in iis quae a sapientibus tradita sunt paene ipsis par, et in dicendo ac respondendo cuilibet eorum qui fuerunt in foro diserti comparandus, in adfectibus uero cum omnibus mirus, tum in iis qui miseratione constant facile praecipuus). A Szónoklattan 10. könyvét, ahonnan a két Quintilianus-idézet származik, Simon L. Zoltán fordította.

⁸ Homéros, a görög irodalom és egyúttal az európai irodalom első ma is olvasható költője, az *Ilias* és az *Odysseia* szerzője, mai tudásunk szerint a Kr. e. 8. században élt.

tevékenysége mellett a szónoklás ázsióját is növelné, annak ilyes-
mikre nincs ideje. (9) A történetírókkal ellenben az államférfinek
több okból is indokolt alaposan foglalkoznia, mert az államférfi
számára, ha egyszer a közügyeket szándékozik intézni, a szónok-
lástól eltekintve is múlhatatlanul fontos, hogy tájékozott legyen
azokról az eseményekről, sikerekről vagy balsikerekről, melyek
az emberekkel és városokkal hol törvényszerűen, hol anélkül
megesnek. Aki ugyanis a másokkal történeteket jól ismeri, az fogja
elképzeléseit a legeredményesebben, a körülményekhez képest
biztonságosan megvalósítani, amellet a siker sem teszi majd
elbizakodottá, másfelől minden fiaskóját türelmesen viseli, hi-
szen ha kedvezően végződött valamilyen vállalkozása, közben
azért az ellenkező lehetőségről sem feledkezett el.

(10) Mármost Hérodotoszt,⁹ ha kellemes időtöltésre vágyódsz,
léleknyugalommal forgathatod, az ő nyugodt folyású, olvasmá-
nyos elbeszélése azt a benyomást fogja kelteni, hogy műve inkább
mítosz, mint történelem. Thukydides¹⁰ szerintem az élenjárók
közül való, Theopompos¹¹ a másodrendűek egyike, de egyrészt
beiktatott beszédeinek elbeszélő szakaszai bizonyos fokig szónoki
megfogalmazást kapnak, másrészt előadása korántsem erőtlen és
nem is száraz, és kifejezésmódja sem olyan gyenge, hogy megüt-
közz rajta. Ephorosra¹² viszont, bár rengeteg történelmi eseményt
ad közre, kuszasága és vontatottsága miatt nincs szükség.

⁹ Hérodotos volt (kb. 484–425), „a történetírás atyja”; magyarul Hérodotosz: *A görög-perzsa háború*. (Bibliotheca classica.) Fordította, az utószót írta és a jegyzeteket összeállította Muraközi Gyula. Budapest, 1989.

¹⁰ Thukydides (kb. 454–396) már a Hérodotoszt követő nemzedék tagja, az ókori görög irodalom legnagyobb történetírója; magyarul Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Muraközy Gyula. Budapest, 1985.

¹¹ A Chios szigetén született történetíró (kb. 380–315) a szónok Isokratés (436–338) tanítványa volt; műveiből csak töredékek maradtak.

¹² Az aiol Kyméből származó történetíró (400–330) szintén Isokratés (ld. előző jegyz.) tanítványa volt; műveiből csak töredékek maradtak.

(11) A szónokok közül ugyan ki nem ismerné a legkiválóbbakat, Démosthenést,¹³ akit a szenvedélyes előadásmód, az eszmei szigor és a hatalmas szókincs emel minden más szónok fölé, s Lysias,¹⁴ akit viszont a közvetlenség, a puritán stílus, a gondolati tömörség, és az, hogy írásainak keménysége leplezett? Csakhogy én korántsem javasolnám neked, hogy elsősorban őket olvasd, inkább Hypereidést¹⁵ és Aischinést;¹⁶ az ő írói erényeik szerényebbek ugyan, de megoldásaik könnyebben elsajátíthatók, és nyelvi kellem dolgában nem maradnak el az előző kettőtől. És még Lykurgos olvasását¹⁷ is ajánlanám neked, aki a felsoroltaknál könnyedebb, és műveiben egyfajta nemes egyszerűség mutatkozik.

(12) Itt azonban meg kell jegyeznem – még ha valaki a számodra leginkább fontos szerzők itteni értékelését olvasva netán kifogást emel is –, hogy a későbbi, nem sokkal előttünk élt szóno-

¹³ Démosthenész volt (kb. 384–322) az ókori görögség legnagyobb szónoka. Összes műveinek ez idő szerint nincs magyar fordítása, két leghíresebb beszéde viszont könnyen hozzáférhető, Démosthenész: *A hűtlen követség* – *A koszorú*. (Az ókori irodalom kiskönyvtára.) Fordította Gyomlay Gyula. Budapest, 1975.

¹⁴ Lysias (kb. 445 – 380 BC) egyike volt az ókorban legjobbként megítélt tíz szónoknak. Fennmaradt beszédeit többek fordításában, ld. *Lysias beszédei*. Szerk. Bolonyai Gábor. Budapest, 2003.

¹⁵ Hypereidész (389–322) egyike volt az ókorban legjobbként megítélt tíz szónoknak. Fennmaradt beszédeit ld. Horváth László: *Az athéni Hypereidész beszédei és stílusának ókori megítélése*. Budapest, 2001. Hypereidész egy eddig elveszettnek hitt beszédéből nemrég nagy terjedelmű töredék került elő; ez ugyancsak Horváth László fordításában olvasható, *Az új Hypereidész. Szövegkiadás, tanulmányok és magyarázatok*. Budapest, 2015, 107–112.

¹⁶ Aischinész (kb. 390/389–314), Démosthenész legnagyobb ellenfele; egyike volt az ókorban legjobbként megítélt tíz szónoknak, mindössze három beszéde maradt ránk. Beszédeinek ez idő szerint nincs magyar fordítása.

¹⁷ Lykurgos (kb. 390–325) egyike volt az ókorban legjobbként megítélt tíz szónoknak. Ránk mindössze egyetlen beszéde maradt; *Lykurgos beszéde Leokrates ellen*. Görögül és magyarul. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Fináczy Ernő. Budapest, 1893. A fordítás még ugyanabban az évben a *Görög és latin remekírók* sorozatban a görög szöveg nélkül is megjelent.

kokat sem szabad félvállról vennünk: Antipatrosra és Theodórosra gondolok, Plutiónra¹⁸ és Konónra¹⁹ meg a velük egyívásúakra. Az ő írói erényeik már abban is hasznosak számunkra, hogy őket nem elfogódott elmével olvassuk, mint a régieket. S mert az újabb műveit bírálat tárgyává tehetjük, annál bátrabban próbálhatunk az ő megoldásaikkal kísérletezni – meg aztán szívderítőbb is olyasvalakikhez mérnünk magunkat, akiknél alábbvalónak nem, esetleg még jobbnak is mutatkozunk.

Most pedig rátérek a Sókratés²⁰ tanítványaira, véleményem szerint ugyanis minden jövőendő szónoknak ők a legfontosabbak. Mert amiképpen szózás híján semmiféle pecsenye nem igazán ízletes, úgy egyetlen irodalmi műfaj sem válhat kellemes hangzásúvá, ha híjával van a sókratési kellemnek.

A többieket hosszadalmas volna értékelni, és persze elolvasni sem akármilyen feladat. (13) Én azonban úgy vélem, államférfi számára Xenophón²¹ egymagában is elég lehet, akár háborúban

¹⁸ Mindhárom szónok a római császárkor legelején, Dión előtt megközelítőleg egy-két generációval élt, műveik elvesztek, működésükről is alig van adat; hármuk közül a leginkább ismert a Gadarában született, szónokiskolát alapító Theodóros, Tiberius császár (Kr. e. 42 – Kr. u. 37) retorikatanára, aki Rómában Antipatros szakmai ellenfele volt. Plutiónt mint jónevű retorikatanárt említi Seneca (kb. Kr. e. 4 – Kr. u. 65) és később Eusebios (kb. 265–339).

¹⁹ Konón talán az előző jegyzetben említettekkel egykorú mitográfus és szónok, akinek egy ötven elbeszélést tartalmazó gyűjteményét Phótios kivonatolta, *Bibliotheca* cod. 186, 130b 25 – 142a 36.

²⁰ Az athéni Sókratés (470–399), ámbár egyetlen sort sem írt, mégis fordulópontot teremt a görög filozófia történetében, mert a főként anyagi világgal foglalkozó korábbi filozófiai gondolkodást végérvényesen az emberi világ felé fordította; kiterjedt tanítványi köréhez a Dióntól emlegetett Xenophónon és Platónon kívül a kor szellemi elitjének számos tagja tartozott, olyanok is, akik sem filozófusok, sem írók nem voltak.

²¹ Dión természetesen az athéni Xenophónra, a történetíróra és filozófusra gondol (kb. 430–354). Magyarul *Xenophón Történeti munkái* – többek fordításában. Szerk. Németh György. Budapest, 2001; *Xenophón Filozófiai és egyéb írásai* – többek fordításában. Szerk. Németh György. Budapest, 2003. Lásd még Xenophón: *Kürosz nevelkedése – Anabázis*. Ford. Fein Judit. Budapest, 1979.

parancsnokoskodik, akár egy város vezetője, akár a nép előtt, a tanácsban avagy a bíróság előtt emel szót, sőt akkor is, ha nem csupán szónokként, hanem mint államférfi vagy mint királyi rangú férfi beszél, a törvények szellemében, s ahogyan méltóságához illik – szerintem mindezekhez mind közül²² Xenophón a legvonzóbb és a legtöbb haszonnal kecsegtető példa. Hiszen gondolatmenete világos, stílusa puritán, írásai bárki számára könnyen érthetőek, előadásmódja pedig tárgyilagos, finoman árnyalt és meggyőző, továbbá rendkívül életszerű, rendkívül szép és merész, úgyhogy képességei nyelvi erőn kívül a varázslathoz hasonlítanak... (15) Ha rászánod magad és kicsit figyelmesebben olvasnod a *Felvonulás*²³ szövegét, nem találsz majd egyetlen beiktatott beszédet sem, melyhez foghatót te valaha is elmondhatnál, ő viszont olyanokká formált, hogy szinte mintaképként nyújtja az őhöz igazodni, őt követni szándékozóknak. Márpedig ezek közéleti szereplő számára csakugyan tanulságosak, akár végletesen nekikeseredett embereket kell bátorítani (amihez Xenophón sokszor a célravezető módszert is megmutatja²⁴), akár az a dolga, hogy buzdítson vagy segítségül hívjon – hiszen nincs görögül értő

²² „Mind közül” – mondja Dión, sok közül egyebek közt az ugyancsak Sókratés-tanítvány, és általa is nagyra becsült Platón (427–347) említés nélkül hagyva.

²³ „*Felvonulás*” = *Anabasis*, magyarosan *Anabázis*; a cím arra utal, hogy a perzsa trónkövetelő Kyros fegyveresen „vonult fel” a görögök lakta vidékekről Perzsiába, hogy a trónt megszerezze. Nem árt megjegyezni, hogy a Xenophón irányát jellemző Dión-részlet nem egyszer félreérthetetlenül a *Felvonulás* valamelyik passzusára utal.

²⁴ Például 1, 3, 2: a „felvonulás” megkezdődött, a Kyroshoz csatlakozott egyik görög csapattest azonban, azt megsejtve, hogy Artaxerxés ellen vonulnak, lázongani kezd és vissza akar térni Hellasba; Klearchos, Kyroshoz szító parancsnokuk, akkor gyűlésbe hívja katonáit, azzal a leplezett szándékkal, hogy útjuk folytatására rávegye őket, de korántsem szándékuk megváltoztatása mellett érvelt, hanem – Xenophón megfogalmazásában – *csak állt hosszú ideig, és sírt; a katonák ezt látva elcsodálkoztak és elhallgattak* (és végül csakugyan folytatták az utat).

egy sem, akit ne lelkesítenének fel Xenophón buzdító szónoklatai, (16) én mindenesetre meghatódom, nem egyszer könnybe lábad a szemem, mikor az olvasásban ilyen felemelő részlethez érek. De még öntelt és dölyfös szereplőivel is tárgyilagosan bánik, ábrázolásában azok esetleges kifakadásait nem sérelmezi, de szolgává sem alázza magát, hogy őket mindenben tisztára mossa, ez szintén megvan nála. Meg aztán, hogy miként tanácsos kezelni a hadititkokat parancsnoki körben, a sereget kizárva, illetve – a megszorítás cseréjével – a sereg fülehallatára, miként ildomos szót váltani királyokkal, miként lehet az ellenség kárára, a mienk hasznára valótlant mondani, vagy az alaptalanul aggódók előtt elővigyázatosan és meggyőzően feltárni a való helyzetet, továbbá hogy nem ajánlatos meggondolatlanul adni hitelt a feljebbvalóknak, meg hogy a feljebbvalók a megtévesztés milyen módjaikat alkalmazzák, s hogy miképpen juttatnak és kerülnek tévútra az emberek²⁵ – mindezekről igen árnyalt képet fest a *Felvonulás*. (17) Xenophón ugyanis, vélem én, úgy kever beszédek a történesekbe, hogy nem hallomásból merített, nem is utánzott, hanem egy személyben volt résztvevő és elbeszélő: ezzel tudta beszédeit valamennyi művében olyannyira hitelessé tenni, legkivált abban, melyet az imént említettem. Vedd hát tudomásul, nem fogsz csatlakozni, a tanácsban is, a nép előtt is érzed majd Xenophón segítő kezét, ha lelkes és szorgos olvasója leszel.

(18) Azt viszont nem javaslom neked, hogy sajátkezűleg írd, legfeljebb igen ritkán, azt hagyd másra. Először is, mert tollba mondani szónokibb feladat a lejegyzésnél, amellet pedig kevésbé fáradtságos, s noha hatás dolgában nem mérkőzhet az írással, a szónoki képességet viszont fejleszti. Arról azonban lebeszéllek, hogy afféle iskolás gyakorlatokat foglalj írásba, inkább végy elő egy szónoklatot, melyet élvezettel olvastál, elősorban valamelyi-

²⁵ Például 1, 1, 4–8: itt a trónkövetelő Kyrosnak az igazi céljait leplező üzenetekkel jó ideig sikerül Artaxerxés királyt kijátszania.

ket Xenophóntól, aztán vagy állítsd az ott leírtak ellenkezőjét, vagy fogalmazd meg ugyanazt másként. (19) Hanem azért, ha az emlékezeted jó, hasznosabb az ő szövegét felidézned: mind kifejezőmódjával, mind gondolatai pontos értelmével ez barátkoztat meg igazán. Nem úgy értem, hogy szavalj végig egy teljes művet, ahogyan az iskolásgyerekek, hanem hogy mondd fel azt, ami nagyon megnyerte a tetszésed. A témáról bőven írtam egy fiatalembernek, neked ennyi is elég. És ha nyúl farknyit idézel fel, az is nagyon hasznodra lesz, ha meg ódzkodsz és ímmel-ámmal csinálod, hát mindez nem okvetlenül szükséges.

(20) De már alighanem nagyon is elnyújtottam a tanácsadást. Te tehetsz róla, mert megbíztál és fölkértél rá: ahogyan a jobb erőben lévő birkózók néhanapján győzni engedik a gyöngébbeket és elhitetik velük, hogy ők az erősebbek, láthatólag olyasmiről buzdítasz írni, amiben éppenséggel te tudsz többet, én kevesebbet. Mindenesetre, ha neked is kedvedre való, szeretnék valamennyi időt együtt tölteni veled, hogy beleolvassunk a régi-ekbe és róluk beszélgetve okulhassunk egy kicsit. (21) Mert amiképpen a festőknek és a szobrászoknak sem elég megmondani, hogy ilyen vagy amolyan színekre, ilyen vagy amolyan vonalakra van szükség, igazi haszna annak van, ha valaki festés és mintázás közben figyeli őket, meg ahogyan kevés, ha a testnevelő tanár csupán előírja a végzendő gyakorlatokat, mert be is kell mutatnia azokat a tanulónak, ugyanúgy az efféle közös eszmecserének is több hasznuk szokott lenni, ha az ember a tanácsadót munka közben látja. Ami engem illet, ha felolvasnom kellene netán, te meg hallgatnád, én a te érdekedben az elől sem térnék ki, elvégre szeretlek, törekvéseidet nagyra becsülöm, a tőled nyert megtiszteltetésért hálás vagyok.

(52) AISCHYLOS, SOPHOKLÉS ÉS EURIPIDÉS PHILOKTÉTÉSEI

Bevezetés

(1) Valamikor kora reggel keltem fel ma, nem éreztem jól magam, a levegő azonban így hajnaltájt kellemesen hűvös volt, a nyár derekán is inkább az ősze emlékeztetett. Összeszedtem magam, imádkoztam, aztán kocsira szállva jó néhányszor körbehajtottam a lóversenypályán, de csak amolyan komótosan, ráérősen vezettem a kocsit. Utána sétáltam és pihentem egy keveset, végül kenekedtem, fürödtem, ettem valamicskét és néhány tragédiával kezdtem foglalkozni.

(2) Szerzőik az elképzelhető legkiválóbbak, Aischylos, Sophoklés és Euripidés, a tárgy pedig mindhármuknál ugyanaz, nevezetesen Philoktétés íjának megkaparintása, hacsak nem az elrablás szó illenék ide: mindenesetre Philoktétést megfosztotta fegyverétől és Trójába szállította Odysseus, s ő ment is, többé-kevésbé önként, bár bizonyos fokig a kényszernek engedve, hiszen nélkülözte a fegyverét, márpedig ez volt életének biztosítéka a szigeten, ez adott neki bátorságot förtelmes kórjában, egyszersmind a hírnevét is megteremtve.

(3) Egyszóval az ő látomásaikkal vendégeltem meg magam, s az jutott eszembe, hogy az akkori Athénben lehetetlen lett volna részt vennem mindhármuk együttes vetélkedésén, legfeljebb amikor a fiatal Sophoklés állt ki az agg Aischylos, vagy ugyanő, már korosabban, a nála fiatalabb Euripidés ellen, azokon az előadásokon vehettek részt kevesek, hiszen Euripidés jócskán később élt Aischylosnál; továbbá, hogy ritkásan vagy éppen sohasem versengtek azonos tárgyú darabokkal. Én tehát, kiderült számomra,

dúskálhatok az élvezetekben, s gyengélkedésemre is újfajta ellen-szerem van. (4) Így aztán magamnak rendeztem meg egy parádés előadást, s közben próbáltam úgy figyelni, mint ahogyan az első tragikus kórusok valamelyik bírálója.

Aischylos

Csakhowy hiába esküdtem fel, véleményyt nyilvánítani képtelen voltam, miért is a három szerző egyike sem lett vesztés. Aischylos fennköltisége (μεγαλοφροσύνη) és régies zamata (τὸ ἀρχαῖον), hozzá merész gondolatai és kifejezései (τὸ αὐθαδὲς τῆς διανοίας καὶ φρασέως) szerintem a tragédiával és a hajdankori hőseszménnyel összeillenek, nincs bennük sem meszterkélz (βεβουλευμένον), sem erőltetett (στωμύλον), sem alpári (ταπεινόν); (5) még Odysseust is úgy lépteti fel érdesnek és ravasznak, mint amilyenek az egykoriak voltak, de semmi köze a ma dívó jellemhibákhoz, úgyhowy Aischylos valóban hitelesen régi tud lenni (τῷ ὄντι ἀρχαῖον), szemben a szokványos nyelven fennköltiségre törekvő mostaniakkal (παρὰ τοὺς νῦν ἀπλοῦς εἶναι βουλομένους καὶ μεγαλόφρονας). Neki arra sem volt szükzsége, howy Athéna felismerhetetlenné változtassa Odysseust Philoktétés előtt, ahogyan Homéros¹ és nyomában Euripidés tették, s aki nem kedveli Aischylost, netán hibájául róhatja fel, howy eszébe sem jutott hihetővé tenni, miért nem ismerte fel Odysseus Philoktétést. (6) (Ámbár erre, én úgy vélem, volna magyarázat: meglehet, nem telt ugyan el olyan sok idő, howy Philoktétés ne ismerhette volna fel Odysseus arcvonásait, hiszen tíz év múlt el csupán, viszont betegsége és lelki nyomorúsága, s hozzá az

¹ *Ilias* 13, 429 kk., ahol az istennő Odysseust egy koldus küllemével ruházza fel Ithakába érkezése után, howy a kérők le ne leplezhessék, egyebek közt Eumaiossal és Pénélopeával is ilyen álcában találkozik, lásd lentebb, 13. c.

örökös egyedüllét alighanem előidézhettek ilyesmit – megesett ez már sokakkal, hol betegségük, hol balszerencsájuk miatt.)

A kart Aischylos Euripidésszel ellentétben nem kötelezi bocsánatkérésre – (7) ámbár a kar tagjainak egyébként mindketten Lémnos lakóit tették meg. Euripidés ugyanis mindjárt a kezdet kezdetén mentegetőző szavakat ad a szájukra korábbi hanyagságuk miatt, vagyis hogy a hosszú évek során sohasem látogatták Philoktétést és nem segítettek neki semmiben, Aischylos azonban egyszerűen csak fellépteti a kart, ami egészében véve a tragédiához inkább illő, s egyben egyszerűbb megoldás, a másik viszont a közérthetőbb (πολιτικώτερον) és pontosabb (ἀκριβέστερον). Ha mármost a szerzők el tudnának kerülni tragédiáikban minden következetlenséget, ilyesmit talán volna értelme nem mellőzni; csak hogy sokszor küldönceikkel is több napnyi utat járatnak meg egyetlen nap leforgása alatt.² (8) De hát merőben lehetetlen, hogy a lémnosiak közül senki ne látogatta volna, és ne kapott volna semmi segítséget; legalábbis az én véleményem szerint túl sem éli a tíz esztendőt, ha valamiféle támogatásban nem részesül. Pedig valószínűleg részesült, még ha ritkásan és szűkösen is, de förtelmes kórja miatt senki nem vállalta, hogy a házába fogadja és ápolja. Ilyen megfontolásból lépteti fel Euripidés a lémnosi Aktórt, mint aki már ismerősként érkezik Philoktétéshez és korábban is többször találkozott vele.

(9) Mindamellet úgy gondolom, senki joggal nem kifogásolhatja, hogy Aischylos Philoktétése elbeszéli a karnak – mintha nem tudnák! –, miképpen hagyták őt el a görögök, és mi minden történt vele még. A balsors sújtotta embereknek ugyanis az a szokása, hogy gyakorta fel-felidéznek gyötrelmeiket, s akik töviről-hegyire ismerik, vagyis szükségtelen hallaniuk, azokat is folyton ezek elbeszélésével zaklatják. Meg aztán az a mód is, ahogyan

² Aischylos *Agamemnónjában* például nemcsak a követ, hanem maga Agamemnón is mindjárt a Trója elestét követő napon megérkeznek Argosba.

Odysseus becsapja Philoktétést, s a szavak, melyekkel a bizalmába férkőzik, nemcsak választékosabbak (εὐσχημονέστερον) és egy hős, nem holmi Eurybatés vagy Pataikión³ szájába illenek, hanem nézetem szerint hihetőbbek is. (10) Mert ugyan mi szükség lett volna furfangos cselszövésre és ármányra egy beteggel szemben, akinek ráadásul csak íja van, úgyhogy elég melléje lépni, fegyvere máris hasznavehetetlen? Az pedig, amit a görögök balsikereiről, Agamemnón haláláról, az Odysseusszal kapcsolatban felmerült főbenjáró vádról,⁴ és általában a sereg veszteségeiről elmond, nem csupán arra jó, hogy Philoktétést megörvendeztesse, s hogy szívesebben fogadja Odysseust, de bizonyos fokig még csak nem is hihetetlen, részint a régóta tartó háború, részint a közelmúlt, az Achilleus haragja folytán bekövetkezett események miatt, amikor is Hektór kis híján fölégette a hajókat.⁵

Euripidés

(11) Euripidés tudatossága (σύνεσις) és mindenre kiterjedő figyelme (περὶ πάντα ἐπιμέλεια), hogy semmi se maradjon hihetetlen és vázlatos (παρημελημένον), s hogy ne szikáran (ἀπλῶς), hanem teljes nyelvi erővel (μέτα πάσης ἐν τῷ εἰπεῖν δυνάμει) rögzítse a tényeket, mintegy ellentéte az aischylosi stílusnak,⁶ teljességgel közérthető (πολιτικωτάτη) és szónoki lendületű (ῥητορικωτάτη), úgyhogy olvasója-hallgatója a legtöbb hasznot merítheti belőle. Mindjárt darabja elején⁷ például a prológust mondó Odysseus kü-

³ A közönséges, bárdolatlan viselkedés tipikus példái.

⁴ Nem tudni, milyen vádat talált ki Aischylos Odysseusa.

⁵ *Ilias* 15, 592–746.

⁶ Az eredetiben csak τῇ τοῦ Ἀισχύλου mellől kiesett az Aischylos költészetének minősítésére használt főnév; ezt kívánjuk pótolni a „stílus” (görögül λέξις) szóval.

⁷ Az euripidési *Philoktétés* prológusát, vagyis (az Athénától elválogtatott kül-

lönféle közéleti kérdésekről töpreng magában, mindenekelőtt pedig azon tépelődik, vajon az emberek okkal tartják-e őt bölcsnek és kivételesen éles eszűnek, nem az ellentéte igaz-e. (12) Elvégre lett volna lehetősége nyugodtan és gondtalanul élni, ő azonban saját jószántából folytonosan feladatot és kockázatot vállal. Ennek pedig, jelenti ki, a tehetséges és nemes ember becsvágya az oka. Az ugyanis hírnévre és osztatlan megbecsülésre törekszik az emberek között, s evégett a legnagyobb és legsúlyosabb kockázatot is vállalja: „mert párja nincs, az ember oly rátarti lény”.

Ezek után pedig világosan és részletesen feltárja a cselekmény indítékát s hogy miért jött Lémnosba; (13) a küllemét – fűzi hozzá – Athéna változtatta el, hogy Philoktétés fel ne ismerje, ha majd találkoznak, amiben Homérost követi, mert az ő Odysseusát – egyebek közt mikor Eumaiossal és Pénelopéval találkozik – Athéna úgyszintén megváltoztatja. Elmondja aztán, hogy a trójaiak küldöttsége hamarosan Philoktétéshez érkezik azzal a kéréssel, bocsássa magát és fegyverét a rendelkezésükre, cserébe a trójai trónért. Euripidés eképpen bonyolultabbá formálja a cselekményt (ποικιλώτερον τὸ δρᾶμα κατασκευάζων), s olyan szónaváltások kialakítására talál lehetőséget (ἀνευρίσκων λόγων ἀφορμὰς), melyekben az ellentétek kimunkálására törekedve (εἰς τὰ ἐναντία ἐπιχειρῶν) hihetetlenül leleményesnek és mindenki másnál rátermettebbnek mutatkozik. (14) És Odysseust nem egyedül hozza Lémnosra, hanem együtt Diomédésszel, ugyancsak homérosi módon (ὁμηρικῶς). Mindent összevetve tehát darabjának cselekménye, ahogyan mondtam, elejétől végig rendkívüli tudatosságot (σύνεσιν) és meggyőző érvelést (πιθανότητα) juttat kifejezésre, hozzá ellenállhatatlan, csodálnivaló nyelvi erőt, a iambusai is áttetszőek (σαφῶς), természetesek (κατὰ φύσιν) és közérthetőek (πολιτικῶς), az énekes részek pe-

lemű) Odysseus bevezető monológját és Philoktétésszel folytatott első párbeszédét Dión Chrysostomos másutt (59. beszéd) prózába írta át.

dig túl a gyönyörködtetésen, még a jellemességre is hathatósan buzdítanak.

Sophoklés

(15) Sophoklés szemlátomást kettőjük közé esik, sem az aischylosi merészség (αὔθαδης) és egyszerűség (ἀπλοῦν) nincs meg benne, sem Euripidés pontossága (ἀκριβής), szellemessége (δριμύ) és közérthetősége (πολιτικόν), valamiféle fennkölt (σεμνήν) és nemes (μεγαλοπρεπή) költészet az övé, mélyen tragikus (τραγικώτατα) és elbűvölően szóló (εὐπέστατα), úgyhogy magasztosságával (ὕψους) és fennköltségével (σεμνότητος) együtt határtalanul gyönyörködtető (πλειίστην ... ἡδονήν) is. A cselekmény szerkezetét kitűnően és meggyőzően alakítja: nála Odysseus Neoptolemosszal érkezik Lémnosra, mivelhogy a jóslat szerint Trója pusztulását Neoptolemos és a Héraklés íját használó Philoktétész idézi majd elő, Odysseus azonban rejtve marad, Neoptolemost meneszti Philoktétészhez, kioktatva őt arról, mit kell tennie. A kart Aischylostól és Euripidéstől eltérőleg nem helybeliekből, hanem az Odysseusszal és Neoptolemosszal érkezett hajósokból formálja.

(16) Szereplői bámulatosan fennkölt (σεμνά) és nemes gondolkodású (ἐλευθέρα) jellemek; Odysseusa jóval kifinomultabb (πρρότερον) és természetesebb (ἀπλούστερον), mint Euripidésé, Neoptolemosa végtelenül nyílt (ἀπλότητι) és tisztességtudó (εὐγενεία), eleinte nem akar furfanggal és ármánnyal felülkerekedni Neoptolemoson, hanem testi erővel és szemtől-szembe, de miután Odysseus rábeszélésére mégis rászedi Philoktétést és az íját is megkaparintja, az meg észreveszi, hogy kijátszották és háborogva követeli vissza a fegyverét, ő nem ragaszkodik az íjhoz, hanem kész visszaadni, s ámbár Odysseus ebben személyesen akadályozná, végül csakugyan oda is adja neki. Odaadja, és jószó-

val igyekszik rávenni, hogy menjen velük önként Trójába, mivel pedig Philoktétés semmiképpen sem hajlik a szavára és nem enged, hanem arra kéri, vigye őt haza, amiképpen ígérte, Hellasba, erre is szavát adja és hajlandó volna megtenni. Végül a hirtelen feltűnő⁸ Héraklés győzi meg Philoktétést, hogy önként Trójába hajózzon.

Kardalai sem bölcs mondásban (γνωμικόν), sem erkölcsi intelemben (πρὸς ἀρετήν παράκλησιν) nem bővelkednek, mint Euripidés kardalai, viszont bámulatosan szépek (ἡδονήν ... θαυμαστήν) és nagyszerűek (μεγαλοπρέπειαν), úgyhogy nem véletlenül mondta róla Aristophanés:

ő⁹ meg Sophoklés mézzel édes ajakát
akár a korsó szélét nyalta jól körül.¹⁰

⁸ Héraklés tehát mintegy deus ex machina jelenik meg a darab végén, s meggyőző ereje annál is nagyobb, mert Philoktétés örökölte az íját.

⁹ Ti. Euripidés.

¹⁰ Frg. 581 Kock.

(59) AZ EURIPIDÉSI *PHILOKTÉTÉS* PROLÓGUSA (PRÓZAI VÁLTOZAT)¹

(1) ODYSSEUS

– Félek, kiderül majd, tévesen jutottak bajtársaim arra a véleményre, hogy én vagyok a legderekabb és legbölcsebb a görögök között. Ugyan miféle bölcsesség és észjárás az, ami az embert közös javunk és győzelmünk érdekében a többiekénél nagyobb erőfeszítésre készíti, holott ha látszólag egy volna csak a seregből, bizonyára semmivel sem kevésbé járna jól a legderekabbaknál...?² Csakhogy alighanem nehéz nagyratörőbbet és becsvágyóbbat találni, mint amilyen a férfitermészet! Hiszen mi a kiemelkedő és többet vállalni merész jellemeket csodáljuk valamennyien, éppenséggel az

¹ Euripidés *Philoktéteséből* mindössze néhány aprócska töredék maradt; August Nauck kiadása (Leipzig, 1889 és később is többször, reprint Hildesheim, 1964) számszerűen tizenhetet tartalmaz (787–803), ezek a töredékek változó terjedelműek és együttesen negyven sort adnak ki, harminchét sor csonkítatlanul maradt fenn (787–800), három viszont csupán egy vagy két szót (801–803) tartalmaz; a hiánytalanul hagyományozott sorok hossza egytől ötig terjed, legterjedelmesebb az öt soros 795. töredék, négy soros a 794. és 797., három soros a 787., 788., 791. és 799., két soros a 789., 793., 796., 798. és 800., végül 1 soros a 790. és 792. (Az euripidés *Philoktétes* további két egy-egy soros töredékét – 790a és 799a – tartalmazza Bruno Snell gyűjteménye, a *Tragicorum Graecorum fragmenta. Supplementum*. Hildesheim, 1964, 3–20. Az alábbiakban – a Loeb-kiadást követve (Dio Chrysostom IV., Cambridge Mass. – London, 1962) – feltüntetjük a Dión prózai változatával egybevágó, azokat nyelvileg szinte másoló, vagy legalábbis erősen megközelítő négy vers-töredékeket.

² „miféle bölcsesség ... legderekabbaknál...?”:

πῶς δ' ἂν φρονοίην, ᾧ παρὴν ἀπραγμώνως
ἐν τοῖσι πολλοῖς ἡριθιμημένῳ στρατοῦ
ἶσον μετασχεῖν τῷ σοφωτάτῳ τύχῃς; (787).

ilyeneket tekintjük igazán férfiaknak...!³ (2) Ez a becsvágy vezérel engem is, hogy mennél bővebben legyenek tenni-valóim és bárkihez képest hajszásan éljek, folyton új kockázatokat vállalva, merthogy ódzkodom elpackázni a korábbi eseményekben szerzett hírnevem...⁴ Most megint igen-csak veszélyes és nehéz ügyben jöttem ide Lémnosra: hogy Philoktétést és Héraklés íját megszerezsem bajtársaimnak. Helenos ugyanis, Priamos fia, a trójaiak fő-fő jósa kinyilvánította, mikor a szerencse folytán foglyul ejtettük, hogy ő és íja nélkül városukat soha nem vesszük meg... (3) A vezéreknek nem hoztam tudomására idejöveteletem, mert tudtam, Philoktétés gyűlöl engem, hiszen én javasoltam, hogy hagyjuk itt, miután balszerencséjére egy felingerelt mérgecskigyó megmarta. Nem gondoltam ugyan, hogy találhatok olyan meggyőző érvet, mely valaha is megbékítheti őt irántam; ez az ember, gondoltam, tüstént megölne. Utóbb azonban Athéna álmomban – ahogyan szokta –, arra buzdított, menjek csak bátran Philoktétéshez, ő majd elváltoztatja külsőmet és hangomat, úgyhogy mint ismeretlen találkozhatok vele. Így aztán felbátorodva érkeztem ide... (4) Hírét vettem, titokban a trójaiak is küldöttséget menesztettek Philoktétéshez, hátha rá tudják venni – ajándékokkal és mert irántunk gyűlölettel van –, hogy őt és íját városukba vihessék. Ha pedig ilyen jutalom van kilátásban, hogyne lelkesülne fel minden emberfia...? Vagyis ha ebben az ügyben fiaskót vallok, minden korábbi igyekezetünk alighanem kárbaveszett erőfeszítés volt...!

³ „Csakhogy ... férfiaknak...”:

οὐδὲν γὰρ οὕτω γαῦρον ὥς ἀνὴρ ἔφυ·
τοὺς γὰρ περισσοὺς καὶ τι πράσσοντας πλέον
τιμῶμεν ἄνδρας τ' ἐν πόλει νομίζομεν (788).

⁴ „merthogy ódzkodom ... hírnevem...”:

ὀκνῶν δὲ μόχθων τῶν πρὶν ἐκχέαι χάριν
καὶ τοὺς παρόντας οὐκ ἀπωθοῦμαι πόνους (789).

(5) Hóha! Jön Philoktétés...! Ő az, bizony, Poias fia, balesetére gondolva nem kétséges: lassan és nehézkesen lépked... Milyen megdöbbenő és szörnyű látvány így! Külseje a betegség miatt elrettentő, öltözte is szokatlan – állatbőrök borítják a testét... Oltalmaz hát úrnőm, Athéna, épségemet ígérted, nehogy szavaid üresnek bizonyuljanak!

(6) PHILOKTÉTÉS

– Te meg mit akarsz, bárki is vagy? Honnan veszed a bátorságot, hogy idesettenkedj ehhez az ütött-kopott viskóhoz? Lopni akarsz, vagy a nyomorúságomat kilesni?!

ODYSSEUS

– Korántse láss bennem gonosztevőt!

PHILOKTÉTÉS

– De korábban semmi esetre sem szoktál idejárn!

ODYSSEUS

– Csakugyan nem szoktam – de vajha most jókor érkeznék!

PHILOKTÉTÉS

– Nagyon összefüggéstelenül beszélsz idejöveteledről, úgy rémlik.

ODYSSEUS

– Akkor hát tudd meg, nem ok nélkül jöttem, ráadásul ki fog derülni, hogy nem vagyok vadidegen.

(7) PHILOKTÉTÉS

– De honnan jöttél? Először ezt helyes megtudnom.

ODYSSEUS

– Nos, görög vagyok, egyike a Trója alá hajózottaknak.

PHILOKTÉTÉS

– Honnan...?! Mondd még egyszer, hadd értsem világosabban!

ODYSSEUS

– Úgy másodjára is hallhatod: egyike vagyok a Trója alá hajózott görögöknek.

PHILOKTÉTÉS

– Igazán gyönyörű! Barátomnak mondtad magad, pedig lám, legfőbb ellenségeim, a görögök közül való vagy...! Az ő gonosz-ságukért mindjárt itt helyben meglakolsz!

ODYSSEUS

– Az istenekre, várj a nyíllal! Ne lőj!

PHILOKTÉTÉS

– Ha valóban görög vagy, nem lehet, hogy meg ne halj a mai napon!

(8) ODYSSEUS

– Csakhogy énvelem is gonoszul elbántak, következésképpen jogosan barátod lehettek, nekik meg ellenségük.

PHILOKTÉTÉS

– És mi az, amit olyan szörnyen megszenvedtél?

ODYSSEUS

– Száműzött engem Odysseus a táborból.

PHILOKTÉTÉS

– Ugyan mit tettél, amiért ez az ítélet sújtott?

ODYSSEUS

– Gondolom ismered Nauplios fiát, Palamédést?⁵

PHILOKTÉTÉS

– Ő aztán nem tartozott az átlagemberek közé, s mint utastársunk, nem kis nyereség volt mind a sereg, mind a vezérek számára.

⁵ A Közép-Görögország keleti partja mellett hosszan elnyúló sziget, Euboia királya, Nauplios fia, anyja révén Agamemnón és Menelaos unokafivére; nevelője – egyébként Achilleus társaságában – a kentaur Cheirón volt. A görög mitológia rendkívül sokoldalú és mindenütt rokonszenvet keltő hősként ismeri, aki azonban rendkívüli képességei és közkedveltsége miatt a trójai háború folyamán felkeltette a vezérek féltékenységét, úgyhogy végül Odysseus tevékeny közreműködésével, aki sátrába aranyat és egy Priamostól származó hamisított levelet rejtett el, a hamis bizonyítékok alapján vádat emeltek ellene, miszerint titkon Trójának kötelezte el magát, és árulás címén kivégezték.

ODYSSEUS

– Hát ezt a nagyszerű férfit tette el láb alól a görögök közös kártevője!

PHILOKTÉTÉS

– Vajon nyílt harcban vett erőt rajta, vagy valamiféle furfanggal?

ODYSSEUS

– Árulója lett a seregnek Priamoséknál, ezt fogta rá.

PHILOKTÉTÉS

– De valóban így volt-e, vagy hazugság áldozata lett?

ODYSSEUS

– Hogyan fakadhatna Odysseus ténykedéséből bármi tisztességes...!?

(9) PHILOKTÉTÉS

– Ó Odysseus, te semmi galádságtól vissza nem riadó, utolsó gazember szóban is, tettben is, már megint milyen kiváló férfit tüntettél el, pedig nem kevésbé segítőkész volt a bajtársai iránt, mint amennyire – ha jól emlékszem – te, aki olyan szépen és okosan tudsz kiötleni és elintézni...; Ahogyan mellesleg engem is kiebrudaltál, holott közös javunk és győzelmünk érdekében kerültem mostani nyomorúságomba, mikor Chrysén megmutattam az oltárt, ahol ellenfeleink legyőzését áldozattal biztosították volna, mert ha nem teszik, hiábavaló a hadjárat... Hanem neked mi közöd Palamédés balsorsához?

(10) ODYSSEUS

– Tudd meg, összes barátjára kiterjedt a megtorlás, és oda is lett mind, hacsak el nem menekült idejében. Jómagam például a mára virradó éjszaka, magányos vitorlázással jutottam biztonságba itt – nagyjából ugyanolyan kényszerhelyzetben, ahogyan te idejutottál. Ha tehát van valamilyen alkalmatosságod, ahol velem együtt vágyódsz a hazatérésemre, jótevőm leszel, s egyben úgy eresztesz majd el, hogy jelenlegi keserves helyzetedről a tiednek is hírt adok.

(11) *PHILOKTÉTÉS*

– Csakhogy te, boldogtalan ember, olyasvalaki fegyverbarátságát keresed, aki maga is nincstelenül és baráttalanul él erre a szirtfokra kítaszítva, szűkösen és nehezen, ez az íj juttat neki élelmet és ruhát, mint láthatod, mert korábbi ruhámat szét-rongyolta az idő... De ha osztolni akarsz velem ebben az életmódban itt, míg csak valahogyan lehetőségem nem támad továbbmenekülni, nincs ellene kifogásom. Hanem a benti látvány bizony visszataszító, barátom,⁶ sebem nyomaival teli kötszerek és nyavalyám más ismérvei – meg aztán velem sem kellemes együtt lenni, ha elfognak a kínok... Ámbár betegségem heve idővel csillapodott, eleinte azonban elviselhetetlen volt.

⁶ „Hanem a benti ... barátom” szinte szó szerint adja vissza a verses eredetit: δύσμορφα μέντοι τᾶνδον εἰσιδεῖν, ξένε (Nauck frg. 790, ld. 1. jegyz.).

(60) NESSOS AVAGY DÉIANEIRA

(1) TANÍTVÁNY

– Tudsz válaszolni nekem arra a kérdésre, vajon a Nessos–Déianeira-történetet illetően joggal hibáztatják-e egyesek Archilochost, mások Sophoklést,¹ vagy sem? Amazok szerint

¹ Archilochos költeménye elveszett, Sophoklés *Trachisi nők* című tragédiája azonban tartalmazza a számos antik kritikustól kifogásolt történetet, melyet Déianeira beszél el, mikor tudomására jut Héraklés Iolé (7. caput) iránt fellobbant szerelme (555–577): ...van nékem egy rézkannám, abba dugtam el / egy ősi szörnyetegnek ó ajándokát. / Még lánykoromban kaptam azt a kornyadó, / bozontos mellű Nessos nyílt sebeiből; / karon cipelte ő az embereket át / pénzéért az Euénos folyam mély habjain, / evező, vitorla, csónak nem kellett neki. / S midőn atyámtól mint Héraklés hitvese, / és otthonomtól első ízben váltam el, / ő vitt a vállán s hogy folyamközépre ért, / egyetlen kézzel illetett; de Zeus fia [azaz Héraklés] / sikoltásomra tüstént visszafordul és / tollas nyílával rálő; mellén, tüdején / járt át a nyíl. A szörny zihálva haldokolt / s ezt mondta még: „Vén Oineus leánya, halld, / ha szót fogadsz, hasznodra lesz szolgálatom, / utolsó utamon, ládd, téged viszlek át; / ha te most fölfogod megalvadt véremet, / gyilkos sebemből ott ahol a lernai / sárkány setét nedvébe mártott nyílhegy ért: / varázserővel őrizi Héraklés szívét / e vér, hogy bármely nőre vessen is szemet, / ne leljen benne, mint tebenned, több gyönyört.” Ford. Kerényi Grácia. (Ἦν μοι παλαιὸν δῶρον ἀρχαίου ποτὲ / θηρός, λέβητι χαλκῷ κεκρυμμένον, / ὃ παῖς ἔτ’ οὔσα τοῦ δασυστέρνου παρὰ / Νέσσου φθίνοντος ἐκ φονῶν ἀνελόμην, / ὃς τὸν βαθύρρουν ποταμὸν Εὐήνων βροτοὺς / μισθοῦ πόρουε χερσίν, οὔτε πομπίμοις / κώπαις ἐρέσσων οὔτε λαίφεσιν νεώς. / “Ὅς καμέ, τὸν πατρῶων ἡνίκά στολὸν / ζὺν Ἡρακλεῖ τὸ πρῶτον εὐνὶς ἐσπόμην, / φέρων ἐπ’ ὤμοις, ἡνίκ’ ἦν μέσῳ πόρῳ, / ψαύει ματαίαις χερσίν· ἐκ δ’ ἦϋσ’ ἐγώ, / χῶ Ζηνὸς εὐθὺς παῖς ἐπιστρέψας χερσίν / ἦκεν κομήτην ἰόν· ἐς δὲ πλεύμονας / στέρνων διερροίζησεν· ἐκθνήσκων δ’ ὁ θῆρ / τοσοῦτον εἶπε· «Παῖ γέροντος Οἰνέως, / τοσόδ’ ὄνησῃ τῶν ἐμῶν, ἐὰν πίθῃ, / πορθμῶν, ὀθούνεχ’ ὑστάτην σ’ ἔπειψ’ ἐγώ / ἐὰν γὰρ ἀμφίθρεπτον αἶψα τῶν ἐμῶν / σφαγῶν ἐνέγκῃ χερσίν ἢ μελαγχόλους / ἔβαψεν ἰοὺς θρέμμα Λερναίας ὕδρας, / ἔσται φρενὸς σοι τοῦτο κλητήριον / τῆς Ἡρακλείας, ὥστε μήτιν’ εἰσιδὼν / στέρξει γυναῖκα κεῖνος ἀντὶ σοῦ πλέον.) Déianeira tehát Nessos vérével keni

ugyanis Archilochos félrebeszél, mikor költeményében a kentaur-megkívánta Déianeira Héraklést szórakoztatja, Achelous² udvarlását és az akkor történeteket idézve fel neki, úgyhogy Nessosnak bőven volt ideje vágyait kielégíteni; Sophoklésnél pedig a nyíl kilövése nem időszerű, mert még javában lábalnak át a folyón,³ így tehát Déianeira is ottvész, mielőtt a halódó kentaur elereszti... Csak aztán ne nagyon beszélj szokásod szerint a közfelfogástól eltérően, mindenről másként, mint ahogyan az ember gondolhatná!

(2) DIÓN

– Nos hát mit akarsz? Azt mondjam-e, amit az ember helyesen, vagy amit nem helyesen gondolkozva gondolhat?

TANÍTVÁNY

– Nekem azt, amire az ember helyesen gondolkodva jut.

DIÓN

– Mit számít akkor, hogy valamiben egyezik az emberek véleménye? Vagyis ugye szükségszerű, hogy aki a helyes magyarázatra törekszik, az szembekerülhet a közösség vélekedésével?

TANÍTVÁNY

– Szükségszerű.

DIÓN

– Egyszóval ne berzenkedve hallgasd, ha ilyesvalamit mondok; azt vizsgáld, helyesen mondom-e.

TANÍTVÁNY

– Jól van, beszélj és magyarázz úgy, ahogyan helyesnek látod.

DIÓN

Akkor én azt mondom: teljes félreértés a történettel kapcsolatban, hogy a kentaur megpróbálta elcsábítani Déianeirát.

meg a Héraklésnek küldött ruhát, Héraklés fel is ölti, s az – Nessos halálon is túlélő bosszújaként – a hős halálát idézi elő.

² Eredetileg Déianeirát Achelous folyamisten akarta feleségül venni, őt azonban Héraklés legyőzte és maga lett Déianeira férje.

³ Lásd 1. jegyz.

TANÍTVÁNY

– Hát nem próbálta?

(3) DIÓN

– Nem...! Vagy te hihetőnek tartod, hogy Nessos – az íjjal felfegyverzett Héraklés szeme láttára, s noha megtapasztalhatta harci erényeit korábban, mikor Phólostól ő menekült meg egyedül a kentaurok közül, pedig ők jóval kevésbé ingerelték fel a hőst⁴ –, hogy tehát Nessos megpróbálta elcsábítani a feleségét...?

TANÍTVÁNY

– Az ilyesmiben szokott lenni furcsaság. De ezt megbolygatva ne tegyük teljesen tönkre a történetet.

DIÓN

– Dehogy tesszük, ha előbb arról beszélünk, hogyan esett a dolog és hogyan volt valószínű megesnie.

TANÍTVÁNY

– Beszéld el hát ekként.

(4) DIÓN

– Nessos mindjárt az indulásnál és az átlábolás közben is igyekezett megrontani Déianeirát, de nem erőszakosan, mint mondják, hanem oly módon, hogy behízelgő hangon szólt hozzá és tanácsokat adott neki, miképpen kötheti magához Héraklést. Most még – mondta – szilaj és keményfejű, kis ideig megmarad is mellette, bár eközben teendői, utazásai, egész választott életvitele miatt nehéz vele kijönni. „Ha viszont – fűzte

⁴ Héraklést, útban egyik nevezetes „munkája” felé, vendégül látta a kentaur Phólos, s mivelhogy a szomjas hős történetesen épp azt boroshordót bontotta meg, melyet maga Dionysos hagyott Phólosnál, de amelyet nem egyedül neki, hanem a kentaurok egész közösségének ajándékozott, a tettén feldühödött kentaurok fegyverrel támadtak rá (ez volt a Dióntól „kevésbé ingerlőnek” minősített cselekedet), mire Héraklés pusztán önvédelemből – Diónnál valemennyit, más forrásokban mindössze legtöbbször – lenyilazta (Apollodóros, *Mitológia* 2, 5, 4).

hozzá – gondját viselve és jó szóval ráveszed, hogy vessen véget mostani kínkeserves ténykedésének, éljen gondtalanul és kényelmesen, irántad is szívesebb lesz, élni is jobban fog, ott-hon marad és mostantól fogva már mindig veled él együtt...”

(5) Ezzel az okfejtéssel Nessos Héraklésen akart bosszút állni, hátha kicsapongásra és nemtörődömségre tudná őt kaptatni – azt ugyanis tudta, hogy életmódjának és igénytelenségének módosulása folytán legyőzésére is több az esély, szintúgy ereje is megkopik. Az őt hallgató Déianeira korántsem tessék-lássék figyelt a mondottakra, hanem mert észbe vette, hogy Nessos helyesen beszél – nem csoda, amúgyis befolyást akart szerezni a férje fölött. Héraklés azonban megsejtette, hogy amiről Nessos beszél, az nem lehet tisztességes dolog, legalábbis Déianeirához túlságos céltudatosan szól, az meg odafigyel rá, ezért aztán lenyilazta a kentaurt. (6) És az haldokolva sem szűnt meg figyelmeztetni Déianeirát, hogy emlékezzék a szavaira, és cselekedjék úgy, ahogyan ajánlotta neki... Később Déianeirának eszébe jutott a kentaur tanácsa, mert Héraklés sem adott ám fel semmit, sőt egy hosszabb útra indult, az utolsóra,⁵ mikor is bevette Oichaliát⁶ és állítólag beleszeretett Ioléba; Déianeira tehát úgy vélte, jobb lesz, ha megfogadja Nessos intelmeit. Tervet szőtt hát Héraklés ellen, (7) s mert az asszonyi hízelkedés és fufang természete már csak ilyen, addig nem nyugodott,

⁵ A Dióntól kritizált hagyományos változat szerint, a sophoklési szerint pedig mindenestre, Héraklés éppen győztesen tér haza Oichaliából, foglyai között Iolével, az a ruha azonban, melyet Déianeira Nessos vérével kent meg (lásd 1. jegyz.), hamarosan a halálát okozza, vagyis az Oichalia-epizód csakugyan a hős legutolsó kalandja lett.

⁶ Már az antikvitás több ilyen nevű várost ismert, az itt érintett mítosz alighanem a thessaliai, a Spercheios folyó völgyében épült Oichaliára vonatkozik, a Dión említette Iolé a város királyának, Eurytosnak volt a leánya, akinek kezét Héraklés megkérte, s mert az apa nem adta beleegyezését, a hős megtorlásul elfoglalta és lerombolta a várost.

míg Héraklés szót nem fogadott neki; nyájasan szólt hozzá, el-elmondta, mennyire aggódik miatta, nem betegszik-e meg, ha telet-nyarat egyaránt ruhátlanul, az oroszlánbőrben húzza ki, mígnem Héraklés eldobta a bőrt, és a többi emberéhez hasonló ruházatot öltött – és ez volt, amit Héraklés magára vett, az úgynevezett Déianeira-chitón. (8) A ruházaton kívül azonban Déianeira azt is kimesterkedte, hogy egész életmódját megváltoztassa. Héraklés hovatovább ágyban aludt, nem úgy, ahogy korábban többnyire szokása volt, a szabad ég alatt, házimunkát nem végzett, és táplálkozása sem hasonlított a korábbihoz, már gondosan elkészített ételekkel élt, csemegével és édes borral, meg mindazzal, ami ezekhez járul. Ennek az átalakulásnak következtében persze, ahogyan szerintem szükségszerű is, teste petyhüdségbe és elpuhultságba süllyedt, s mert úgy vélte, ha egyszer rákapott a dőzsölésre, nem lesz könnyű lemondania róla, így aztán csak fortyogott magában, részint annak tudatában, hogy jobb volna szabadulni ettől az életmódtól, részint azon bosszankodva, hogy könnyelműen rászokott a dőzsölésre... Íme, itt van az én változatom, már ahogyan én értelmezni tudtam a mítoszt!

(9) TANÍTVÁNY

– Zeusra, azt hiszem, nem rossz, nem elképzelhetetlen változat...! Nem is tudom hogyan, némely filozófusok mítosz-értelmezéseit, hogy úgy mondjam, a bábukészítők módszeréhez látom hasonlónak, mert ők is létrehoznak egy öntőmintát, s legyen bármilyen az agyag, amibe belenyomják, a mintához hasonlító forma a végeredmény. Egyes filozófusok is olyanok már, hogy akármilyen mítoszt vagy elbeszélést lelnek, azt saját gondolkodásuknak megfelelően széttépkedve és átformálva, mint hasznos és filozófikus jellegű történetet mutatják be... És ilyen volt, hallhattuk, legkivált Sókratés. (10) Ő aztán minden beszélgetésbe és minden eszmecserébe bekapcsolódott, disku-

rált szónokokkal és gondolkodókkal, mérnökökkel és muzsikussal, nevelőkkel és egyéb mesteremberekkel, tornacsarnokban netán, lakomán vagy az agorán, és semmi sem gátolta, hogy bármely tárgykörben ne filozofáljon és ne az erényre buzdítsa a vele lévőket – igen ám, de sosem egyéni hóbortjával, nem is korábbi agyszüleményével hozakodott elő, hanem mindig a szóban forgó témával foglalkozott, és azt juttatta el a filozófiáig.

(54) SÓKRATÉS

(1) Az élisi Hippias és a Leontinoiból valósi Gorgias, meg a szofista Pólos és Prodikos¹ egy ideig népszerűek voltak Hellasban és elképesztő hírnévre tettek szert, nem csupán más városokban, hanem Spártában és Athénben is, amelletten rengeteg pénzt gyűjtöttek össze, városi közösségektől és kényuraktól, királyoktól és magánemberektől, már amennyit ki-ki közülük tudott. Sok beszédet tartottak, igazi mondanivalójuk ugyan nem volt, még csak rövidke sem voltak; az ilyenekkel lehet, gondolom, pénzt szerezni és valami bárgyú közönség tetszését kivívni. (2) Egy másik, abdérai férfi,² nem hogy másoktól kapott volna pénzt, hanem a maga tekintélyes vagyonát szórta szét és tette tönkre filozofálgatásával, az anyagiak nyilvánvalóan nem érdekelték, inkább olyasmin buzgólkodott, amiből nem származhatott semmi haszna.

(2) Sókratés is athéni volt, szegény és egyszerű polgár, de azért szegénysége miatt semmiben sem szorult másokra, noha felesége nem vetette meg a pénzt, gyerekeiről még gondoskodnia kellett, s állítólag együtt időzött az athéni fiatalság leggazdagabbjaival, akik közül egyesek, mint mondják, egyszerűen semmit meg nem tagadtak volna tőle. Egyébként közvetlen és barátságos természetű volt, készségesen rendelkezésére állt azoknak, akik hozzá fordulni vagy vele beszélgetni kívántak, különben is többnyire az agorán időzött, be-bement a tornacsarnokokba, vagy ott üldögélt a pénzváltók asztala mellett – épp mint aki gyatra árúját muto-

¹ A felsoroltak (a következő jegyzetben említett Prótagorasszal együtt) valamennyien Sókratés (467–399) és a fiatal (427–347) Platón kortársai voltak, mindegyikük szerepel a platóni dialógusokban, Hippias, Gorgias és Prótagoras címszereplőként. Eredetileg „bölcseľ” jelentésű „szofista” elnevezésüknek szintén Platón adott irónikusan negatív értelmet.

² Dión Prótagorasra céloz.

gatja a piacon és hordja körbe az ajtók elé –, hátha a fiatalabbak vagy az idősebbek egyike valamit megtudni vagy hallani akar tőle. Az előkelőségek és a szónokok legtöbbször színleg meg sem látták őt; s ha valamelyikük mégis odament hozzá, az – mintegy botlását fájlatva – hamarosan távozott.

(4) Hanem hát a sok csodált szofista beszédeinek nyoma veszett, semmik ők már, csak pusztá nevek; ellenben Sókratész szavai, nem tudom miként, fennmaradtak és fenn is fognak maradni örökké, ámde ő maga nem szerzett és nem is hagyott hátra sem írásművet, sem végrendeletet. Ez az ember tehát úgy halt meg, hogy sem a bölcsessége, sem a tulajdona felől nem rendelkezett. Igaz, vagyona nem volt, amit elkobozzanak, ahogyan az elítéltek esetében ez történni szokott, neki valójában a szavait vették köztulajdonba, és nem az ellenségei, hanem a barátai, ámde hiába hozzáférhetők és becsben tartottak ma már, csak kevesen értik és gondolkoznak el rajtuk.

(53) HOMÉROS

(1) Démokritos¹ Homérosról így beszél: „Homéros isteni természetet nyert és mindenfajta verset ékessé ácsolt”, de hát nem is lehetséges isteni és csodás természet nélkül szép és tanulságos verset teremteni. Sokan mások írtak már róla, egyesek jószíri-vel csak dicsőítették a költőt, mellesleg egyes versrészleteit is kiemelve, mások viszont éppenséggel a gondolatvilágát magyarázták, Aristarchoson² és Kratésen³ kívül az utóbb irodalmároknak, korábban kritikusoknak nevezettek közül is sokan. Maga Aristotelés, akivel a közfelfogás szerint a kritika és az irodalomtudomány kezdetét vette, számos dialógusában értekezik a költőről, általában csodálattal és elismeréssel, ahogyan a pontosi Hérakleidész⁴ is.

(2) Őket megelőzve Platón emlegeti Homérost, s bár versei szépségén és csiszoltságán mindenütt álmélkodik, sokszor meg-
rója az istenekre vonatkozó történetei és elbeszélései miatt, mint amelyeket az embereknek közreadnia semmiképpen sem volt üdvös, hiszen az istenekről szólván kapzsiságukat, kölcsönös áskálódásaikat, bujálkodásukat, pörlekedésüket, vetélkedéseiket is bőven taglalja. Ezért aztán nem is ad neki helyet a maga városában és államában (az ugyanis elképzelése szerint az ésszerűségen alapul majd), hogy akiket városa őreivé és vezetőivé nyilvánít, ne hallhassák fiatalkorukban az istenekről szóló homérosi verseket, másfelől az alvilág-leírás egyetlen komor részlete se tegye őket bá-

¹ Jeles presókratikus filozófus (kb. 460 – kb. 370). A tőle idézett Homéros-kritika: frg. 21 Diels-Kranz.

² Alexandriában működött irodalomtudós (kb. 221 – kb. 143).

³ Pergamonban működött irodalomtudós és filozófus (Kr. e. 2. század).

⁴ Aristotelés tanítványa, filozófus és csillagász (kb. 390 – kb. 310).

tortalanná a harccal és a halállal szemben, s mint rosszul nevelt csikók, ne nézzék eleve gyanakvással, ami korántsem félelmetes.

(3) Minderről van egy másik elmélet, szerteágazóbb és terjedelmesebb, nem is egykönnyen érthető: vajon tévedett-e ezen a téren Homéros, vagy a mítoszban foglalt egyes természeti jelenségeket az akkori idők szokása szerint elbeszéléssé formáltan közvetítette az emberekhez.⁵ A dologban nehéz ítéletet mondani, ahogyan például két barát közül elítélni az egyiket, holott egyformán tisztas életűek, és kölcsönösen egymást vádolják.

(4) A filozófus Zénón⁶ szintén írt az *Iliasz*ról és az *Odysszeiáról*, sőt a *Margitésről*⁷ is, mert azt szintén Homéros költeményének tekintette, de a fiatalkorából, mikor a maga költői stílusával még csak kísérletezett. Homéros munkái közül Zénón egyiket sem bírálja, hanem értelmezi és egyúttal arra is rávilágít, hol támaszkodnak versei tévképzetekre, hol a valóságra, s így ne az legyen a látszat, hogy a költő magával áll hadilábon, mikor bizonyos pontokon szemlátomást ellentmondásosan fogalmaz.⁸ Korábban már Antisthenész⁹ azon a véleményen volt, hogy Homéros mondanója egyszer tévképzeteken, másszor a valóságon alapul, de ő nem dolgozta ki ezt az elméletet, Zénón magyarázatai viszont annak minden egyes részletét megvilágítják. Azonkívül ugyanebben a felfogásban írt Persaios,¹⁰ Zénón tanítványa és még sokan mások.

⁵ Dión az ún. allegorikus értelmezésre utal, mely már a Kr. e. 6. században élt Theagenésszel kezdetét vette és az antikvitás végéig interpretációs módszer maradt.

⁶ A sztoikus iskola megalapítója, kb. 336–264.

⁷ Még Aristoteléstől is Homérosnak tulajdonított komikus eposz, melyből csak töredékek maradtak.

⁸ A „homérosi ellentmondások” az ókortól mind a mai napig foglalkoztatják a kutatókat.

⁹ A szónok Gorgias és utóbb Sókratész tanítványa, a kynikus filozófiai iskola megteremtője (422–371 után); műveiből csak töredékek maradtak.

¹⁰ A Kr. e. 3. században élt, művei nem maradtak fenn.

Platón azonban, miközben elítéli Homérost, ahogyan mondatam, verseinek költői erejét csodálnivalónak minősíti, mert bármi kifejezésére képes, és akármilyen hangot tetszése szerint meg tud szólaltatni, a folyamokét, a szelekét és a hullámokét is, következésképp irónikusan azt javasolja, koszorúzzuk gyapjúszalaggal, kenjünk rá illatos olajat – és küldjük el őt máshová.¹¹

(6) Mindamellet Platón maga is dicsőíti a homérosi költészet szépségét és rendkívül nagyra becsüli a költőt, mert csakugyan, istenadta jósors, a Múzsáktól és Apollóntól nyert ihlet nélkül egyszerűen lehetetlen lett volna, hogy ez a fennköltén szárnyaló, s amellet elbűvölő költészet létrejöhessen, s immár oly hosszú ideje leköthesse nem csupán a nyelvben-nemzetiségben Homérosszal egyívásúakat, hanem sokakat a barbárok közül is. A két nyelvű és kevert nemzetiségű vidékeken, bár a görög irodalom sok más terméke ismeretlen, Homéros közkeletű, ahogyan néhány egészen távol eső országban is, mindenesetre úgy hírlik, hogy az indek földjén szintén éneklük a homérosi költemé-

¹¹ Dión itt szorosan kapcsolódik a platóni Állam két nevezetes helyéhez (a fordító mindkét esetben Szabó Miklós). Az első Sókratés kérdése, mégpedig az „örök”-kel kapcsolatban (396B, 3, 8): *Hát vajon nyerítő lovakat, bőgő bikákat, zúgó folyókat, bömbölő tengert, égdörgést és ezekhez hasonló dolgokat utánozhatnak-e?* (ἵππους χρεμετίζοντας καὶ ταύρους μυκωμένους καὶ ποταμούς ψοφοῦντας καὶ θάλατταν κτυποῦσαν καὶ βροντὰς καὶ πάντα αὐτὰ τοιαῦτα ἢ μιμήσονται;). A másik helyen úgyszintén Sókratés beszél (398A 3, 10): *Nyilvánvaló tehát, hogy ha aztán egy olyan ember érkezne államunkba, aki képes volna művészetével mindenféle alakot ölteni, és mindenféle dolgot utánozni, s költeményeit akarná nekünk bemutatni, talán nagy tisztelettel öveznénk..., de azért mégiscsak azt mondanánk neki, hogy ilyen ember a mi államunkban nincs, s ilyennek nem is szabad lennie; s valószínűleg el is küldenénk – fejét műrrhával meghintve és gyapjúszalaggal ékesítve – egy másik államba...* (Ἄνδρα δὴ, ὡς ἔοικε, δυνάμενον ὑπὸ σοφίας παντοδαπὸν γίγνεσθαι καὶ μιμεῖσθαι πάντα χρήματα, εἰ ἡμῖν ἀφίκοιτο εἰς τὴν πόλιν αὐτός τε καὶ τὰ ποιήματα βουλόμενος ἐπιδείξασθαι, προσκυνοῖμεν ἂν αὐτὸν ..., εἵπομεν δ' ἂν ὅτι οὐκ ἔστιν τοιοῦτος ἀνὴρ ἐν τῇ πόλει παρ' ἡμῖν οὔτε θέμις ἐγγενέσθαι, ἀποπέμποιμέν τε εἰς ἄλλην πόλιν μύρον κατὰ τῆς κεφαλῆς καταχέαντες καὶ ἐρίῳ στέψαντες.)

nyeket, persze lefordítva az ott beszélt nyelvre. (7) Így aztán az indexek előtt, jóllehet sok nálunk látható csillagot nem láthatnak – a Nagymedve például náluk állítólag nem mutatkozik – Priamos keserű gyásza, Andromaché és Hekabé zokogó fájdalma, Achilles és Hektór vitézsége nem ismeretlenek: ekkora lehet a hatalma egyetlen ember költészetének...! Én legalábbis úgy vélem, ez a hatalom a szirénekét és Orpheusét is fölülmúlja, (8) mert ugyan miben volna különb köveket, növényeket és állatokat elbűvölni és mozgásra bírni, mint barbárokat, görög szót nem értő embereket teljességgel lenyűgözni, akik számára a versek nyelve és a bennük foglalt történet idegen ugyan, de akiket szerintem mint-ha valóban a kithara hangjai ejtenék bűvöletbe.¹² Magam részéről azt hiszem, még az indusoknál műveletlenebb barbárok közül is sokan hallották Homéros nevét, legfeljebb azt nem tudják biztosan, élőlényt jelent-e, növényt vagy más valamit.

(9) Egyébként az ember költészeténél jóval inkább magasztalhatná Homéros életét. Mert szegénységben tengődve vándorolni, miközben költészetéből nyert keresete csak a betevő falatra elég, csodálnivaló bátorságra és lelki nagyságra vall. Ráadásul egyetlen művébe sem írta be saját nevét és költészetében sehol meg nem emlékezik magáról, pedig az összes többi író, ha úgy vélte, hogy akár a költészetben, akár a prózában valamelyes tekintélyre tett szert, műve elejére és végére (sokuk írásuk-költeményük belsejébe is) odabiggyesztette a nevét, mint Hekataios, Hérodotos és Thukydides – (10) az utóbbi nem csupán egyszer, történeti műve elején, hanem többször, minden téli és nyári időszaknál tanúsítja, hogy ő, Thukydides a szerző. Homéros viszont olyan önzetlen és nagylelkű volt, hogy költészetében személyes emlékeivel sehol sem jelentkezik, hanem ahogyan az isten prófétái szokták, valahonnan a láthatatlanból, a szentély mélyéről szólal meg.

¹² Dión célzása arra utal, hogy a legendás énekes, Orpheus szintén kitharáját megszólaltatva tudta a „köveket, növényeket és állatokat elbűvölni és mozgásra bírni”.

(11) Amit pedig írt, az mind hasznos és követni való, másfelől viszont ugyancsak kimerítő volna, ha az ember végigvizsgálná azokat a helyeket, ahol költeményeiben a tiszta erkölcs és a gonoszság foglalkoztatja: röviden mégis szólnunk kell a királyokról, s hogy szerinte milyeneknek kell lenniük. Nos, akit nagyra becsül a királyok sorában, az nála „bölcsségre Zeushoz hasonló”,¹³ minden jó királyt „Zeus táplál”¹⁴ Minóst pedig, aki görög földön a legigazságosabb ember hírében állt, Zeus „társának” és „tanítványának” nevezi,¹⁵ mint aki az első és mind közül a legjelesebb király volt, egyedül értette és hagyományozta a király-mesterséget, a jó királyoknak tehát az ő példájára tekintve kell helyes uralkodói elveket követniük, a maguk lelki alkatát, már amennyire ember számára lehetséges, egy istenéhez közelítve. (12) Hogy Zeus modora és uralkodói magatartása milyen volt, sokféleképpen kinyilvánítja Homéros, én rövidre fogva azt mondhatom, sokszor beszél uralkodásáról és elképzeléseiről, de közben mindig ugyanúgy, „az emberek és istenek atyjá”-nak¹⁶ nevezi. Amiképpen kell is, hogy foglalatosságukban a királyok gondos apákként viselkedjenek, teli jóindulattal és szeretettel, mert az emberek közt elsőnek és uralkodónak lenni sosem érdemli más, csak a megértő és gondviselő lélek – ha már egyszer Zeus nem restellte az „emberek atyja” elnevezést.

¹³ Az eredetiben Διὶ μῆτιν ἀτάλαντον, *Ilias* 2, 169; 2, 407; 10, 137 (az itt idézett helyeken a kifejezés Odysseusra vonatkozik).

¹⁴ Az eredetiben διοτρέφης, *Ilias* 1, 176

¹⁵ Az *Ilias* és az *Odysseia* Minósszal kapcsolatban egyik kifejezést sem tartalmazza, legföljebb hozzá hasonlókat, például *Odysseia* 19, 178–179.

¹⁶ Az eredetiben πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε; a kifejezés az *Ilias*-ban és az *Odysseia*-ban több mint százszor fordul elő.

A HAJ DICSÉRETE

Reggel fölkeltem, szokásom szerint köszöntöttem az isteneket, aztán meg a hajammal bíbelődtem – amúgyis gyengécskén éreztem magamat, hajamra pedig hosszú ideje ügyet sem vettem, ennélfogva egészen megcsomósodott és összekócolódott, akár csak a juhok lábán fityegő gyapjú, bár az persze érdekesebb, mert finomabb szálakból csomósodik.

Egyszóval torzonborz lett a hajam, elviselhetetlen látvány, féstülni bajos volt, szinte csak kitépni, vagy rángatni lehetett mindenütt. Nos, emiatt ötlött eszembe dicsérni a hajszeretőket, mert ők, a szépség szerelmesei lévén, a hajukat is igen nagy becsben tartják, és nem csak ímmel-ámmal veszik gondjukba, hanem hajukban állandóan egy pálcikát tartanak, hogy megfésülhessék, valahányszor ráérnek. És, ami igazán kényelmetlen, elővigyázatosan úgy fekszenek le aludni, hogy semmiképpen se érintkezzenek a földdel, fejük alá tehát beillesztenek egy kis fadarabot, ami a földtől mindenképpen távol tartja őket – vagyis a tiszta hajviselet számukra előbbrevaló az édes alvásnál. Mert hát a haj, úgy tetszik, széppé és félelmetessé formál, az alvás viszont, még ha mézédés is, lustává és elővigyázatlanná.

Szerintem az efféle teendőket a spártaiak sem hanyagolták el, mert amikor célhoz értek ama nagy és véres ütközet előtt, s a görögök közt egyedül, mindössze háromszázan, a nagykirály támadására készültek, ők üldögélve a hajukat igazgatták.¹ És szerintem

¹ Dión Leonidas spártai királyra és harcosaira gondol, akik mind elestek, miután Kr. e. 480-ban a közép-görögországi Thermopylai szorosánál felvették a harcot a Hellast megtámadó Xerxés perzsa király csapataival. A Diónnál említett „hajigazítás”-ról Hérodotos is megemlékezik. Az ő előadásában Xerxés elküldött egy felderítőt, hogy kémlelje ki Leonidas csapattestét: *Mikor a lovas megérkezett és körülnézett, nem látta be az egész sereget, mert azok a hellének, akik az újjáépített*

a haját Homéros is megkülönböztetett figyelemre érdemesíti, a szeme miatt legalábbis nem sokszor dicsérte valaki szépségét, és korántsem ezt tekintette a szépség legfőbb bizonyítékának. Hősei közül egyedül Agamemnón szemét dicséri, de teste más részeivel együtt.² Amellett nem egyedül „a görögök” kapják tőle a „ragyogószeműek” jelzőt, nem kevésbé Agamemnón is, lévén ez a görögök esetében általános. Dicsérni viszont mindenkit a haja miatt dicsér, elsőként Achilleust, Péleus fiát, akinek Athéna

...szőke haját megfogta,³

aztán Menelaos hajára⁴ szintén a „szőke” jelzőt alkalmazza, Hektór hajáról viszont megemlíti, hogy

és őrséggel megrakott falak mögött voltak, nem látszottak, így a felderítő csak azokat figyelhette meg, akik kívül voltak, a falakon kívül táboroztak. Történetesen a lakedaimonok éppen kívül voltak, a perzsa tehát megfigyelte, hogy egyesek testgyakorlatokat végeztek, mások meg a hajukat fésülgetik. Ezen a látványon nagyon elcsodálkozott, aztán megszámlolta, hányan vannak, majd mikor mindent pontosan végignézett, nyugodtan visszalovagolt. Senki nem üldözte, rá se hederítettek. Visszatérvén jelentette Xerxésnek, amit látott. Ford. Muraközi Gyula. (Ὅς δὲ προσήλασε ὁ ἵππεὺς πρὸς τὸ στρατόπεδον, ἐθηεῖτό τε καὶ κατώρα πᾶν μὲν οὐ τὸ στρατόπεδον· τοὺς γὰρ ἔσω τεταγμένους τοῦ τείχεος, τὸ ἀνορθώσαντες εἶχον ἐν φυλακῇ, οὐκ οἶά τε ἦν κατιδέσθαι· ὁ δὲ τοὺς ἔξω ἐμάνθανε, τοῖσι πρὸ τοῦ τείχεος τὰ ὄπλα ἔκειτο. Ἔτυχον δὲ τοῦτον τὸν χρόνον Λακεδαιμόνιοι ἔξω τεταγμένοι. Τοὺς μὲν δὴ ὥρα γυμναζομένους τῶν ἀνδρῶν, τοὺς δὲ τὰς κόμας κτενιζομένους· ταῦτα δὴ θεώμενος ἐθώμαζε καὶ τὸ πλῆθος ἐμάνθανε· μαθὼν δὲ πάντα ἀτρεκέως ἀπῆλυνε ὀπίσω κατ' ἡσυχίην· οὔτε γάρ τις ἐδίωκε ἀλογίης τε ἐκύρησε πολλῆς· ἀπελθὼν τε ἔλεγε πρὸς Ξέρξην τὰ περ ὁπώπее πάντα.)

² Ilias 2, 478–479: mennykövező Zeusénak tűnt feje és szemepárja, / melle Poseidóné, Arésra ütött derekával. (ὄμματα καὶ κεφαλὴν ἱκελος Διὶ τερπικεραύνῳ, / Ἄρεϊ δὲ ζώνην, στέρνον δὲ Ποσειδάωνι.)

³ Ilias 1, 197 – Devecseri Gábor fordítását („megfogván szőke hajánál”) a szövegösszefüggés miatt némileg módosítanunk kellett.

⁴ Menelaosra Homéros igen gyakran alkalmazza ezt a jelzőt: 3, 284; 434; 4, 183; 210; 10, 240; 11, 125 stb.

A HAJ DICSÉRETE

...éjszinü fürtje elomlott.⁵

A legjobb trójai, Euphorbos haláláról szólva egyes-egyedül azon bánkódik, hogy

Vérbe borult haja, mely szép volt, valamint Charisoknak fürtjei, ékes arany meg ezüst szalagokba szorítva.⁶

Odysseust szintén így akarja bemutatni, miután Athéna szépe varázsolta, mert azt mondja, hogy

...fürtjei éjszinüvé váltak,⁷

másutt, szintén róla, hogy Athéna

...a fejére
göndör fürtöket is, mint jácint-szirmokat, öntött.⁸

Mi több, Homéros szerint a haj ápoltsága jobban mutat a férfiakon, mint a nőkön; mindenestre ha nők szépségét taglalja, szemlátomást nem jut eszébe annyiszor a hajuk, lám, az istenvilág nőtagjait másként dicséri, Aphrodité nála „arany”, Héra „tehén szemű” Thetis „ezüstlábú” – Zeusnak viszont leginkább a haját dicséri:

ambrosziás hajafürtje előreomlott a hatalmas
nemmúló főről...⁹

⁵ *Ilias* 22, 401–402: Dión utalása már Hektór holttetemére utal.

⁶ *Ilias* 17, 51–52: (αἵματί οἱ δέοντο κόμαι Χαρίτεσσιν ὁμοῖαι / πλοχομοί θ', οἱ χρυσῶ τε καὶ ἀργύρῳ ἐσφῆκωντο).

⁷ *Odysseia* 16, 176: κυάνεαι δ' ἐγένοντο ἔθειραι. Itt újlág módosítanunk kellett Devecseri fordításán, Dión ugyanis tévesen idéz, az eredetiben nem a „haj-fürtök” (ἔθειραι), hanem a „szakáll” (γενειάδες) szó szerepel.

⁸ *Odysseia* 6, 230–231, Odysseus már a phaiákok szigetén van, itt szépíti meg Athéna.

⁹ *Ilias* 1, 529, a Zeus hajának szóló dicséret „leginkább” határozója természetesen a hajfűrt „ambrosziás”, azaz „halhatatlan” (ἀμβρόσια) jelzőjére vonatkozik.

(55) HOMÉROS ÉS SÓKRATÉS

(1) TANÍTVÁNY

– Ha már más téren Sókratés bámulója vagy, és elámulsz azon, ahogyan beszél, meg tudod nekem mondani, melyik bölcs tanítványa volt? Amiképpen a szobrász Pheidias¹ Hégyiasé,² a festő Polygnótos³ és fivére mindketten apjuké, Aglaophóné,⁴ Pythagoras⁵ pedig állítólag Pherekydésnek⁶ lett a tanára, Pythagoras meg Empedoklésnek⁷ és így tovább...? Más esetekben legtöbbször meg tudjuk mondani, kik voltak a híres emberek tanítói, akik környezetében nevet szereztek maguknak, egyedül az ephesosi Hérakleitos⁸ és az askrai

¹ Az egyik leghíresebb görög szobrász és építész (kb. Kr. e. 500–430), Periklész barátja, ő vezette az athéni Akropolis nagyszabású építkezéseit; leghíresebb művei az athéni Parthenón Athéna-szobra és az olympiai Zeus-szobor voltak.

² Görög szobrász, a Pheidiaszt (1. jegyz.) megelőző szobrásznezmedék egyik jeles tagja.

³ A korai görög festészet egyik leghíresebb alakja (kb. Kr. e. 500–430); legnevezetesebb művei közé tartozott az athéni agora északi peremén épült Stoa Poikilé (azaz „Tarka Csarnok”) falait díszítő képsorozat; de az athéni Akropolis bejáratánál és Delphoiban is voltak festményei.

⁴ Az apa úgyszintén festő volt, akinek nevét és műveit még a római császárkor elején is ismerték és nagyra becsülték.

⁵ Görög filozófus és matematikus (kb. 570–495; eleinte szülőföldjén, Samos szigetén működött, utóbb átköltözött Dél-Itáliába és ott alapított iskolát. Műveiből csak töredékek maradtak.

⁶ Dión alighanem az athéni Pherekydésre, a történetíróra gondol (Kr. e. 5. század első fele).

⁷ Sziciliában működött görög filozófus (kb. 495–430; műveiből csak töredékek maradtak.

⁸ A presókratikus görög filozófia (kb. 495–435) egyik legnagyobb alakja; műveiből mindössze töredékek maradtak.

Hésiodos⁹ kivételek. Az utóbbi, hogy ne fárasszon minket tanára keresésével, csak annyit mond, pásztorkodott a Helikónon,¹⁰ ott kapta a Múzsáktól a költészetet egy babérágban;¹¹ (2) Hérakleitos nála is udvariasabb, ő kijelenti, hogy maga fedezte fel, milyen a mindenség természete, senki nem tanította, a maga erejéből lett bölcs. Ami pedig Homérost illeti, ahogyan vele kapcsolatban minden más, a görögök szemében ez is bizonytalan... Hogy Sókratés gyerekként apja mesterségét tanulta,¹² azt hallottuk, de ki tanította, hogy bölcsellete ilyen hasznossá és tetszetőssé formálódott? Ne irigyeld ezt világosan megmondani nekünk!

(3) DIÓN

– Nos hát nekem az a véleményem, sokak előtt már világos, legalábbis a két szerző ismeretében, hogy Sókratés igazában Homéros tanítványa volt, nem Archelaosé,¹³ ahogy egyesek mondják.

TANÍTVÁNY

– Hogy volna ez lehetséges? Hiszen Sókratés nem találkozott Homérosszal, nem is látta őt soha! Sok évvel később született Homérosnál, mondjuk mégis azt, hogy a tanítványa volt?

⁹ Görög költő, a *Munkák és napok*, illetve *Az istenek születése* szerzője a Kr. e. 8/7. század fordulóján. A közép-görögországi Askra falucskában élt.

¹⁰ Közel kétezer méter magas hegység a Közép-Hellas-beli Boiótiában, nem messze Hésiodos lakóhelyétől, Askrától.

¹¹ *Az istenek születése* 30–32: *s adták* (ti. a múzsák) *friss ágát a babérnak, hogy leszakasszam, / botnak, megbámulni valót, meg az isteni hangot / ültették el bennem: hirdessem, mi leszen s volt.* Ford. Trencsényi-Waldapfel Imre. (καί μοι σκῆπτρον ἔδον δάφνης ἐρίθληος ὄζον / δρεψασαι, θηητόν· ἐνέπνευσαν δέ μοι αὐδὴν / θέσπιν, ἵνα κλείοιμι τὰ τ' ἐσοόμενα πρό τ' ἐόντα.)

¹² Sóphróniskos, Sókratés apja a hagyomány szerint kőfaragó volt.

¹³ Diogenés Laertios szerint (2,16) a filozófus Anaxagoras (Kr. e. kb. 500–428) tanítványa volt, és ő lett volna Sókratés (Kr. e. 469–399) mestere. Anaxagorasnak egyébként rajta kívül olyan tanítványai voltak, mint a két athéni politikus, Themistoklés és Periklés, és Euripidés személyében egy költő is.

DIÓN

– Ugyan miért? Aki Homéros idejében született, és egyikét sem hallotta a homérosi költeményeknek, vagy hallotta ugyan, de egyikre sem figyelt, vajon mondanánk-e az illetőt valaha is Homéros tanítványának?

TANÍTVÁNY

– Semmi esetre sem.

(4) DIÓN

– Nem helytelen tehát Homéros tanítványának nevezni valakit, még ha nem időzött is vele és nem látta is soha, de érti a költészetét és egész gondolatvilágában otthonosan mozog. Vagy senki követőjének nem nevezhetsz senkit, ha nem voltak kortársak?

TANÍTVÁNY

– Dehogynem!

DIÓN

– Ha tehát követője, tanítványa is lehet. Hiszen aki követ valakit, az jól tudja, ki is az illető, utánozza amit tesz és ahogyan beszél, egyszóval tőle telhetően megpróbálja magát hozzá hasonlóvá formálni. (5) Márpedig ugyanazt szokta tenni a tanítvány is: utánozza a tanítóját, és rá figyelve sajátítja el a mesterséget. Mert a látás és az együttlét a tanulás szempontjából mit sem jelent, a fuvalásokat például sokan látják, vele vannak és hallgatják nap mint nap, de még megfújni is képtelenek a fuvolát, hacsak nem mesterségét figyelemmel kísérni vannak ott... Ennél fogva ha téged zavar is Sókratést Homéros tanítványának és nem csupán követőjének nevezni, szerintem a kettő közt nincs különbség.

(6) TANÍTVÁNY

– Csakhogy számomra ennél nem kisebb ellentmondás a következő: Homéros költő volt, olyan, hogy párja nincs, Sókratés ellenben filozófus!

DIÓN

– Hát jó. Így azonban Archilochost¹⁴ sem nevezheted Homéros követőjének, mert költészetében nem mindig a homérosi versmértéket használta, hanem többnyire másokat, és Stésichorost sem, mert Homéros eposzokat szerzett, Stésichoros¹⁵ viszont dalköltő volt.

(7) TANÍTVÁNY

– Igenis megtehetem! Azt ugyanis minden görög tudja, hogy Stésichoros Homéros követője és költészetében rendkívül hasonlít Homérosához... De miben hasonlít Homérosához teszerinted Sókratés?

DIÓN

– Mindenekelőtt és kiváltképp jellem dolgában. Kettejük egyike sem volt kérkedő és szégyentelen, mint a műveltségre aljaszofisták. Homéros számára nem volt fontos elmondani, hová valósi, kik a szülei, s azt sem, hogyan hívták; vagyis ha tőle függ, nevét sem ismernénk az *Ilias* és az *Odysseia* szerzőjének. (8) Ami Sókratést illeti, szülőföldjét nem titkolhatta, lévén hogy Athén nagy volt, híre messze ismert, s az idő tájt vezető szerepet játszott egész Hellasban, önmagával azonban sosem nagyzott és bölcsnek sem tette magát semmiben, bár Apollón jóslata¹⁶ őt nyilvánította legbölcsebbnek a görögök és

¹⁴ Az ókori görög irodalom legjelesebb, Homérosszal egyenrangúnak tekintett iambosköltője (Kr. e. 7. század); műveiből csak töredékek maradtak.

¹⁵ Kardalköltő (Kr. e. kb. 640–555), aki leginkább abban hasonlít Homérosra, hogy többnyire a görög hőseposz témáit szedte versbe. Műveiből csak töredékek maradtak.

¹⁶ Platón, *Apologia* 5. fejezet, 21A 4–7: *...egyszer Delphoiba is elment (ti. Chairephón, Sókratés gyermekkori barátja), és ilyen jóslatot mert kérni – de, amint kérlek, ne zajongjatok, férfiak –; azt kérdezte tehát, van-e ember, aki nálam bölcsebb. A Pythia pedig azt a választ adta, hogy nálam senki sem bölcsebb.* Ford. Devecseri Gábor. (καὶ δὴ ποτε καὶ εἰς Δελφοῦς ἔλθων ἐτόλμησε τοῦτο μαντεύσασθαι –καί, ὅπερ λέγω, μὴ θορυβεῖτε, ὦ ἄνδρες– ἤρετο γὰρ δὴ εἴ τις ἐμοῦ εἴη σοφώτερος, ἀνείλεν οὖν ἡ Πυθία μηδένα σοφώτερον εἶναι).

barbárok között. Végül pedig ő az általa mondottakat sohasem írta le, ezzel kétségtelenül felülmúlta Homérost. S ahogyan az ő nevét másoktól, hallomásból ismerjük, úgy Sókratés szavait is mások hagyományozták. Hát ennyi visszafogottság és önmérséklet volt mind a kettőjükben... (9) Továbbá a vagyonszerzést is hasonlóképpen megvetette mind Sókratés, mind Homéros. Amellett mindketten ugyanarra törekedtek, ugyanaz volt mondandójuk tárgya is, az egyiknek versben, a másiknak prózában: az emberi erény és gonoszság, a rossz és a jó tettek, az igazság és a hazugság, s hogy a többség vélekedik, de tudása csak ésszel élőnek van... És persze utolérhetetlenek a hasonlításban és a párosításban.

TANÍTVÁNY

– Ez aztán bámulatos! A tűz és a szelek, a tenger és a sasok, a bikák és az oroszlánok és más egyebek párosításait,¹⁷ melyekkel Homéros a költeményeit díszítette, méltónak tartod szárazföldön párosítani Sókratés fazekasaival és a sarukészítőkkel?!

(10) DIÓN

– Csak akkor, barátom, ha Archilochos rókáját is párosítjuk Homéros oroszlánjaival és leopárdjaival, kijelentve, hogy semmivel vagy alig valamivel marad mögöttük... Csakhogy te alighanem még Homérosnál is helytelenítet azokat a részeket, ahol seregélyekről, csókákról vagy sáskáról, üszökről vagy hamuról, babról vagy borsóról tesz említést, vagy ahol gabonát tisztító embereket szerepeltet, (11) ezeket tehát te Homéros gyengéinek véled, egyedül az oroszlánokért és

¹⁷ A Dión említette „párosítások” Homérosnál rendszerint a hasonlatokban tűnnek fel, íme példa gyanánt a tűz és a szelek egyik párosítása: *Mint amidőn a hajós a vizen meglátja a fényt / fennlobogó tűznek, mely a hegy tetején a magányos / pásztori szálláson lángol, s a hajóst tova űzik / messze halas tengerre a szélviharok, noha küzd is: / így ragyogott Achilleus gyönyörű, remekelt paizsának / fénye a légbe...* (Ilias 19, 375–380,

a sasokért rajongsz, meg a skyllákért és a kyklópsokért,¹⁸ pedig ezekkel Homéros csak ámitja a műveletleneket, mint gyerekeket a Lamiáról¹⁹ mesélő dajka... Egyébként amiként Homéros a regevilág és a történelem segítségével igyekezett nevelni az embereket, mert fölöttébb nehezen nevelhetők, ezt a módszert Sókratés is sokszor alkalmazta, hol bevallott komolysággal, hol színleg tréfásan, hogy az embereknek hasznára lehessen – bár alighanem mind a regekutatókba, mind a történetírókba bele-belekötött... (12) Voltaképpen Gorgiast, Pólost, Thrasy-machost, Prodikost, Menónt, Euthyphrón-t, Anytost, Alkibiadést, Lachést sem céltalanul beszélteti,²⁰ holott el is hagyhatta volna a nevüket, ő azonban tudta, hogy ezzel használ majd legtöbbet hallgatóinak, mert pusztán szavaik ismeretében az emberek, és pusztán az emberek ismeretében a szavaik mások számára, hacsak nem filozófus és iskolázott valaki, nem könnyen láthatók át – a többség azonban úgy gondolja, hogy ilyesfajta témákról hiábavaló beszélgetni, mellesleg szerintük közönséges is, meg csak üres fecsegés.²¹ (13) Sókratés

¹⁸ Skylla (akivel együtt szokás emlegetni Charybdist) az *Odysseia* 12. énekében szereplő tengeri szörny, mely az Itália és Szicília közt húzódó szorosban le-selkedett a hajósokra, ahogyan az *Odysseia* 9. énekében az óriástermetű és egyszemű kyklópsok a szárazföldön.

¹⁹ Gyermekefalónak képzelt, a gyermekek megfélemlítésére emlegetett démon; a hagyomány egy ága Skyllát tekinti a lányának.

²⁰ A felsorolásban szereplő, Sókratésszel egykorú személyek valamennyien megjelennek Platón dialógusaiban, melyeknek – a *Törvények* kivételével – mindig Sókratés a főszereplője, nem egy közülük, így Gorgias, Menón, Euthyphrón, és Lachés ráadásul még címszereplők is. Dión tehát voltaképpen összemossa Sókratést Platónnal (ebben a két generációval utána élt Lukianos is követi), nyilván hallgatólagosan feltételezve, hogy a hús-vér Sókratés is valahogy a Platón-dialógusok modorában beszélgethetett az agorán híveivel vagy alkalmi partnereivel.

²¹ Dión itt, némileg elvontan érvelve, a filozófiai dialógust védelmezi a filozófiai tárgyú értekezéssel szemben, s lényegében arra utal, hogy a szerényebb képességű olvasó (vagy hallgató) folyamatos prózában megírt (vagyis nem

azonban úgy tartotta, hogy valahányszor olyan szereplőt léptet fel, aki öntelt, akkor az önteltségről, ha szégyent nem ismerő és arcátlan, akkor a szégyentelenségről és az arcátlanságról beszél, ha meg makacs és haragos természet, a makacsságról és a haragról igyekszik lebeszélni. Más esetekben hasonlóképpen: a visszás érzelmek és betegségek jellegét magukon az ilyen érzelmektől és betegségektől érintett szereplőin mutatja be, világosabb is így, mintha folyamatos prózában szólna... (14) Az a véleményem, ezt is Homérosból vette. Homéros ugyanis a Dolón-epizódban²² elbeszéli, hogyan kívánta meg

dialógusnak szerkesztett) mű esetén sem a szerző, sem írása igazát megítélni nem egykönnyen tudja, ahhoz neki az összehasonlítás lehetőségét kell biztosítani, vagyis éppenséggel a különböző temperamentumú és jellemű szereplők együttes jelenlétére és beszélgetésére van szüksége.

²² A Dolón-epizód: *Ilias* 10, 299–464. A bevezetésben Hektór nagy ajándékokat ígérve és a megszerezhető hírnévre is utalva buzdítja a trójai tiszteket, közeledik meg a görög tábornok és puhatolják ki, helyükön vannak-e az örök, vagy rajtuk lehet-e ütni. Jelentkezik Dolón, akinek *arca ugyan nem volt szép, ám jó fürge a lába* (*Ilias* 10, 316, ὅς δὲ τοι εἶδος μὲν ἔην κακός, ἀλλὰ ποδῶκης), s szemtelennek nevezhető kéréssel vállalja a feladatot (319–327): „*Hektór, hős szivem és lelkem nagyon ösztönöz engem, / fürge hajók közelébe oszonom, s hírt hazahoznom. / Rajta azonban, emeld jogarod, s esküdj nekem esküt, / nékem szánod az ércdísű szekeret s paripákat, / melyek a tisztanevű Achileust viszik ütközetekbe: / s nem leszek én rossz kém, nem csal meg várakozásod: / mert addig nyomulok közi-bük, míg végre nem érek / Átreidés bárkájához, hol a főbb fejedelmek / meghány-ják-vetik azt, hogy futnak-e vagy verekednek.*” (Ἑκτορ ἔμ’ ὀτρύνει κροδίη καὶ θυμὸς ἀγήνωρ / νηῶν ὠκυπόρων σχεδὸν ἐλθέμεν ἔκ τε πυθέσθαι. / ἀλλ’ ἄγε μοι τὸ σκῆπτρον ἀνάσχεο, καὶ μοι ὁμοοσον / ἧ μὲν τοὺς ἵππους τε καὶ ἄρματα ποικίλα χαλκῷ / δωσέμεν, οἱ φορέουσιν ἀμύμονα Πηλεΐωνα, / σοὶ δ’ ἐγὼ οὐχ ἄλιος σκοπὸς ἔσσομαι οὐδ’ ἀπὸ δόξης. / τόφρα γὰρ ἐς στρατὸν εἴμι διαμπερὲς ὄφρ’ ἂν ἴκωμαι νῆ’ Ἀγαμεμνονέην, ὅτι που μέλλουσιν ἄριστοι / βουλὰς βουλεύειν ἢ φευγέμεν ἢ μάχεσθαι.) Hektór enged a kérésnek és a kívánt esküt is leteszi, Dolón pedig elindul, de vesztére: a trójaiakat kifürkészni indult Diomédész és Odysseus észreveszik, Diomédész mindjárt meg is ölné, dárdája azonban Dolón mellett csapódik a földbe, a halálra rémült trójai mindenesetre megtorpan; a két görög akkor elfogja és alaposan ki-

Dolón Achilleus paripáit, hogyan torpant meg, bár menekülhetett volna az ellenség elől, de mellette lándzsa csapódott a földbe, gyors lábai felmondták a szolgálatot; meg aztán hogy reszketett és a fogai vacogtak, s hogy beszélt ellenségeivel, nemcsak ha kérdeztek tőle valamit, hanem mindenféle tudakozódás nélkül is, például a thrák lovakról és Rhésosról,²³ holott az ő megérkezésének a görögök még nem vették hírét – és nem gondoljátok, hogy a nagyon is áttetsző történettel Homéros a gyávaságról és hírnév hajhászásáról beszél...? (15) És mikor Pandarosra²⁴ tér ki: hogyan sértette meg a fegyverszünetet, bízva a Paristól, Priamos fiától ígért ajándékokban, még ha nyila, jöllehet kitűnő íjász hírében állt, nem sebezte is halálra Menelaost, s hogy az eskü megszegésével bizonytalanságot öntött a görögökbe, vajon folytassák-e a háborút, mert az esküszegés unos-untalan eszükbe jutott:

hites esküt

szegve csatázunk most: s bizony ez minekünk sose hasznos,²⁵

(16) aztán hogy nem sokkal később szétvágott nyelvvel halt meg, mielőtt szívességéért Paris akár csak szóban is köszönetet mondhatott volna...²⁶ És a történések ily gondos kidolgozásával

faggatja (Dolón még trójai hadititkokat is hajlandó nekik elárulni), végül pedig megölik őt.

²³ Trója szövetségese, a háború végén csatlakozott Priamoshoz; az *Ilias* szerint, gyönyörű lovai voltak (10, 436).

²⁴ A Pandaros-epizód előzménye az, hogy a két sereg vezetői ünnepélyesen megesküsznek, hogy nem folytatják a háborút, ehelyett vívjon meg egymással a sértő és a sértett, vagyis Paris és Menelaos, s Helena azé legyen, aki győz; ezt a megállapodást teszi semmissé Pandaros Menelaosra kilőtt nyila (*Ilias* 4, 92–187).

²⁵ Ezt a trójai haditanácsban mondja Anténór, mindjárt Helena kiadatását is javasolva, *Ilias* 7, 351–352.

²⁶ A csatában Pandaros Diomédésszel találkozik, az ő lándzsája szakítja szét a nyelvét, *Ilias* 5, 290–296.

szerinted mi másról beszél Homéros, mint a megvesztegetésről és a végletes esztelenségről? Mert Pandaros átkot mondott a nyilaira és azzal fenyegetődzött, összetöri és elégeti mindet – mintha félne a nyílvesztőtől...!²⁷ (17) Aztán meg Hyrtakos fiáról, Asiosról,²⁸ hogy amikor parancsnoka meghagyta, hagyják a lovakat az árok előtt, egyedül ő nem engedelmeskedett,

és velük együtt²⁹ tört közelébe a fürge hajóknak, balgán: sorsa nem az volt, hogy kikerülve a szörnyű véget, örüljön a szép paripának, a harciszekérnek, s vissza a széltől látogatott Trójába kerüljön.³⁰

(18) Behajtott tehát erre az árok, a töltés és a hajók miatt nehéz terepre, ahol még gyalogos harcosai sem jártak sikerrel, az ellenség fogadta őket, s bár a védők kevesen voltak, java részüket megölték; Asios azonban, lovaitól³¹ és díszes harci szekerétől mámorosan, úgy tervezte, beljebb kerül a falakon, s kész volt a tengerbe behajtva harcolni szekeréről – vajon nem látható-e, hogy itt Homéros az engedetlenségről és a hetvenkedésről beszél...? (19) Másfelől viszont ezek mellé odaállítja Polydamast, aki javasolta, legyenek óvatosak, és ne keljenek át az árkon, egyfelől érvül hozva fel a vállalko-

²⁷ *Ilias* 5, 209–216.

²⁸ A 17–18. caputba foglalt epizód az *Ilias* egy kereken másfélszáz soros részlete, illetve annak egynémely mozzanataira utal (*Ilias* 12, 34–194). A görög hajótábor védő falhoz és az elébe húzott árokhoz érve a trójaiakat a támadás lendülete tovább hajtáná, de Polydamas úgy ítéli, hogy az árkon keresztül rendkívül kockázatos volna folytatni a támadást, s erre maga Hektór is megálljt parancsol: ezt szegi meg Asios.

²⁹ Ti. a harci szekerébe fogott lovakkal.

³⁰ *Ilias* 12, 112–115. A folytatásból aztán kiderül, hogy Asios az egyik kapun hajt be a hajótáborba, ahol azonban hamarosan halálát leli; gyalogosan utána tóduló harcosaival pedig a kaput védő mindössze két görög végez.

³¹ Asios lovainak szépségét külön kiemeli az *Ilias* 2, 838–839 és 12, 96–97.

zás veszélyeit,³² másfelől az előttük feltűnt jósjelet;³³ csak az ő szava, gondolta, senkit vissza nem fog tartani, de a jósjellel könnyen meggyőzi majd Hektórt... Vagy odaállítja Nestórt, amint igyekszik véget vetni Agamemnón és Achilleus dühödt szócsatájának és jó előre világosan megmondja nekik, mi lesz civakodásuk következménye,³⁴ utóbb pedig vétkéért megrója Agamemnónt, és arra is rászorítja, hogy engesztelje ki Achilleust...³⁵ Vagy ott van Odysseus, aki jóra fordította Agamemnón téves döntését, mikor is értesülést próbált szerezni a seregől, hogyan viselik a háború elhúzódását, de ezzel kis híján hazatérésre készítette őket³⁶ – vajon a részlet ürügyén nem

³² *Ilias* 12, 60–79.

³³ A jósjelről maga számol be Hektórnak, 12, 216–229: Már az acháj ellen bárkákért vívni ne menjünk: / mert azt gondolom én, így lesz, ha a trójaiakhoz / jött igazán e madár, mikor épp átrontani vágytunk, / fennsuhanó sas, mely csapatunk balról tovahagyta, / s körme között roppant véres kígyó tekerőzött, / élve; de elhajította, nem ért vele fészke ölébe, / és nem tudta a zsákmánnyal fiait megetetni: / így mi, ha átrontunk is a bástyán, át a kapuknál, / szörnyű erővel; s meghátrálnak a bajnok achájok, / vissza a bárkáktól már nem jöhetünk hadirendben: / hátrahagyunk sok trósz daliát, kit a bajnok achájok / ércel döfnek agyon, míg védik a fürge hajókat. / Így ítélne a jó, akinek szíve ért a csodákhoz / biztosan, és kinek intelmére figyelmez a nép is. (μη ἴομεν Δαναοῖσι μαχησόμενοι περὶ νηῶν. / ὧδε γὰρ ἐκτελέεσθαι ὄϊομαι, εἰ ἐτεόν γε / Τρωσὶν ὄδ' ὄρνις ἦλθε περὶ ῥησέμεναι μεμαῶσιν / αἰετὸς ὑψιπέτης ἐπ' ἀριστερὰ λαὸν ἑέργων / φοινήεντα δράκοντα φέρων ὀνύχεσσι πέλωρον / ζῶν· ἄφαρ δ' ἀφῆκε πάρος φίλα οἰκί' ἰκέσθαι, / οὐδ' ἐτέλεσσε φέρων δόμεναι τεκέεσσιν ἑοῖσιν. / ὥς ἡμεῖς, εἴ περ τε πύλας καὶ τεῖχος Ἀχαιῶν / ῥήξομεθα σθένει μεγάλῳ, εἴξωσι δ' Ἀχαιοί, / οὐ κόσμῳ παρὰ ναῦφιν ἔλευσόμεθ' αὐτὰ κέλευθα· / πολλοὺς γὰρ Τρώων καταλείψομεν, οὓς κεν Ἀχαιοὶ / χαλκῷ δηώσωσιν ἀμυνόμενοι περὶ νηῶν. / ὧδέ χ' ὑποκρίναιτο θεοπρόπος, ὃς σάφα θυμῷ / εἰδείη τεράων καὶ οἱ πειθοίαιτο λαοί.) Ami Hektórt illeti, Polydamas tévedett: abban még Hektór elfogadta a tanácsát, hogy a harci szekereket hagyják az árok előtt, de ezt a másodikat, hogy gyalogosan se támadjanak tovább, mereven elutasította.

³⁴ *Ilias* 1, 247–284.

³⁵ *Ilias* 9, 96–172.

³⁶ *Ilias* 2, 182–352.

a józan ész, a hadtudomány meg a jóslás, amellelt pedig a helyes és a helytelen időzítés az, ami Homérost foglalkoztatja...? (20) Az *Odysszeiá*ban minden mást félretéve csak egy dolgot hadd említsek Antinoossal kapcsolatban, akit a leghetvenkedőbb és legzabolátlanabb kérőnek formált meg Homéros. Antinoos először is kigúnyolta Odysseust, hogy rongyokban jár, az ő öltözete bezzeg kifogástalan, aranyserlegből iddógál, még csak nem is a magáéból, és remekül étkezhet, nem ám öröklött vagyona miatt, hanem mert egy gazdáját nélkülöző házban élősködik.³⁷ Aztán meg hangoztatta ugyan, hogy „Pénélopéba szerelmes”, mégis Odysseus szolgálólányaival hált együtt, s különben is féktelenül viselkedett, (21) végül pedig nyilat próbált löni, bár fogalma sem volt az íj használatáról, kezeit is olyan petyhüdtté sorvasztotta a dőzsölő életmód, hogy hozzá sem tudott a húrhoz nyúlni, ha az íjat előbb meg nem keni valaki faggyúval, s mindezt Odysseus szeme láttára, „szerelme” jelenlétében, sokaktól körülvéve: de sem az íjat felajzani nem tudta, sem azt nem értette, hogyan állogatja fel Télemachos a bárdokat...³⁸ És Homéros egyszersmind halálba meneszti őt is, de nem vaktában irányítja a halálos csapást a torkának, nem bárhova máshová, ahogyan melleleg Pandaros esetében is a nyelvének. Mert ha valakinél a véletlen

³⁷ *Odysszeia* 17, 445–504.

³⁸ A kérőktől kényszerhelyzetbe szorult Pénélopé nyilvánosan bejelenti (*Odysszeia* 21, 75–77), hogy *aki legkönnyebben tudja fölajzani [Odysseus] íját, / s mind a tizenkét fejsze fokán átló a nyilával, / majd ahhoz megyek én, elhagyva a hitvesi házat* (ὅς δέ κε ῥήϊτατ' ἐντανύσῃ βιὸν ἐν παλάμῃσι / καὶ διοϊστεύσῃ πελέκεων δυοκαίδεκα πάντων, / τῷ κεν ἅμ' ἐσποίμην, νοσφισσαμένη τόδε δῶμα). Télemachosról és a bárdokról is legcélszerűbb Homérost megidézni (21, 220–22): *sorban a fejszékét föl is állította, egy árkot / ásva az összesnek, hosszút, csaptatta zsinórral, / s feltöltötte körül* (πρῶτον μὲν πελέκεας στήσεν, διὰ τάφρον ὀρύξας / πᾶσι μίαν μακρὴν, καὶ ἐπὶ στάθμην ἵθυνεν, / ἀμφὶ δὲ γαῖαν ἔναξε) – a győztes kérő nyílve sszejének tehát át kellett hatolnia mind a tizenkét fejsze fokán!

játszik is szerepet ilyenkor, sokakról el lehet mondani, hogy ezt az embert hasán, a másikat a szemérmén, ismét mást pedig a száján kellene érnie a halálos csapásnak... (22) Ugye ti sem gondoljátok, hogy Homéros bármit is csak úgy véletlenszerűen hoz szóba? Nos hát Sókratés sem másként bánik szavaival és hasonlataival: mikor Anytosszal beszél, a vargákra és a sarukészítőkre hivatkozik, ha Lysiklés a beszélgetőtársa, birkákra és báránybőrre, ha Lykón, perekre és rágalmakra, ha meg a thessaliai Menón, a szerelmesekre és szerelmük tárgyára.³⁹

³⁹ Az utolsó mondat a Sókratés-korabeli Athén néhány többé-kevésbé közismert figuráját említi, azzal, hogy Sókratés hozzájuk intézett példái és hasonlításai mindig az említettek magánéletének valamely (netán titkolt) vonására utalnak. Anytos volt egyik vádlója Sókratésnek, egy tímárüzem tulajdonosa; az alacsony származású Lysiklés birkakereskedővé küzdötte fel magát; Lykón a Sókratés ellen folytatott perben csatlakozott Anytoshoz; Menón egy Platón-dialógus főszereplője és címadója, Xenophón meglehetősen ellenszenves portrét fest róla (*Anabasis* 2, 6, 21 kk.), s ezenközben kitér szerelmi életére is.

(58) ACHILLEUS

(1) Achilleus föltette Cheirónnak¹ a kérdést:

- Miért tanítasz engem – mondta – nyíllal lőni?
- Azért – válaszolta Cheirón – mert az is hozzátartozik a harcos kiképzéséhez.
- Gyáváknak való – vágott vissza Achilleus – gyávák ellenében.
- Hogy-hogy? – kérdezte Cheirón.
- Olyannak jó, aki nem engedi magához közel az ellenséget!
- Olyannak jó, aki nem engedi az ellenséget messze menekülni!
- Menekülést keresők fegyvere!
- Nem, menekülők ellen való!
- A menekülőkkal magunknak kell végeznünk.
- Inkább lassan, vagy inkább gyorsan?
- A lehető leggyorsabban!
- És vajon futva végezel-e vele gyorsabban, vagy ha rálősz?
- Vagyis ha nem saját kezemmel végzek vele?
- Jó-jó, de mi végez vele akkor?
- A nyílvessző.
- (2) S ha dárdád találja, mi végez vele?
- Nem tudom...
- Tulajdonképpen mikor érsz el és ölsz meg valakit „te magad”? Amikor kezéd ügyébe kerül, és marcangolod a testét, mint valami állat...? Talán bizony férfiasabbnak tartod a nőket – kérdezte Cheirón –, csak azért, mert egymásnak esve összefonódott testtel marakodnak?

¹ A kentaurok félig ember, félig ló alakú lények a görög mitológiában; a kentauro Cheirón messze földön híres volt széleskörű tudásáról, így lehetett Achilleus vagy Iasón nevelője.

Ennek hallatára Achilleus dúlt-fúlt, de közben könnyei is omlotak, pocskondiázta Cheirónt és kijelentette, hogy nem marad nála, hanem Phthiába megy, s majd az apja mellett nevelkedik, amúgyis jobb Péleus Cheirónnál, nem bölcsekedik, ahogyan Cheirón. (Ekkor még gyermek volt Achilleus, a kamaszkort sem érte el.)

(3) – De hát mi az oka – kérdezte Cheirón –, hogy apád ugyan a jobb, mégsem ő nevel téged?

– Mert nincs rá ideje – válaszolt Achilleus.

– Mi miatt?

– Az uralkodás miatt.

– Szóval különbözik egymástól valamennyire, király-e valaki, vagy nevelő?

– Nagyon is sokban! Te például adsz nekem valami szarut és húrt, meg vasdarabkákat könnyű nádszálakon, mintha madárvadászatra készülnek, nem ám emberekkel, netán vadállatokkal megvívni – hiszen majd megtudná bárki, milyen hitvány fegyver ez, csak kerülne a közelükbe, és lenne kénytelen közelharcba ereszkedni velük...! Igaz, a menekülőnek is harcolnia kell, de ő reszketve teszi, és azon van, hogy szem elé ne kerüljön, mint egy rossz rabszolga; az ilyen bezzeg nem szedhet zsákmányt megölt ellenségéről, s nem látható soha ellensége vérével a testén...! Olyasmikre tanítasz engem, mint a nyíllövés és a kitharajáték, a múltkorjában pedig gyökeret² bányásztam, mint valami boszorkány!

– És neked a lovaglás sem tetszik? – kérdezte őt erre Cheirón.

– Ahogyan te sem tetszel nekem – vágott vissza Achilleus –, épp mert lovat formázol! Szerintem magad is később vagy menekülni, semmint maradni...!

Cheirón erre dühbe gurult, haragjában a haját túrta, szinte vilámot vetett Achilleusra bösz tekintete; mindamellett nem verte

² Cheirón egyebek közt az orvostudományban is járatos volt, de az orvosszerként használt növényeket akár a fekete mágia képviselői is használhatták.

meg – ettől nehezen ugyan, de visszatartotta az a meggondolás, hogy hiszen szereti őt.

(5) – Ó te, tengerből-jött anyád rossz és arcátlan szülötte! Túlságosan elkapatott téged ez a származása miatt felfuvalkodott asszony,³ és még nála is inkább apád, azzal a mesével, hogy mi csoda ünnepet csaptak az istenek az esküvőjén.⁴ Neked aztán sem a tengerhez, sem az éghez nincs közöd...! Én meg kijelenthetem: belőled harcos sohasem lesz, legfeljebb a tudatlanok képzelik majd, és vezér sem leszel sosem, bárhol vonulsz háborúba, hiába Thetis és Péleus a szüleid. Talpnyalóid lesznek csupán, akik téged bátorságodra, gyorsaságodra és erődre való tekintettel „a férfiak legjelesebbjé”-nek⁵ neveznek. Királyt is mások közül fognak választani, téged pedig ajándékokkal és hangzatos szólamokkal arra kényszerítenek majd, hogy értük háborúzz és vállalj kockázatot mindhalálig... Úgy sejtem, a holttestek iránt sem lesz benned kegyelet, azokat is döfködni fogod és a porban vonszolni,⁶ mintha valami nagy tettet hajtanál végre – akár az éretlen kölykök, akik körben húzkodják, amit csak megölnek... S mert ilyen vagy, nem ám nemeslelkű ember kezétől halsz meg, ahogyan te képzeled; a hozzád hasonlókkal, a bátrakkal és esztelenekkel könnyen elbánsz ugyan, de megöl majd egy furfangos és haditaktikához értő férfi – úgy, hogy észre sem veszed.⁷

³ Thetist ugyanis Néreus tengeristen leányaként tartotta számon a görög mitológia.

⁴ Thetis és Péleus esküvőjén valamennyi olymposi isten jelen volt.

⁵ A kifejezés megtalálható Homérosnál, *Ilias* 16, 21, illetve *Ilias* 19, 216 (Devecseri Gábor fordításában „legjobb minden akháj közt”).

⁶ Célzás arra, ahogyan Achilleus Hektór holttestével bánt.

⁷ Achilleusszal Paris végzett, elhagyatott helyre csalta, s ott mérgezett nyilat lőtt a sarkába, vagyis Achilleus testének abba a részébe, ahol sebezhető volt – ez egyszerre bizonyítja Paris haditaktikai ismereteit, furfangos voltát, és a nemeslelkűség hiányát. Achilleus halálát egyébként hasonlóképpen láttatja Dión 11. beszéde, c. 104–105.

(56) AGAMEMNÓN VAGY A KIRÁLYSÁGRÓL

(1) DIÓN

– Akarsz-e netán meggondolandó szavakat hallani Agamemnónról, melyek gondolkodásodnak hasznára válhatnak? Vagy bosszantana, ha az Atreus-fi Agamemnón nevét szóba hoznám?

TANÍTVÁNY

– Nem bánom, beszélhetsz Adrastosról,¹ Talaos fiáról, Tantalosról² vagy Pelopsról³ is, ha okulk belőle.

DIÓN

– Nos hát az imént eszembe ötlöttek bizonyos vélekedések; elmondanám, ha kérdéseimre hajlandó vagy válaszolni.

TANÍTVÁNY

– Beszélj csak, válaszolni fogok.

DIÓN

– Vannak az embereknek valamiféle vezetői, ahogyan egyesek a kecskéknak, mások a disznóknak, megint mások a lovaknak és a marháknak, s ezek mind együttvéve a pásztorok? Nem olvastad-e Kratinos⁴ verssorát, hogy

¹ Argos legendás királya, akit a mítosz egyebek közt a „heten Thébai ellen” mondaköréhez fűz, vagyis a trójai háborút megelőző időkre utal (mint a felsorolás másik két szereplőjét, lásd 2–3. jegyz.). A beszélgetőtárs tehát akár Agamemnónnál korábbi hősökről is szívesen hallana.

² Tantalos a kis-ázsiai Phrygia királya volt, s mert ellopta az istenek eledelét, Zeus örök éhségre és szomjúságra ítélve az Alvilágba taszította; Pelops (lásd 3. jegyz.) a fia volt, Agamemnón és Menelaos a dédunokái.

³ Tantalos fia, aki Kis-Ázsiából Hellasba, közelebbre a Peloponnésosra költözött, melynek ő lett a névadója; fiától, Atreustól született Agamemnón és Menelaos.

⁴ Eupolis és Aristophanés mellett a Kr. e. 5. század legnevesebb komédia-szerzője.

pásztor vagyok, kecskét s marhákat őrzök én?⁵

TANÍTVÁNY

– Meg nem mondhatom neked, vajon igazán helyes-e pásztor-nak nevezni az összes állatfajta őrzőit.

DIÓN

– Főleg ha nemcsak a jószágokat értjük oda, drága barátom, hanem az embereket is, már amennyiben ezen a ponton engedünk Homérosnak... De nem válaszoltál a kezdet kezdetén feltett kérdésre!

TANÍTVÁNY

– Mi is volt az?

DIÓN

– Hogy vajon vannak-e vezetői az embereknek.

TANÍTVÁNY

– Hogyne volnának?

DIÓN

– És kik azok? Minek nevezed őket...? Nem a háborúban résztvevő katonák vezéreire gondolok, hiszen a teljes sereg vezetőit hadvezéreknek szoktuk hívni, és ugyanez a helyzet a csapattestek terén is: a szakasz vezetőjének szakaszvezető a neve, a századénak százados, a hajórajénak tengernagy, egy háromevezős hajóénak kapitány, háború idején pedig több más ilyen elnevezés is létezik, a kisebb osztagok vezetőire, akkor ugyanis a katonák fokozott gondoskodást és irányítást igényelnek; (4) és most azok sem érdekelnek, akiknek karvezető a nevük, vagyis az énekeseket irányítják és a hangot megadják nekik, de a lakomák vezetői és mások sem, ha netán vállalják, hogy meghatározott dologban vagy megbeszélte ideig egy csapatnyi ember valamelyes gondozását és irányítását ellátják, hanem velük ellentétben az emberek irányítói, a városi és földmű-

⁵ frg. 281 Kock.

ves-sorba került, szerényen élő embereké, ahogyan Kyros⁶ irányította a perzsákat, a médeket meg Déiokés,⁷ Hellén⁸ a róla elnevezetteket, Aiolos az aiolokat, Dóros a dórokat, Numa⁹ a rómaiakat, Dardanos¹⁰ a phrygeket...

TANÍTVÁNY

– Hát nem kérdeztél nehezet: mindazok, akiket az imént említettél, királyok voltak és annak is nevezték őket. A szavaidban megjelenő vezető szerep pedig – teljhatalommal bírni az emberek felett és korlátlanul rendelkezni az emberek között – az a királyság nevet kapta.

DIÓN

– Egyszóval te nem tekinted királyságnak, hogy a Hérakleidák¹¹ olyan hosszú ideig lehettek királyok Spártában? Ők ugyanis nem mindent tettek a maguk tetszése szerint, sok dologban bizony az ephorosoknak¹² fogadtak szót, mert amióta ez a tisztség Spártában Theopompos¹³ királysága idején létrejött, ezek hatalma nem volt kisebb a királyokénál; így például

⁶ II. vagy Nagy Kyros perzsa király, az óperzsa birodalom megalapítója, uralkodott Kr. e. 559-től 530-ig.

⁷ Hérodotos szerint (I, 96–102) az első méd király volt.

⁸ Hellént a hellének (= görögök), Aiolost az aiol, Dórost a dór törzs mítikus ősapjának tekintették.

⁹ Róma legendás második királya, Romulus utóda (Kr. e. 753–673).

¹⁰ Trója mítikus alapítója, az öt nemzedékkel később élt trójai király, Priamos őse.

¹¹ A hagyomány szerint ugyanis a spártai királyok Héraklés leszármazottaivoltak.

¹² Az évente megválasztott öt ephoros (azaz „ellenőr”, „felügyelő”) számos egyéb feladata mellett a királyok ténykedését is ellenőrizte, s adott esetben jogukban állt őket letartóztatni és börtönbe vetni.

¹³ Az ephoros-tisztséget Dión szerint bevezető Theopompos (Kr. e. 785–738) helyett más források ezt az intézkedést a legendás spártai törvényhozónak, Lykurgosnak tulajdonítják.

a Plataiainál¹⁴ diadalmaskodó Pausaniast,¹⁵ Kleombrotos fiát börtönbe akarták zárni, s ámbár előlük Athéna templomába menekült, ott végeztek vele, nem számított, hogy a Hérakleida nemzetség tagja, gyámja egy fiúnak, és egész Hellas, nem csupán Spárta hadvezére. (7) Később, mikor Agésilaos¹⁶ hadban állt a nagykirállyal, noha Sardeis¹⁷ mellett csatában diadalmaskodott felette és egész Alsó-Ásiát meghódította, egy hozzá menesztett küldöncsel magukhoz rendelték. És ő, aki oly sok görögnek és oly sok barbárnak lett ura, egyetlen napig sem késlekedett... Akkor hát nem volt Spárta királya Agésilaos, mert mások parancsának engedelmeskedett?

TANÍTVÁNY

– Hogy lehetnének az ilyenek a királyság szó igazi értelmében királyok?

(8) DIÓN

– Akkor hát Agamemnónról sem fogod azt mondani, hogy Trója alatt az argosiak és az achaiok királya volt, csak mert tisztében idősebb tanácsadó segítette, a pylosi Nestór? Ő javasolta, építsenek falat a hajók köré, s azt a hajótábor védelmére övezzék árokkal, rá hallgatva osztotta Agamemnón csapattestekre a korábban nyilván rendszertelenül harcoló sereget, a gyalogosokat és a lovasokat, s mert közöttük teljes összevisszaságban keveredtek pylosiak és argosiak, arkadiabeliek és boiótok, Nestór utóbb rávette, csoportosítsa törzsek szerint a sereget:

¹⁴ Város Közép-Görögországban, Thébaitól délre.

¹⁵ Spártai hadvezér (Kr.e. kb. 415–466), aki 479-ben Plataiai (lásd 11. jegyz.) mellett az egyesült görög sereg élén döntő csapást mért Xerxés szárazföldi csapataira, melynek maradványai ezután véglegesen elhagyták Hellas területét.

¹⁶ Spártai király, ezen a néven második (Kr. e. 444–360).

¹⁷ Város nem messze Kis-Ázsia nyugati tengerpartjától, a mai török Sart.

törzsenként s nemzetségenként oszd föl a népet.¹⁸

(9) Így ugyanis megtudhatod, mondta neki Nestór, ki bátor, ki gyáva a vezérek között, s ha a vezérekről, megtudtad a katonáikról is – s egyúttal elmagyarázta, mekkora haszonnal jár ez.

TANÍTVÁNY

– És mi célból cselekedett így?

DIÓN

– Hogy Agamemnón az ő halála után is érthessen a hadvezetés művészetéhez... Egyébként Agamemnón igencsak alárendelte magát Nestórnak, lelkesen megtette, amit Nestór személyesen javasolt, sőt azt sem vetette el, amit netán ál-mában mondott neki. Hanem aztán a csatával kapcsolatos, Nestórt megjelenítő álmokép alaposan becsapta...¹⁹ És nem

¹⁸ *Ilias* 2, 363. Dión szó szerint csak ezt a sort idézi, de szinte kivonatolja az erre következő négyet (364–367) is: *nemzet a nemzetnek segít így és törzsök a törzsnek: / hogyha eként cseleksz, és hallgat rád az achászság, / megtudod azt, vezetőik s köznép közt hogy ki a gyáva / és ki a jó harcos, mert elkülönítve csatáznak.* (...ὡς φρήτηρ φρήτηρφιν ἀρήγη, φύλα δὲ φύλοις. / εἰ δὲ κεν ὡς ἔρξης καὶ τοι πείθωνται Ἀχαιοί, / γνώση ἔπειθ' ὅς θ' ἡγεμόνων κακὸς ὅς τέ νυ λαῶν / ἡδ' ὅς κ' ἐσθλὸς ἔησι· κατὰ σφέας γὰρ μαχέονται.)

¹⁹ Zeus csalfa álmot küld Agamemnónra, mely aztán (*Ilias* 2, 20–40): *Néleus gyermeke képében lépett a fejéhez, / Nestóréban, akit minden vén közt a leginkább / tisztelt Átreidész; s ezt mondta az isteni Álom: / ... / „Hallgasd csak szavam: Zeusnak vagyok én hiradója; / ... / Elrendelte: a fürtös achájt fegyverbe hivassad, / mind az egész sereget: mert most veheted be a trószok / szélesutú várát...”* Így szólt és elment, s a királyt ott hagyta magára: / hadd tervelje, mi nem volt úgysem teljesülendő: / hisz Priamos várát még aznap vélte bevenni / balgaton: sejtelve se volt, hogy Zeus mit akar még. / Mert az sok kínnal, sóhajjal akarta gyötörni / még ezután is a trósz s danaoszt heves ütközetekben. (στῆ δ' ἄρ' ὑπὲρ κεφαλῆς Νηληϊῶ υἱὶ εἰοικώς / Νέστορι, τὸν ῥα μάλιστα γερόντων τῷ Ἀγαμέμνων· / τῷ μιν εἰσιάμενος προσεφώνεε θεῖος ὄνειρος· / ... / νῦν δ' ἐμέθεν ξύνες ὦκα· Διὸς δέ τοι ἄγγελός εἰμι, / ... / θωρηξάι σε κέλευσε κάρη κομόωντας Ἀχαιοὺς / πανσυδίη· νῦν γὰρ κεν ἔλοις πόλιν εὐρυάγυιαν / Τρώων· ... / ... / ὃς ἄρα φωνήσας ἀπεβήσεται, τὸν δὲ λίπ' αὐτοῦ / τὰ φρονέοντ' ἀνὰ θυμὸν ἄρ' οὐ τελέεσθαι ἔμελλον· / φῆ

csupán Nestórnak rendelte alá magát, akit a legbölcsebb görögnek tartott, de az öregek hozzájárulása nélkül sem csinált semmit. Mikor például álmának hitelt adva a csatamezőre akarta kivezetni a sereget, addig nem vezette ki, míg az öregek tanácsa össze nem ült Nestór sátra mellett.²⁰ Úgyszintén kísérleténél, mikor választ akart kapni a seregtől, hajlandók-e maradni a háború végéig Achilleus haragja ellenére is: kísérletét nemkülönben úgy hajtotta végre, hogy előbb a tanácsnak terjesztette elő.²¹ A demagógok többsége habozás nélkül visz a nép elé meg sem szavazott törvényjavaslatokat, Agamemnón ellenben előbb az öregekkel tanácskozott, aztán hozakodott elő a sereg előtt a háború esélyeivel.

TANÍTVÁNY

– Hát nem furcsa ez? Király létére szóhoz juttat másokat, tanácsadója is van, aki iránt öregsége miatt bizalmat érez, holott minden dologban ő az úr...? Hanem a Briséist illetően²² miért

γὰρ ὁ γ' αἰρήσειν Πριάμου πόλιν ἤματι κείνῳ / νήπιος, οὐδὲ τὰ ἤδη ἅ ῥα Ζεὺς
μήδετο ἔργα / θήσειν γὰρ ἔτ' ἔμελλεν ἐπ' ἄλγεά τε στοναχὰς τε / Τρωσὶ τε καὶ
Δαναοῖσι διὰ κρατερὰς ὑσμίνας.)

²⁰ Ilias 2, 50–54: Agamemnón csengő szavu hírnökeket küldött paranccsal, / hogy hívják gyűlésbe a fűrtös akháj daliákat. / Ők vitték is a hírt, amazok gyorsan gyűlekeztek. / És legelőször a nagyszivű vének harci tanácsa / ült le, Pylos-beli úr Nestór bárkája tőnében. (αὐτὰρ ὁ κηρύκεσσι λιγυφθόγοις κέλευσε / κηρύσσειν ἀγορὴν δὲ κάρη κομόωντας Ἀχαιοὺς / οἳ μὲν ἐκήρυσσον, τοὶ δ' ἠγείροντο μάλ' ὤκα / Βουλὴν δὲ πρῶτον μεγαθύμων Ἴξε γερόντων / Νεστορὲ ἡ παρὰ νηϊ Πυλοιογενέος βασιλῆος.)

²¹ Ilias 2, 72–75: Lássuk: mint vértezhetnők fel akháj fiainkat. / Én próbára teszem szavaimmal előbb, ahogy illik, / s azt mondom, hogy a sokpadu gályákkal meneküljünk: / míg ti maraszátok szavatokkal emitt is, amott is. (ἀλλ' ἄγετ' αἵ κέν πως θωρήξομεν υἱὰς Ἀχαιῶν / πρῶτα δ' ἐγὼν ἔπεισιν πειρήσομαι, ἢ θέμις ἐστί, / καὶ φεύγειν σὺν νηυσὶ πολυκλήϊσι κελεύσω / ὑμεῖς δ' ἄλλοθεν ἄλλος ἐρητύειν ἐπέεσσιν.)

²² A népgyűlés határozata értelmében Agamemnón köteles volt rabnőjét, Chryséist visszaadni az apjának. Ezt Agamemnón meg is tette, de ő kárpótlásul Achilleust fosztotta meg rabnőjétől, Briséistől, bár ezt Nestór ellenezte.

úgy cselekedett, hogy nem fogadott szót a nagyszerű Nestór-nak?

DIÓN

– Ahogyan sok egyszerű ember sem engedelmeskedik, sem a tisztviselőknek, sem a törvényeknek, és sokszor cselekszik törvénysértő módon, amiért pedig megtorlás jár; így aztán bíróság elé kerülnek, s azt a büntetést kapják, melyet a bírák szerint ki-ki megérdemel.

TANÍTVÁNY

– Kétségtelenül.

DIÓN

– Mármost mi történt...? Nem gondolod, hogy korábbi engedetlenségéért Agamemnón utóbb megkapta büntetését Nestórtól, mikor is Briséis miatt vádolja a legelevenebb eszű szövetségesek, maguk a vezérek körében, kiszabva a büntetést, amit elszenvednie vagy pénzben lerónia kell – nagyszerű szónok lévén igen keményen vádolt –, s hozzáfűzte, hogy már hosszú ideje elégedetlen Agamemnón ténykedésével:

attól kezdve, te Zeus-sarj, hogy hajadon Briséist
feldühödött Achileus sátrából el-kiragadtad:
nem kedvünkre bizony: hosszan lebeszéltelek akkor
és hevesen, de te engedtél nagydölyfű szivednek,
és kit az istenek is tisztelnek, a legderekabb hőst
megsértetted, ajándékát te bitorlod: azonban
nézzük még most is, mint nyerjük vissza a szívét.²³

(14) Vagyis, Zeusra, nem csupán szóban korholta, hanem kiszabta rá a vétkéért járó minden másnál súlyosabb büntetést:

²³ *Ilias* 9, 106–112. Achilleust azért kell megkérlelni, és azért Agamemnónnak, mert visszadta ugyan apjának kedvenc rabnőjét, Chryséist, de kárpótlásul egyszerűen magához vitette Briséist, s attól kezdve Achileus sértett haragjában minden harctól távol maradt.

kérlelje meg Achilleust, és tegyen meg mindent, hogy kibékítse. Erre Agamemnón először is, mint akit a törvényszéken elítéltek, pénzbüntetését illetően tesz ellenjavaslatot, mondván, hogy képességei szerint megfizet majd gőgös viselkedéséért, aztán pedig egyebek közt vállalja, hogy Briséist illetően áldozatot bemutatva fog megesküdni, miszerint hozzá sem ért, mióta megszerezte; (15) annak fejében pedig, hogy a leányt – sátorból a sátorba – csak úgy egyszerűen magához vitette, adni ígér egy halom aranyat, lovakat, üstöket, tálakat meg aszszonyokat és városokat, végül pedig, mintha nem volna elég, hogy együtt élhet három leánya közül azzal, akit kiválaszt.²⁴ Márpedig büntetésül soha senkire ki nem szabták, hogy egy szolgálólány miatt, aki ráadásul fogoly, és még csak bántódása sem esett, együttélésre kényszerítse a leányát nagy ajándékkal, és hozomány nélkül. Nem is tudunk magánemberről, akit ennél szívbemarkolóbb büntetésre ítélték volna... (16) Az istenekre, még most is azt gondolod, hogy Agamemnón korlátlanul uralkodott a görögökön? Hogy nem lakolt meg annak rendje és módja szerint minden vétségéért...? De hagyjuk abba itt fejtegetésünket, ezekről a dolgokról eleget beszéltünk már tegnap is – fogjunk bele valami másba.

TANÍTVÁNY

– Dehogy is, az istenekre! Próbáld meg előadni mindazt, ami mondanivalód csak van ebben a tárgykörben – én most kezdem nagynehezen megérteni elgondolásod lényegét. Úgy sejtem, az uralkodásról, a királyságról, vagy valami hasonlóról fogsz beszélni.²⁵

²⁴ Dión felsorolása majdnem komikusnak hat, de az *Ilias*ban, melyre támaszkodik (*Ilias* 9, 114–157), Agamemnón felsorolása még terjengősebb.

²⁵ A befejező szavak azt sugallják, hogy az eddig elhangzottak csupán egy terjedelmesebb előadás bevezetésének tekinthetők.

(61) CHRYSÉIS¹

(1) DIÓN

– Minthogy az imént nem ímmel-ámmal dicsérted Homér-ost, s csodálatodat nem úgy, mint a legtöbbben, a közfelfogásra hagyatkozva erőltetted magadra, hanem mert érzékelted az emberi érzelmek terén mutatkozó éleslátást, ami legnagyobb a költőben, ha jónak látod, ezúttal tegyünk félre minden mást, s a királyok és hadvezérek helyett vegyünk szemügyre egy nőt, a foglyok egyikét: milyennek ábrázolta Homéros a pap leányát, akiről mindjárt költeménye elején említést tesz. Agamemnón mindenesetre, látnivaló, nemcsak a rabnő küllemét, de személyiségét is dicséri, hiszen kimondja, hogy észjárásra semmivel sem marad el saját felesége mögött² – pedig Klytaimnéstrát kétségtelenül eszes nőnek tartotta.

¹ A kis írás arról a Chryseisről szól, aki hadizsákmányként került Agamemnón birtokába Trója környékén, mégpedig Chrysa városkában élő apja, az Apollón-pap Chrysés házából, s akit apja – ezzel kezdődik az *Ilias* cselekménye – váltságdíj felajánlásával szeretne a fogságból kiszabadítani, ámde mikor evégett (papi mivoltát jól látható módon jelezve) a görögök táborába érkezik és kérését előadja, Agamemnóntól goromba visszautasításban részesül, s kénytelen dolgavégezetlenül hazatérni. Imájára Apollón megbünteti a görögöket: ragály kezd pusztítani a táborban (1, 8–52). Az Achilleustól összehívott népgyűlés tehát úgy határoz, hogy a ragály megszüntetése érdekében Chryseist Agamemnón köteles visszaszolgáltatni apjának, ami hamarosan meg is történik.

² Az idevágó Homéros-szövegben az Achilleustól összehívott népgyűlésen Agamemnón arról beszél, miért nem szívesen adja vissza Chryseist az apjának: *őt bírnám szívesebben / otthon, e lányt, ki Klytaimnéstránál több a szívemnek, / törvényes feleségemnél: csöppet se silányabb nála alakja s a termete és esze és kezeműve, Ilias 1, 112–115 (πολύ βούλομαι αὐτὴν οἴκοι ἔχειν· καὶ γὰρ ῥα Κλυταιμνήστρης προβέβουλα κουριδίης ἀλόχου, ἐπεὶ οὐ ἔθέν ἐστι χερείων, οὐ δέμας οὐδὲ φυήν, οὗτ' ἄρ φρένας οὐτέ τι ἔργα.)*

(2) TANÍTVÁNY³

– Hát aztán? Nem másért mondta ezt, csak mert elkábította a szerelem!

DIÓN

– Ezt érdemes volna megvizsgálnunk, csak hogy vajmi nehéz a szerelmesek bizalmába férkőzni, legtöbbjük gyanakvó és könnyen dühbe gurul, ráadásul sohasem mondja, hogy szerelme az ő érzelmeit kellőképpen viszonzná, kivált ha rangban ennyire fölötte áll és tetszése szerint lehet együtt vele.

TANÍTVÁNY

– Ilyesmi szerintem csak hitvány szerelmessel fordul elő.

DIÓN

– Ha tehát Agamemnón komolyan szerelmes volt, helyesen ítélkezett róla, de ha a többséghez hasonlóan, nos, hitvány nő az ilyesfélének sem tudna annyira tetszésére lenni, hogy az jót mondana róla... Rajta, vizsgálódjunk tovább.

TANÍTVÁNY

– De hát miféle más megjegyzést találsz Homérosnál a nő magatartásáról? Az ő előadásában legalábbis sem nem cselekszik, sem nem beszél, akkor is csendben marad, mikor apjának viszszaadják.⁴

DIÓN

– Hogy-hogy? Nem következtethet az ember gondolkodásmódjára a vele történetekből, már ha nem csak úgy felületesen, vagy értetlenül vizsgálódik?

TANÍTVÁNY

– Talán igen.

³ Dión beszélgetőtársa ezúttal nő, ami önmagában is figyelemre méltó, annál is inkább, mert szerepe sem csupán a helyeslésre-elutasításra és a gondolatmenetet továbbsegítő kérdésekre korlátozódik.

⁴ A Chryséis visszajuttatásának epizódját bemutató jelenet során egyébként (16. caput) a viszontlátás pillanatában nemcsak Chryséis, hanem apja is szótlan marad.

DIÓN

– Vajon azt gondoljuk-e, hogy Chrysés lánya tiltakozása ellenére elment a táborba, vitte a váltságdíjat, amellet pedig az isten koszorúját,⁵ aztán könyörgött a népgyűlésnek és a királyoknak, hogy engedjék a lányát szabadon, vagy ellenkezőleg, Chryséis kérte az apját, segítsen rajta, ha tud. Ha ugyanis ő elégedett a helyzetével és szívesen marad Agamemnón asszonya, Chrysés semmi esetre sem vállalja, hogy lányának szomorúságot okozzon s egyben a király neheztelését is kihívja maga ellen, hiszen nem volt titok előtte, hogyan érez Agamemnón Chryséis iránt... Egyébként a király és Chryséis kapcsolata – míg a király vonzalma eleven – Chrysés számára nem kevés haszonnal járt. A vidék, a szentély, de ő maga is a görögök fennhatósága alá került, Agamemnón volt uruk-parancsolójuk. És mégis: miért van, hogy mindjárt Trója bevétele után sem el nem ment hozzá, sem a váltságdíj nem jutott eszébe, pedig akkor helyzetét bizonyára sokkal keserveesebbnek érezte, az idő múlásával viszont szomorúsága is csitult valamelyest, és Agamemnónhoz is közelebb került? A költő szerint ugyanis mindez az ostrom tizedik évében történt, akkor ment el a pap a táborba, akkor vitte a váltságdíjat. Márpedig a Trója környékén lévő városok, a nála kisebbek, nyilván nyomban a háború kezdetén görög kézre kerültek – és Chrysa a szentéllyel ezek közé tartozott.

⁵ *Ilias* 1, 12–15: ... odajött az (ti. Chrysés) a fürge acháji hajókhöz, / végtelenül sok váltsággal megváltani lányát, / messzelövő Phoibos koszorúját tartva kezében, / fönt aranyos botján...(... ὃ γὰρ ἦλθε θαὸς ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν / λυσόμενός τε θύγατρα φέρων τ' ἄπερείσι' ἄποινα, / στέμματα' ἔχων ἐν χερσὶν ἐκηβόλου Ἀπόλλωνος / χρυσέῳ ἀνὰ σκήπτρῳ). „Phoibos koszorúja” gyapjúból készített díszes szalag, melyet az isten a fején viselt, s amely általában a fennmaradt korai ábrázolásokon is látható, az idézett szövegben tehát mintegy Apollón jelképe, vagyis egyúttal Chrysés papi mivoltára is utal.

TANÍTVÁNY

– De hát érvelésed így Chryséis viselkedésében nagyfokú zagyvaságot mutatna ki! Hogy előbb elviseli fogoly-mivoltát, bár frissiben fosztották meg apjától és szülővárosától, ellenben tíz év múltával már nehezen viseli!

DIÓN

– Meghallgatnád talán a folytatást is...? A szabad nők nem szívesen hagyják el, aki egyszer szerelmes lett beléjük, lett legyen az illető akármiféle, nem hogy hírneves és dúsgazdag ember, minden görögök királya, aki a legfőbb hatalmat gyakorolta az akkor élők felett, aki nemcsak neki, hanem apjának és szülővárosának is ura volt, s ahogyan remélte, hamarosan egész Asiát⁶ meg fogja hódítani – legalábbis Trója már hosszabb ideje nehezen bírta, magát a várost éppen csak védeni tudták, de csatára nem vonult ki senki. Amellett pedig Agamemnón nem közönséges hevülettel viseltetett Chryséis iránt, hiszen nyíltan bevallotta, hogy többre tartja saját feleségénél. Ennyi és ily nagy jót, s ami a legfőbb, olyan szerelmest semmibe vennie, aki nemcsak hatalmas király és tetterős férfi, mint kevesen, hanem fiatal és szemrevaló, úgyhogy Homéros Zeushoz hasonlítja,⁷ és inkább visszatérnie függetlenségét veszített szülőhelyére és együtt élni Agamemnón egyik szolgájával, bárki helybélinek lesz is a felesége – hogyan volna ez zagyva cselekedet? (7) Az, hogy valaki fogoly, s emiatt nem kedveli foglyul ejtőjét, nem kielégítő magyarázat: Briséis például látnivalóan szerette Achilleust, annak ellenére, hogy Achilleus – Briséis meséli el⁸ – a férjét és

⁶ „Asia” Diónnál hozzátvetőleg csak az Anatóliai-félszigetet jelenti.

⁷ ... mennykövező Zeusénak tűnt feje és szemepárja (ῥιματα καὶ κεφαλὴν ἵκελος Διὶ τερπικεραύνῳ), mondja Homéros Agamemnónról (*Ilias* 2, 478), de ugyanitt mellesleg még Aréshez és Poseidónhoz hasonló vonásokat is fölfedez benne.

⁸ ... Hitvesemet, kihez adtak, apám meg anyám is, az úrnő, / láttam, a város előtt hegyes érc mint szúrja halálra. / Volt három szeretett, velem egy-anya szülte fivérem, /

testvéreit ölte meg. Ilyesmit Chryséis esetében Agamemnón sosem tett.

TANÍTVÁNY

– Szép-szép. Vagyis az elmondottak alapján Chryséis nem akarta, hogy Agamemnón elküldje, Chrysés tehát a maga jószántából tette, amit tett. Ha pedig mégis akarta, úgy nagyon ostoba volt, te meg az elmondottakkal ígéretedhez képest elmentésen érveltél.

DIÓN

– Csakhogy, mint mondani szokás, ne mondj ítéletet, míg mindkét felet meg nem hallgatod... Állítod-e, hogy Homéros tudatos költő?

TANÍTVÁNY

– Talán az.

DIÓN

– Akkor vedd úgy, hogy bizonyos dolgokat maga mond el, másokat viszont ráhagy olvasóira, fejtsék meg ők. Ez a mi esetünk nem tartozik a túlon túl homályosak közé. Chryséis kezdetben, úgy tetszik, a tőlem említett okok folytán szívesen maradt Agamemnón mellett, és az isteneknek adott hálát, hogy nem valami alacsonyabb rangú görögnek, hanem mindannyiuk királyának juttatták, s az iránta korántsem közömbös – következőképpen semmit sem tett a váltságdíj érdekében. Hanem amikor aztán tudomására jutott, milyen nyomasztó Agamemnón háza tája, s milyen kíméletlen akarnok Klytaimnéstra, attól fogva félni kezdett az Argosba érkezéstől. Maradt ugyan

és veszтük napját ők is mindhárman elérték. / És te nem engedted, mikor on gyorslábu Achilles / isteni Műnés várát дúlva, megölte a férjem, / hogy sírjak... (ἄνδρα μὲν ᾧ ἔδοσαν με πατήρ καὶ πότνια μήτηρ / εἶδον πρὸ πτόλιος δεδαῖγμένον ὀξεί χαλκῷ, / τρεῖς τε κασιγνήτους, τοὺς μοι μία γείνατο μήτηρ, / κηδείους, οἳ πάντες ὀλέθριον ἦμαρ ἐπέσπον. / οὐδὲ μὲν οὐδέ μ' ἔασκες, ὅτ' ἄνδρ' ἐμὸν ὦκὺς Ἀχιλλεύς / ἔκτεινεν, πέρσεν δὲ πόλιν θεῖοιο Μύνητος, / κλαίειν ...), Ilias 19, 291–297.

továbbra is, talán mert beleszeretett, Agamemnón mellett, de mikor a háború már közeledett a vége felé és elterjedt a hír, hogy a trójaiak hovatovább nem tudnak huzamosabb ideig ellenállni, Chryséis nem várta be Trója elestét. Tisztában volt azzal, hogy a győztesek többnyire felfuvalkodottá válnak, s hogy az istenfélelem akkor igazán hatásos az emberek között, amikor harcban állnak... (10) Ezért szólt Chryséis ez idő tájt az apjának, s hagyta meg neki, hogy kérje ki őt a görögöktől. Alighanem arról is értesülést szerzett ugyanis, hogy Atreus fiainál nőuralom dívik, náluk a férfiaknál többre tartanak igényt a nők, nemcsak szépségük miatt, hanem mert a hatalomra is magukat tartják illetékesnek, lévén a Pelops-leszármazottak Hellasban jövevények, ők viszont görögök, Tyndareós és Léda lányai;⁹ márpedig Tyndareós híres-nevezetes ember volt és Spárta királya, úgyhogy Helena kezéért Hellas legjobbjai versengtek, s oltalmazására esküvel tettek fogadalmat,¹⁰ (11) amellet pedig nővérei voltak Kastórnak és Polydeukésnek,¹¹ akiket Zeus fiaiként tartottak számon, s akikre akkor szerzett hatalmuk miatt mindmáig mint istenekre tekint mindenki. A Peloponnésosnak ugyanis korlátlan urai voltak, a Peloponnésoson kívül pedig, bár a legnagyobb hatalmat Athén és környéke jelentette, ők Théseus uralkodása idején egy hadjáratral azt is megdöntötték. Mi több, a görögök kiválósága,

⁹ Dión nem pontosítja (olvasói-hallgatói amúgyis tudták), hogy nem csupán Helena, hanem Agamemnón felesége, Klytaimnéstra is Tyndareós leánya volt; másutt is gyakran megelégszik ma már magyarázat nélkül nem feltétlenül megfejtendő utalásokkal.

¹⁰ Apollodóros: *Bibliothéké* 3, 10, 8–9.

¹¹ A görög mitológiai tudat szerint Lédába szerelmes volt maga Zeus is, következképpen Kastór és Klytaimnéstra apját csakugyan Tyndareósban vélte megtalálni a hagyomány, Polydeukését és Helenáét viszont Zeusban. (Egy másik, ennek ellentmondó hagyomány viszont mindkét fiút a „Zeus fiai – „Dioskuroi” – névvel illette.)

Meleagros¹² unokafivérüknek született... Mindezt Chryséis nem tudta ugyan, de hallott a két asszony fennhéjzásáról és beláthatta, mennyivel magabiztosabb a férjénél Helena: mihelyt hírért vette, milyen előnyökkel kecsegtet Asia, hogy a földje kitűnő, sűrűn lakott és dúsgazdag, lenézés ébredt benne nemcsak Menelaos, hanem Agamemnón és egész Hellas iránt, s helyettük Asiát választotta. (12) Menelaos korábban is mindenben engedett Helenának, utóbb pedig, jóllehet foglyul ejtette, mégis a kedvében járt, a fővezéri tisztjétől elkapott Agamemnón viszont súlyosan megsértette Klytaimnéstrát,¹³ tehát nyilvánvaló volt, hogy nem tudnak majd meglegenni egymással, hanem pontosan az lesz, ami valóban megtörtént.¹⁴ És annak sem örült Chryséis, mikor Agamemnón kijelentette, még hozzá nyilvánosság előtt, a népgyűlésen, hogy őt feleségénél is többre becsüli, semmilyen téren nem tekinti másodrendűnek: tudta, gyűlölködést és féltékenységet hoz rá. (13) Meg aztán, Zeusra, még bepillantást is nyert Agamemnón jellemébe, mennyire nem megbízható, öntelt és gőgös, és elgondolkodott azon, vajon mit tesz majd vele, hadizsákmány növel, ha elhidegül iránta, kivált ha saját feleségéről, bár ő a királyné és gyermekei tőle születtek, ilyen fitymáló hangon tesz említést. Az ostoba nők örömeiket lelik az olyan szerelmesekben, akik nyíltan pocskondiázzák a többi nőt, akiknek azonban van esze, azok látják, milyen természetű a férfi, ha így tesz vagy beszél... (14) Egyszersmind érzékelte, hogy Agamemnón gőgje – pedig ez idő tájt szerette őt leginkább – rá is kiterjed. Hiszen az, ahogyan szerelme apját

¹² Mert anyja Léda nővére volt. Így Kastór és Polydeukés befolyása Meleagros szűkebb pátriájára, azaz Közép-Görögország egy másik vidékére is kiterjedt.

¹³ Dión arra céloz, hogy Agamemnón felesége tudta nélkül feláldozta lányukat, Iphigeneiát, hogy a görög sereg elindulhasson Trója ellen.

¹⁴ Célzás arra, hogy a háborúból hazatérő Agamemnónt Klytaimnéstra megölte.

elzavarta, még az ő kedvéért sem volt kíméletes az öreg iránt, és annyit sem mondott neki megnyugtatóul, hogy lányának semmi baja, éppen ellenkezőleg, nem egyedül Chrysést fenyegette meg, hanem Chryséisről is lekezelően beszélt:

én a leányt nem adom ki, előbb utoléri az aggkor
messze hazájától, Argosban, az én palotámban,
míg a szövőszéken szövöget, s velem ágyamat osztja.¹⁵

Micsoda fennhéjázó szavak! Ugyan mit tesz majd később, ha szerelme ellenére így beszél róla...? Ilyen helyzetben óvatosságnak és elővigyázatosnak lenni csak nem akármilyen nő tud. (15) Ami Argosban Kassandrával és magával Agamemnónnal megtörtént,¹⁶ azt hiszem, világosan mutatja, milyen okos volt Chryséis, mikor magát az efféle veszedelmekből kimenekítette. Hogy pedig fiatal létére sem a szerelem, sem a királyi méltóság, sem a bámulatosnak és nagyszerűnek ígérkező lehetőségek nem szédítették meg, hogy nem engedte kétes körülmények közé, egy felbolygatott családba, gyűlölködés és féltékenységi légkörébe kerülni magát, az józan gondolkodású nőre vall, aki méltán lett egy pap lánya és nevelődött az isten szomszédságában.

TANÍTVÁNY

– Egyszóval ennek alapján állítod, hogy Agamemnón okosnak mondta őt?

(16) DIÓN

– Szó sincs róla! Valószínűleg semmi ilyesmiről nem beszélt Agamemnónnak; de sok másból kikövetkeztethette.

¹⁵ *Ilias* 1, 29–31.

¹⁶ A Trójánál győztes Agamemnón a trójai királylány Kassandrát is magával vitte haza, s mint férjét, Klytaimnéstra őt is megölte.

TANÍTVÁNY

- De akkor miért nem mondja ki a költő, hogy Chryséis örömet távozott, ahogyan Briséis meg bánatosan?

DIÓN

- Mert Chryséis ezt is megfontoltan intézte, hogy föl ne ingerlje vagy versengésre ne készítse Agamemnónt. Amit ki is fejez a költő, mikor arról beszél, hogy Odysseus az oltár mellett visszaadja őt apjának:

szólt, s karjába helyezte: örömmel vette a kedves
gyermeket át Chrysés,

amiről nekem az a véleményem, hogy Chryséis nem volt bánatos, ha az apja „örömmel” fogadta, s nem véletlen a „kedves” szó sem, ha egyszer az apát igazán boldoggá tették az események.

(17) TANÍTVÁNY

- Ám legyen. De miért valószínűbb, hogy Chryséis látta át mindazt, amit elmondtál, és nem maga Chrysés?

DIÓN

- Mert a Klytaimnéstráról hallottak föltehetően őt ejtették inkább gondolkodóba; de hogy apjának jutott eszébe, ő pedig egyetértett vele és megfogadta a tanácsát, az sincs kizárva. Mindenesetre a nők többsége és az ostobák azok, akik inkább a szerelmesükre, mint a szüleikre hallgatnak.

TANÍTVÁNY

- De ha Chryséis olyan eszes volt, miért nem gátolta meg apját abban, hogy a nyilvánosság előtt kérlelje Agamemnónt? Úgy kevésbé neheztelt volna!

(18) DIÓN

- Mert tudta, hogy a szerelmes magánemberként mindenben a vágyainak igyekszik ugyan kedvezni, de emberek sokasága

előtt esetleg visszafogja magát, meg aztán, gondolta, az isten koszorújának is lesz valami hatása a tömegre, ahogyan ez be is következett.¹⁷

TANÍTVÁNY

– Azért engem valami meggondolkoztat. Hogyan fér össze, hogy Agamemnón előbb beleszeret Chryséisbe, utóbb pedig az isten-ihlette, szentéletű lányba, Kassandrába is?

DIÓN

– Úgy, hogy ez is egy jele a felfuvalkodottságnak és féltelenségnek: inkább vágnyi a törvénytelenre és ritkára, mint ami elérhető.

TANÍTVÁNY

– Nincs ellenvetésem. Nem lehet esztelen Chryséis, ha mindez így történt.

DIÓN

– És te mit akarsz? Hallani, ami valóban történt, vagy azt, ahogyan jó lett volna, ha történik?!

¹⁷ *Ilias* 1, 22–23: minekutána Chrysés előterjesztette lánya kiadatására vonatkozó kérelmét a népgyűlésen Agamemnónnak, említést téve a váltságdíjról is, a szöveg azzal folytatódik, hogy *erre helyeslően zúgtak fel az összes akhá-jok: / tiszteljék a papot, s tartsák meg a nagyszerű díjat* ("Ἐνθ' ἄλλοι μὲν πάντες ἐπευφύμησαν Ἀχαιοὶ / αἰδεῖσθαι θ' ἱερῆα καὶ ἀγλαὰ δέχθαι ἄποινα.)

(57) NESTÓR¹

(1) Mit gondoltok, miért adta Homéros Nestór szájára a következő, Agamemnónhoz és Achilleushoz intézett szavakat, holott csak a lelkükre beszél és arra figyelmezteti őket, hogy ne civakodjanak:

...én még nálatok is derekabb daliáknak
voltam a társa, de nem kicsinyelték ők se személyem.
Mert oly férfiakat sose láttam s már sose látok
mint nagy Peirithoos,² mint népörzője Dryás volt,
s Kaineus s Exadios, vagy az isteni hős Polyphémos,
s Théseus Aigeidés,³ ki hasonlatos isteneinkhez.
Ők legerősebbek voltak valamennyi vitéz közt,
ők biz azok, s legerősebbekkel vívtak is egykor,
nagy hegyi szörnyekkel, riadalmas végüket osztva.

...

S mégis hallgatták szavamat, s hajlottak a szóra.
Hát ti is így tegyetek, mert jobb a tanácsra ügyelni.⁴

(2) Csak nem önteltnek faragta meg, mikor Peirithoosról, Dryasról és a többiekről beszélteti, milyen csodálnivaló hősök

¹ Az *Ilias* legidősebb harcosa, a peloponnésosi Pylos királya, aki koránál fogva kivált a haditanácsban vívott ki magának népszerűséget.

² A thessaliai lapithák királya, Théseusnak (lásd következő jegyz.) számos kalandban hűséges társa. Dryas, Kaineus, Exadios és Polyphémos, Kaineus fivére, a mitológiában kevésbé ismert, ugyancsak thessaliai lapithák. Dión a lapithák felsorolásával a lapithák és a kentaurok összecsapására céloz, melyet a mitológiai tudat a trójai háborút megelőző időkbe helyez; az ellenségeskedések Peirithoos esküvője alkalmából kezdődtek, s az esküvőn Théseus maga is részt vett.

³ Théseus, Aigeus fia, Athén királya volt.

⁴ *Ilias* 1, 260–274; *Odysszia* 21, 295–305.

voltak és mindkettőjüket mennyire felülmúlták, az ő tanácsaira azonban mégis igényt tartottak, hívásuknak engedve ment Pylosból Thessaliába is, azok kérték, hogy együtt legyenek és tanácskozhassanak vele? És a legerősebb férfiak említése miért lehetett volna Agamemnón és Achilleus számára meggyőző tanúbizonyosság ahhoz, hogy tanácsát megértsék és szót fogadjanak neki?⁵ Vagy azt mondjuk, éppenséggel az a dolog miéértje, hogy aki jó tanácsot ad, annak ép ésszel senki sem szófogadatlan? Vagyis az engedetlenség egyet jelent az értetlenséggel...?

(3) Rajta hát, vizsgáljuk meg más szempontból, vajon tanácsot adott-e Nestór, vagy csak hivalkodott? Nos, az esztelenek semmibe veszik az egyszerű embereket és nem hallgatnak rájuk akkor sem, ha netán a legjobb tanácsot adják, aki viszont a tömeg vagy a legfőbb hatalmasságok előtt láthatólag nagy becsben áll, annak nem restellnek engedelmeskedni. Ez volt tehát az egyik ok, ami miatt Nestór úgy mutatta be magát, mint aki korábban sok és tekintélyes embert tudott meggyőzni, mert ha Agamemnón és Achilleus olyan esztelen és érzéketlen, hogy nem engedelmeskedik – már ha csakugyan nem engedelmeskednek –, akkor sem mutatkozik fontos dolgokban hasznavehetetlen tanácsadónak. (4) Másfelől ha magát csepülve azt mondja, hogy őt senki sem érdemesítette tanácsot kérni semmiről, s ennek hatására Agamemnón és Achilleus szót fogadnak neki, Nestór aligha habozik magát csepülni; ellenben ha a dicséretet véli az adott helyzetben célravezetőnek, nyil-

⁵ Achilleus és Agamemnón azért civakodtak, mert Chrysés, a trójai környék egyik papja, visszakérte volna hadizsákmányként rabnőül Agamemnónnak juttatott leányát, Chryséist, de kérését a király gorombán visszaautasította, mire Apollón büntetésül pusztító ragályt zúdított a görög táborra, s ennek elhárítsa céljából a sereg úgy határozott, hogy Agamemnónnak kötelessége visszaengedni a leányt apjához, amit Achilleus követelt, Agamemnón viszont hevesen tiltakozott ellene. Nestór közbeavatkozása, ha a két fél egymás iránti kölcsönös indulatot nem szüntette meg, annyi eredménnyel mindenesetre járt, hogy szavai hallatára Agamemnón hozzájárult Chryséis kiadatásához.

ván a dicséret mellett dönt. Vagy nem ostoba emberre vall-e, hogy szégyenkezik dicsérni magát, holott nagy haszonnal járhat, de szintúgy ennek ellentéte is, hogy handabandázik és folyton magáról beszél, pedig veszélyes lehet és kárt okozhat? (5) Mint ahogyan az operálásra vagy maratásra készülő orvos, ha betege ellenszegül és a rosszízű gyógyszert sem issza meg, ő pedig gyávaságát és ostobaságát tudomásul véve, felgyógyult más betegeit hozza szóba, akik rábeszélésének engedve vállalták a kezelést – nos, ilyesmi fel-emlegetése miatt őt sem nevezi önteltnek senki; (6) magam tehát úgy vélem, önteltséggel Nestór sem vádolható jogosan.

Az egyik haszna ez lett volna szavainak – íme a másik. Nestór tudta: Agamemnón is, Achilleus is nem más, a rátartiságuk miatt követnek el hibákat. Rátartian pedig, úgy vélte, akkor szoktak az emberek szinte legtöbbször viselkedni, ha másokat lenéznek és magukat náluk sokkal különbeknek hiszik, mert a hírnév vagy a hatalom önteltté tette őket. Achilleus és Agamemnón, rájött, ezért civakodnak egymással, öntelten és gorombán mindketten. Achilleus úgy gondolta, hogy ő Péleus és Thetis fia, s kortársai közül kimagasló harcos, hozzá egyáltalán nem illik bárkinek engedelmeskedni, vagy akárkit többre tartani magánál, (7) Agamemnón rátartisága viszont királyi hatalmán alapult, meg hogy egyedül parancsnokolt valamennyi görög fölött. Innen van, látta, hogy megátalkodottak, és képtelenek egyetértésre jutni, ellenben méregtől duzzad a szívük, ahogyan később Achilleus mondja:

ám a szívem méregtől duzzad;⁶

ezért elhatározta, megleckézteti őket, s ha tudja, önhittségüknek is véget vet, amiképpen duzzاناتok esetében szokás, vágással és nyomással. Evégett idézett fel hát hírneves és nagyhatalmú férfiakat, mégpedig a korábbi nemzedékekből, szerintem mert tudta,

⁶ *Ilias* 9, 646.

hogy azok emléke szívósabban él tovább. (8) És egyáltalán nem rájuk bízta, milyen véleményt formálnak majd a tőle említett hősről, hanem maga mondta ki szemtől-szembe, hogy azok náluknál sokkal derekabbak voltak, hátha így csillapíthatja kissé eszelős felfuvalkodottságukat.

Azt gondoljátok talán, Homéros nem céltudatosan bízta ezeket a szavakat Nestorra? Akit a legnagyobb embernek mond, s szavainak hatalmát a méz természetéhez hasonlítja,⁷ mely egészséges embernek minden másnál élvezetesebb és édesebb, lázas beteg számára viszont állítólag rosszízű, de megvan az a tulajdonsága, hogy a sebeket tisztítja és a fertőzést lemarja? (9) És Nestór beszédét a többiek élvezetesnek találták, Achilleus és Agamemnón viszont keserűnek: őket beteggé tette és megrontotta a düh, úgyhogy esztelenségükben nem is engedtek neki. Következésképpen Nestór mondandóját Homéros nem meggondolatlanul fogalmazta, nem úgy, ahogyan sokan gondolják, azaz véletlenségből...

(10) Erről legyen elég ennyi. Az elmondottak alapján azonban érdemes megfontolni a következőt: ha valaki néhány ember társaságában elmeséli a jelenlévőknek, hogy korábban is találkozott már nagy hatalmasságokkal, mint amilyen egy népgyűlés, egy király vagy egy uralkodó, de egyikük sem utasította őt el, hanem meghallgatásra méltatták és a szavát is megfogadták – vajon joggal kelti-e a hencegés látszatát, mint aki azért idézte fel a hatalmasokkal folytatott beszélgetéseit, hogy csodálják és szerencsésnek tartsák, vagy inkább azért, hogy hallgatóit – Nestór tanítását lemásolva – szolgálatkész híveinek nyerve meg...? (11) Mármost különös dolog, hogy Sókratész a maga Lykeionban⁸ elhangzott

⁷ *Ilias* 1, 247–249: *édesszavu Nestór kélt most szóra, / Pylos zengő szavu szónoka, köztük, / nyelvről a beszéd, mint színméz, édesen ömlött.* (... τοῖσι δὲ Νέστωρ / ἡδυεπὴς ἀνόρουσε λιγύς Πυλίων ἀγορητής, / τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέειν αὐδή.)

⁸ Kr. e. 335-ben Aristoteléstől alapított athéni tornacsarnok (gymnasion), melyben a filozófus előadásait tartotta.

szavait némi helyváltoztatás után az Akadémia⁹ hallgatói előtt megismételte, és fordítva, nem habozott átmenni a Lykeionba, és az Akadémiában mondottakat ott is ismertetni,¹⁰ különös, hogy hosszú idő elmúlt, mióta ugyanazokat a tragédiákat és komédiákat tanítják be,¹¹ s különösnek látszom majd én is, minthogy halani akartok egy beszédet, melyet a császár¹² előtt mondtam el, és amit most megismétlek, mintha nem volna fontos tudnotok, vajon megszívlelendő és hasznos-e számotokra és minden más ember számára, vagy silány és érdektelen. (12) De hát ti tisztában vagytok azzal, hogy a városlakók előtt elhangzó beszédek őrájuk vonatkoznak és rajtuk kívül kevesekre, a királyokhoz intézettek ellenben a polgárság közös imáival vagy átkaival mutatnak hasonlóságot. Minek folytán a perzsa királyt egyebek közt azért sem tartom okosnak, mert válogatás nélkül küldte szét mindenhová embereit – ők kapták „a király fülei” nevet¹³ – azok feladatává tette, hallgassanak meg mindent, a király valóságos füleit ugyanis az arany platánfánál¹⁴ jobban kell óvni, nehogy valami kellemetlen ségről vagy kárról halljanak.

⁹ Akadémios, a mitológiai hős sírja Athén városfalain kívül volt, a közelében épült tornacsarnok viselte a nevét; ebben tanított Platón.

¹⁰ Az anekdota teljesen alaptalan, Sókratés a Lykeion alapítását nem érte meg.

¹¹ Pontosabban szólva Athénben Aischylos tragédiáinak felújítását halála után törvény engedélyezte, Kr. e. 386-tól viszont már bármely korábbi tragédiát, Kr. e. 339-től bármely korábbi komédiát újra színpadra lehetett vinni.

¹² Dión minden bizonnyal Traianusra gondol (98–117); az előtte megtartott beszéd, melyre céloz, alighanem a királyságról szóló – és ránk maradt – négy beszédének (or. 1., 2., 3., 4.) egyike.

¹³ Xenophón, *Kürosz nevelkedése* 8, 2, 10–12: Tudjuk, hogy Kürosz a királyok szokásos „szemeit” és „füleit” is ajándékokkal meg tisztisággal szerezte. Ugyanis oly bőkezűen jutalmazta mindazokat, akik fontos híreket hoztak neki, hogy egy sereg ember tartotta nyitva a szemét és fülét, hogy valami hírral kedvében járhatson a királynak. Ezért gondolták, hogy a királynak sok szeme és füle van (ford. Fein Judit).

¹⁴ Az aranyból készült platánfát a dúsgazdag Pythios ajándékozta Dareiosz perzsa királynak (Hérodotos 7, 27), és azt a királyi palotában Xenophón egy megjegyzéséből ítélve „a tücsök árnyékától is” óvták (Hellenika 7, 1, 38).

(11) ARRÓL, HOGY TRÓJÁT NEM VETTÉK BE

Bevezető (1–37)¹

a (1–24)

(1) Szinte biztosan tudom, hogy az embereket tanítani együttesen bajos, becsapni viszont könnyű; úgyszintén, hogy nehezen tanulnak, ha egyáltalán valamit is megtanulnak a műveltek maroknyi csapatától, viszont a rengeteg műveletlen egy-kettőre becsapja őket, még hozzá őket nemcsak mások csapják be, ők becsapják önnön-magukat is. Az igazság ugyanis a tudatlanok számára keserű és kiábrándító, a hazugság ellenben édes és tetszetős. (2) Épp ahogy a szembetegeknek, vélem én, a fénybe nézniük kellemetlen, nekik a sötétség dédelgető és barátságos, mert gátolja a látást... Vagy miképpen tudott volna eluralkodni a hazugság annyiszor az igazságon, ha nem gyönyörűsége segíti diadalhoz?

Nehéz dolog, miként mondtam, a tanulás, ezerszer nehezebb azonban az újratanulás, különösképpen ha valaki huzamos időn keresztül hallja a hazugságokat, s azok rajta kívül a szüleit és a nagyszüleit, úgyszólván minden őstét tévútra vezették. (3) Nem könnyű ilyen tévhitet eloszlatni, még ha meggyőzően cáfolja is valaki. Ugyanilyen nehéz, úgy gondolom, lelenceket nevelő szülőknek is tévhitet oszlatni, mikor idővel elmondják gyermekeik-

¹ A szakaszolást Gustavo Vagnone Dión-könyvéből vettük át.

nek az igazságot – pedig ha valaki korábban elárulná nekik, el nem ismernék semmiképpen. És a vonzalom oly erős, hogy sokan, ha elhatározásuk kezdettől fogva szilárd, inkább vásott kölyköket vallanak és ismernek el sajátjukénak, semmint olyanokat, akikről idővel szépeket hallanak majd.

(4) Így aztán rajtatok sem csodálkoznék, trójai férfiak,² ha Homérosnak, bár lényeges dolgokban hazudott rólatok, több hitelt adnátok mint nekem, aki az igazat mondom, s ha őt isteni és bölcs férfiúnak képnétek, gyerekeiteket mindjárt kezdetben az eposzaira tanítva, pedig azokban mást sem tesz, csak a ti városotokat szapulja, ráadásul igaztalanul, nekem ellenben, mondjam bár az igazat és valóban megtörténtet, nem engednétek szólnom, merthogy sok évvel Homéros után születtem. (5) A többség úgy mondja ugyan, hogy a dolgok legbiztosabb ítésze az idő, de amit hosszú idő eltelte után hallanak, azt éppen ezért mégis hiteltelennek tekintik. Mármost ha én az argosiaiak között³ merészkednék Homérosszal szembehelyezkedni és költészetét sarkalatos pontokon hazugnak nyilvánítani, talán okkal neheztelnének rám és utasítanának ki a városból, mert azt a látszatot kelteném, hogy a homérosi költeményekből rájuk származott dicsőséget halványítom el és teszem semmissé. Nektek viszont jogos volna hálásnak lennetek és szívesen hallgatnotok engem, hiszen a ti elődeitek érdekében fáradozom.

(6) Előre megmondom nektek, ez a beszéd szükségszerűen másutt is elhangzik majd és sokaknak fog tudomására jutni, aztán némelyek közülük meg sem értik, mások színleg ócsárolják, bár korántsem tartják ócsárlásra méltónak, ismét mások cáfolni igye-

² A beszéd poénja az, hogy – a 4. caputból kiderül – a beszéddel egykorú Trójában (ma a török Truva) hangzott el, vagy legalábbis ezt a látszatot akarja kelteni.

³ A Peloponnésos Argos nevű tartományában volt a görög sereget Trója ellen vezénylő Agamemnón vára, Mykéné.

keznek, elsősorban, gondolom, az istenverte szofisták.⁴ Én azonban pontosan tudom, azok sem lesznek tetszések: az emberek többségét ugyanis lelkileg fölöttébb megrontotta a hírnév, így hát inkább vágnak közismertségre, okozzák bár az őket ért legsúlyosabb fiaskók, semmint hogy minden baj nélkül ismeretlenek maradjanak. (7) Maguk az argosiaiak sem akarnák, úgy gondolom, hogy Thyestés, Atreus⁵ és a Pelops-unokák⁶ története másképpen alakuljon, hanem igencsak föl volnának háborodva, ha valaki kifogást emelne a tragikus költők elbeszélései ellen, mondván, hogy Thyestés nem bujálkodott Atreus feleségével, úgyszintén az sem ölte meg fivére gyermekeit, és Thyestést nem az ő földarabolt tagjaikkal lakatta jól, továbbá Orestés sem lett anyjának gyilkosa. Ha valaki mindezt elmondaná, mélyen megsértődnének, mint akiket goromba vádaskodás ért. (8) És ugyanígy éreznének, gondolom, a thébaiak is, ha valaki a náluk megesett rémtörténeteket nyilvánítaná hazugsággá, hogy tehát Oidipus nem ölte meg az apját és anyjával sem kelt egybe, meg sem vakította magát, két fia szintén nem egymás kezétől lelte halálát a városfalak előtt, s a szfinx sem a helybeli gyermekeket jött fölfalni; éppen ellenkezőleg, ők gyönyörűséggel hallgatják, hogy a szfinxet a haragos Héra küldte rájuk, Laiost megölte a fia, Oidipus pedig szörnyű tettei és szenvedései után vakon bolyongott, meg hogy korábbi királyuk, a városukat alapító Amphión világszép gyermekeit Apollón és Artemis nyilazta le – ők bizony eltűrik, hogy náluk énekesek ajkán és fuvolakísérettel ilyen történetek hangozzanak el a színházban, sőt versenyt rendeznek arról, ki tudja hangban és zenével a legmegrázóbbat nyújtani – ha pedig valaki azt mondaná, hogy ilyesmi a színpadon szereplőkkel sosem esett meg, azt száműzik. (9) Az elmebaj ilyen fokára jutott a többség, ennyire eluralkodott

⁴ Az „elsősorban ... szofisták” szövegrészt Arnim szögletes zárójelben közli.

⁵ Thyestés és Atreus a Peloponnésos névadója, Pelops fiai.

⁶ Azaz Agamemnón és Menelaos, Atreus fiai.

rajtuk a szellemi zűrzavar. Azon vannak, hogy mennél többet beszéljenek róluk, de hogy mit, azzal nem törődnek. Mindenesetre a csapásokat nem akarják elszenvedni, ahhoz gyávák, rettegnek a haláltól és a fájdalomtól: ők szenvedéseik felidőzésében lelik gyönyörűségüket.

(11) Én most, nem mert kedvetekben akarok járni, nem is mintha Homérosszal összevesztem volna vagy a hírnevét irigyelném, Homéros olyan állításait szándékozom bemutatni nektek, melyekben valótlanságot mondott az ehelyt lezajlott eseményekről, és a cáfolathoz nem más forrásokat, hanem saját költészetét veszem majd igénybe. Az igazságnak kelek tehát védelmére, s kiváltképpen Athéna körül foszlatnám szét azt a látszatot, hogy törvényszegő módon saját városát hagyta pusztulni és apja akaratával ellentétesen cselekedett. De ugyanígy vagyok Hérával és Aphroditével is. Mert visszatetsző, hogy Zeus házastársa csak akkor tekinti férjét külleme hiteles megítélőjének, amennyiben egy Ida-hegyi pásztor tetszését is elnyerte, úgyszintén, hogy a „legszebb” címért verseng Aphroditével, miközben magát Kronos legidősebb gyermekének vallja, ahogyan verseiben maga Homéros beszélteti:

legtiszteltebbnek szült horgaseszű Kronos engem.⁷

(13) És milyen ridegen viseltetett Paris iránt, jóllehet a bíráskodást maga engedélyezte neki, mikor még az emberek közt sincs olyan, aki döntőbíráskodásra kér fel valakit, de aztán ellenségének tekinti a bírót, ha nem az ő javára ítélt...! Aphrodité megmódfelett szégyenletes, jogtalan, nevét meghazudtoló ajándékot adott, nem véve figyelembe sem nővérét, Helenát, sem Parist, aki őt elsőnek ítélte, s akinek olyan házassággal kedveskedett, melybe utóbb maga Paris, a szülei és városa is belepusztult.

⁷ *Ilias* 4, 59.

(14) De Helena ügyét, úgy gondolom, szintén nem lehet mellékesnek tekinteni, hiszen ő, köztudottan Zeus leánya, a hazug híresztelés következtében a szégyentelenség iskolapéldájává lett, pedig lenyűgöző hatalma miatt a hellének között istenként tisztelik... Jóllehet ilyen fontos dolgok kerülnek majd szóba, egyes szofisták azt fogják mondani, hogy Homérosszal szembehelyezkednem szentségtörés, és megtesznek majd mindent, hogy lejárassanak nyomorúságos tanítványaik előtt, akiket annyiba sem veszek, mint a majmokat.

(15) Először is, mondják ők, szegénysége és testi fogyatékosága folytán Homéros kéregetőként élt Hellasban, az ilyen ember pedig, vélekednek, semmi esetre sem fizet hazugsággal a jóltartóinak, és nem is olyasféleképpen beszél, hogy azzal tetszésükre legyen. A jelenlegi koldusok azonban, közismert dolog, csupa sületlenséget beszélnek, egyiküket sem tekintené senki semmiiben hiteles tanúnak, s az ilyenektől kapott dicséreteket sem vennék komolyan, (16) hiszen tudnivaló, hogy minden szavuk szükségképpen hízeltetés. Azt is mondják továbbá, hogy Homérosnak egyesek mint koldusnak, mások mint megszállottnak áldoztak, és hogy az akkoriak inkább igazmondását eredeztették megszállott mivoltából, mint a hazugságait. Ilyen tekintetben én nem hibáztatom Homérost, végtére semmi akadály, hogy egy bölcs ember kolduljon vagy éppen megszállottságot színleljen. Abból az elképzelésből ítélve azonban, amit ezek az emberek Homérosról és az idevágó dolgokról kialakítottak, Homérosnak valószínűleg egyetlen épkézláb mondata sincsen.

(17) Azt viszont ők sem állítják, hogy Homéros felfogása számára idegen a hazugság, s hogy azt költői világa nem fogadja be. Odysseusát mindenesetre nagy hazugnak formálta, holott nem győzi dicsérni, Autolykossal pedig még hamis esküt is mondat, erre való képességét pedig Herméstől származtatja...⁸ Az istenek-

⁸ Autolykos Odysseus nagyapja volt, mégpedig anyai ágon, őt magát Hermés

ről egyébként, ebben úgyszólván mindenki egyetért, Homéros sehol nem mond igazat, s leglelkesebb magasztalói azt igyekeznek mentségére fölhozni, hogy némely gondolatai rejtett vagy átvitt értelmet hordoznak. (18) Ámde akkor mi az akadálya annak, hogy az emberekről ugyanígy szóljon? Aki az istenekről nyilvánvalóan nem az igazat mondja, hanem a szöges ellentétét, hogy olvasója, bár ezzel magának sem használ, inkább a hazugságot fogadja be, miért haboznék gátlástalanul hazudni az emberekről? Hogy költeményeinek istenei fájdalmat éreznek, sírva panaszkodnak, sebeket kapnak és kis híján meghalnak, no meg az istenek bujálkodásairól, bilincsbe veretéseiről és kezességvállalásairól nem is szólok, annyian felemlgették már korábban. Mert én nem vádolom Homérost, mindössze azt mutatom be, ahogyan a dolgok valóban történtek, s a magam módján még védelmembe is veszem majd őt. (19) Csupán azt mondom, hogy a legkevésbé sem zárkózott el a hazugságtól, még csak nem is látta szégyenletesnek – hogy helyesen cselekedett-e, vagy sem, egyelőre nem vizsgálom.

Félretéve tehát azokat a nyilvánvaló fogyatékoságokat, melyeket az istenekről elmondott és amelyek az istenekhez méltatlanok, csak azt teszem szóvá, hogy nem habozott az istenek eszmecseréit is kibeszélni, éspedig állítása szerint egymás között váltott szavaikat, már akár a nyilvánosság előtt, az összes isten jelenlétében hangzottak el, akár csak ketten, négy szem közt beszéltek, (20) például mikor kijátszása és a trójaiak háttérbe szorítása miatt Zeus perelt Hérával,⁹ vagy előzőleg, mikor Héra Aphro-

fiának tudták; ez a körülmény s hozzá a neve ('maga a farkas') szinte predestinálták arra, hogy már Homérosnál se tartozzék a feddhetetlen mitológiai személyiségek közé; Dión célzása az *Odysseia* 19, 395–387. soraira vonatkozik, mi több, a verses görög eredetinek prózai változatát, úgyszólván fordítását adja: *apja ez anyjának* [ti. Autolykos Odysseus anyjának], *ki fölülmúlt bárkit a földön / tolvajlásban is és hamis eskütevésben: az isten, / Hermés adta e képességet...*

⁹ *Ilias* 15, 1–77.

ditét kérlelte, bővölné meg az apját, és adná kölcsön neki varázs-szerét, a tarka övet¹⁰ – amit föltehetően nagy titokban közölt vele. Márpedig az emberek között sem tud egyik a másikról, például ha egy férj és egy feleség összekapnak vagy szapulják egymást néhanapján. Odysseusát e tekintetben helyesen formálta meg, hogy az istenek róla folytatott beszélgetését előadva elkerülje a nagyzolás látszatát; azt mondja ugyanis, hogy Kalypsótól hallotta, ő meg valaki mástól szerzett róla tudomást, de magáról nem állítja, hogy valamelyik istentől tudta meg...¹¹ (21) Ennyire semmibe vette az embereket, de fikarcnyit nem érdekelte az sem, vajon kiderül-e, hogy egyetlen szava sem igaz. Még csak nem is remélhetett meggyőzni senkit, hogy az istenek közt elhangzott beszélgetéseket ismeri, mégis úgy beszéli el, hogyan találkozott Zeus Ida helyén Hérával, és úgy idézi összefonódásuk előtt mondott szavait, mint aki szem- és fültanú volt, s mint akit ebben szemlátomást az a felhő sem gátolt meg, melyet Zeus szemérmesen maga köré kerített.

(22) Amire aztán mintegy a koronát is rátette: hogy ne legyünk bizonytalanságban, érti-e csakugyan az isteneket, oly módon szól hozzánk, mint aki jószerivel jártas az istenek nyelvében, s az nem azonos a miénkkel, nem is ugyanazt a nevet adják az egyes dolgoknak, mint mi. Ezt egy madár példájával bizonyítja, melyet szerinte az istenek „chalkis”-nak mondanak, az emberek viszont „kymindis”-nek,¹² továbbá a város előtt elterülő területrésszel, melynek az emberek a „Batieia”,¹³ az istenek a „Séma Myrinés” nevet adták.¹⁴ A folyóról szólván nekünk Skamandrost mond, az istenek közt azonban Xanthos volna a neve, s utóbb maga Homéros is így nevezi költeményében, mintha neki szabad volna

¹⁰ *Ilias* 14, 198–218.

¹¹ *Odysseia* 5, 137 kk., 7, 263 kk.

¹² Mint a „chalkis”, a „kymindis” rendszertani besorolása (következésképpen magyar elnevezése) is bizonytalan.

¹³ *Ilias* 2, 813.

¹⁴ *Ilias* 2, 814; jelentése „Myriné sírja”.

nemcsak az összes görög nyelvjárást kevernie, és hol aiolul, hol dórul, hol meg iónul beszélni, de a zeus-nyelvjárást is használhatja... Mindezt én, ahogyan már jeleztem, nem vádként említem, csupán mert senki emberfia Homérosnál férfiasabban nem bánt a hazugsággal, s nem kevésbé eltökélten és büszkén hazudott, mintha igazat mondott volna. (24) Így szemlélve már sem különösnek, sem hihetetlennek nem lehet tekinteni az általam felhozott példákat, bár csak aprócska és emberi hazugságok, nem égbekiáltóan nagyok.

b (24–37)

Mert amikor hozzáfogott elbeszélni az achaiok és a trójaiak között kitört háborút, nem ám az elején kezdte, hanem csak úgy találomra, ahogyan szinte valahány hazudozó szokta, mikor betold és bonyolít, s mondandójában sehol sem hajlandó időrendet tartani, lévén úgy a hazugság kevésbé átlátszó, mert ha ezt nem teszi, maga a történet vall ellene. (25) Szemmel láthatóan ilyesmi történik a bíróságokon és azokon a helyeken, ahol tanultan hazudoznak; aki azonban az eseményeket úgy akarja bemutatni, ahogyan sorban egyenként lezajlottak, annak előadásában az első első lesz, a második második és a többi is hasonlóképpen tovább. Íme az első ok, miért nem a természetadta rendben kezdődik a homérosi költemény, hozzá másodikul még az, hogy Homéros leginkább a kezdet és a vég eltüntetésére törekedett, azoknak ugyanis ellentétes értelmű kicsengést kívánt adni. (26) Innen van, hogy sem a kezdetről, sem a végről nem volt mersze szabatosan beszélni, még csak meg sem ígérte, hogy bármit is szól majd róluk, s bár tesz rájuk imitt-amott említést, csak kurtán és mellékesen. És: nyilvánvalóan a tévútra vezetés szándékával, mert azokról nem volt bátorsága és lehetősége sem szabadon szólni. A hazugok

szokása általában az is, hogy a történet bizonyos részeit elmondják, és azoknál hosszasan el is időznek, de amit leginkább titkolni akarnak, azt nem teregetik ki, hiába hegyezi fülét a hallgató, s nem is a maguk helyére sorolják, hanem ahol a legkevésbé kelt figyelmet – az említett okon kívül azért is, mert a hazugság szégyent kelt bennük, és vonakodnak belemerülni, főként ha igazán fontos dolgokat érint. (27) Innen van továbbá, hogy nem is cseng acélosan a hazugok hangja, ha ilyen helyekhez érnek, egyesek elbeszélése zavaros és homályos lesz, mások pedig előadásukban nem is saját ismereteikre, hanem másoktól hallottakra támaszkodnak. Ha azonban igazat szól valaki, azt bátran és köntörfalazás nélkül mondja. Bezzeg Homéros nem beszéli el szabatosan Helené elrablását, s mert az igazmondást nem ott kezdte, a város pusztulását sem. S bár nála, ahogyan mondtam, senki emberfia nem férfiasabb, megtört és alulmaradt, mert tudta, hogy elbeszélése ellenkezik a valósággal és a lényeget illetően merő hazugság.

(28) Pedig miből illett volna inkább kiindulnia, mint Paris jogtíró féltelenségéből, ami aztán a háborúhoz vezetett? Akkor költeményének olvasói együtt méltatlankodnának és együtt izgulnának egészen a befejezésig, és semelyikük sem szánakoznék a trójaiakra lesújtó balsorson. Megértőbb és lelkesebb hallgatóságra talált volna így.¹⁵ (29) Ha pedig az volt a szándéka, hogy a magasrendűről és megrendítőről szóljon, a gyötrelmek és sorok megannyi változatáról, s amit még hozzá mindenki szeretne hallani, mi nagyobbbat és megdöbbentőbbet beszélhetett volna el, mint a város pusztulását? Hiszen sehol annyi ember meg nem halt, sehol annyi nem menekült szájalmasan az istenek oltáraihoz és védelmezte gyermekeit és feleségét, sehol annyi aszszonyt és hajadont nem hurcoltak el, királyi sarjakat, szolgaságba és gyalázatba, kit férjétől, kit szüleitől, kit testvéreitől, vagy az

¹⁵ A „Megértőbb ... így” szövegrészletet Arnim kiadása szögletes zárójelek között közli.

istenszobrok mellől elszakítva, akik láthatták, hogyan hever ott felkoncoltan szeretett hitvesük, de sem átölelniük, sem szemüket lezárniuk nem lehetett, és láthatták azt is, hogyan csapják földhöz könyörtelenül csecsemő gyermekeiket... (30) Hát még az istenek feldúlt templomai, a garmadával rabolt kincsek, a mindenestől porig felégetett város, aztán meg az egetverő kiáltozás, hozzá a fegyvercsörgés, a tűz ropogása, emitt az öldöklés, amott a pusztítás hangjai... Amit Homéros úgy adott Priamos szájára,¹⁶ mint hamarosan bekövetkezőt, akár éppen zajló eseményként is előadhatta volna, ahogyan neki tetszett, és amilyen félelmetes erővel más részleteket is elbeszélni szokott, lenyűgözően és az apró részleteknek is nyomatékot adva.

(31) Ha pedig jeles férfiak halálát akarta elbeszélni, miért hagyta ki Achilleusét, Memnónét, Antilochosét, Aiasét, de még magát Parisét is? S miért az amazónokkal vívott ütközetet és azt a bizonyos sokat emlegetett párviadalt, melyre Achilleus és az Amazón között került sor, s amely olyan nagyszerű és rendkívüli volt? (32) Pedig az Achilleusszal csatázó folyót megverseli, hogy valami csodását mondhasson, amiként Héphaistos és a Skamandros összetűzését és a többi isten párviadalait is, győzelmeiket, vereségeiket és sebesüléseiket, mert megfelelő cselekmény híján valami nagyszerűt és csodálnivalót szeretett volna elmondani, miközben sok és jelentős részletet kihagyott! (33) Mindezek alapján kényszerűen arra a következtetésre jutunk, hogy Homéros vagy tájékozatlan volt, vagy az eseményeket mérlegelte csapnivalóan, azért választotta a silányt és kisszerűt, az igazán nagyot és érdeemeset másoknak engedve át – avagy mert, mondtam már,¹⁷ nem tudta kellő költői erővel bizonyítani hazugságait, költeménye tehát ilyen részletekkel igyekszik láttatni azt, aminek igaz történetét tulajdonképpen rejtteni próbálja.

¹⁶ *Ilias* 24, 239 kk.

¹⁷ Lásd 11. caput.

(34) Ugyanígy az *Odysseiában* is, az ithakai eseményeket és a kérők halálát maga beszéli el, nincs azonban mersze előadni fő-fő hazugságait, a Skylla- és Kyklóps-történetet, Kirké varázslatát, meg hogy hogyan száll le Odysseus az Alvilágba, hanem mindezt Odysseusszal beszélteti el Alkinoos vendégeinek;¹⁸ és röviden itt énekelteti a falóról és Trója pusztulásáról Démodokost is...¹⁹ (35) Én úgy vélem, ezeket a részleteket eleinte elő sem vette, hiszen meg sem történtek, de ahogyan haladt előre a költeményben és úgy látta, hogy közönsége könnyedén elhisz mindent, őket semmibe vette, egyszersmind pedig, hogy a görögök és az Atreidák kedvében járjon, mindent összekavart, és az események menetét az ellenkezőjére fordította... Bevezetőül ezt mondja:

Haragot, istennő, zengd Péleidés Achileusét,
vészest, mely sokezer kint szerzett minden achájnak,
mert sok hősnek erős lelkét Hádésra vetette,
míg őket magukat zsákmányul a dögmadaraknak
és a kutyáknak dobta. Betelt vele Zeus akaratja...²⁰

(36) Itt azt mondja, egyedül Achilleus haragjáról fog szólni, meg a görögök gyötrelmeiről és pusztulásáról, arról, hogy sokat és keservesen szenvedtek, sokan is hullottak el és maradtak temetetlenül, s hogy ez a történetek igazi foglalata és versbe foglalni méltó, Zeus szándéka, mint mondja, szintén ezekben juthatott és jutott a valóságban is teljesedésbe; hanem az események későbbi megfordítása és Hektór halála, ezek a tetszetősnek szánt részletek még eszébe sem jutnak, sem Trója későbbi bevétele – mert úgy lehet nem is állt szándékában mindent felforgatni. (37) Ámde attól fogva, hogy a bajok okát feszegeti, Parist és Helenát félretéve Chrysésről fecseg meg a leányáról.

¹⁸ Az *Odysseia* 9–12. énekében.

¹⁹ *Odysseia* 12, 500 kk.

²⁰ *Ilias* 1, 1–5.

II (37–71) Az egyiptomi pap elbeszélése

a (37–53)

Én azonban másként értesültem Onuphisban egy igencsak élemegett korú egyiptomi paptól, az ugyanis sok más miatt is élcelődött a görögökön, mint akiknek a legtöbb dologban fogalmuk sincs az igazságról, legfőbb bizonyítékul pedig éppen azt a hiedelmüket hozta fel, miszerint Tróját Agamemnón bevette, Helena pedig, Menelaos hitvese, beleszeretett Parisba, s egyetlen ember kimeszterkedte meggyőződésük olyan szilárd, hogy akár megesküsznek rá külön-külön is mind.

(38) Ő beszélt el, hogy a múlt eseményei náluk föl vannak jegyezve, részint a templomokban, részint bizonyos oszlopokon, de csupán kevesek emlékezetében élnek, mert az oszlopok elpusztultak, és a rajta volt írások a későbbi nemzedékek tanulatlansága és nemtörődömsége miatt megbízhatatlanná váltak. Ilyen feljegyzések készültek a legutóbbi időkben Trójáról is, Menelaos ugyanis járt náluk és részletesen elbeszélte, ami történt.

(39) Mikor arra kértem, idézze fel, eleinte tiltakozott, mondván, hogy hetvenkedő népség a görögök, siralmas műveletlenségük ellenére mindentudóknak képzelik magukat, márpedig sem egyes embert, sem közösséget nem sújthat komiszabb betegség, mint az, ha tanulatlan létére a bölcsesség kútfejének képzelet magát – az ilyen embereket képtelenség szűkagyúságukból valaha is kimenekíteni. (40) „Következésképpen – fűzte hozzá – humoros helyzetben vagytok, mert elmondjátok ugyan, hogy a Homérosnak hitelt adó és Helenáról vele egyezően nyilatkozó másik költőt, ha jól emlékszem, Stésichorost, mintegy hazugságai miatt, Helena vaksággal sújtotta, de verses cáfolata után visszanyerte

a látását – elmondjátok ugyan, de a görögök cseppet sem vallják kevésbé igaznak Homéros költeményét...! (41) Stésichoros egyébként ebben a későbbi énekében arról beszél, hogy Helena egyáltalán nem hajózott sehová, mások szerint viszont Paris elrabolta Helenát, és ide, Egyiptomba jöttek; a dolog tehát nagyonis ellentmondásos, sok benne a bizonytalanság, és a görögöknek eszükbe sem jut csalásra gyanakodni...!” (42) Ennek oka pedig, tette hozzá, a görögök gyönyöréhsége: ha valakit szépen hallanak előadni, azt mindjárt igazmondónak is tekintik, de a költőknek amúgyis megengedik, hogy tetszésük szerint hazudjanak, azt mondják, ehhez joguk van, s egyúttal hitelt is adnak az általuk mondottaknak, sőt, kétségeik esetén nem egyszer tanúként idézik meg őket. Az egyiptomiaknál ellenben semmit sem szabad versmértékben mondani, nincs is költészetük egyáltalán, mert tudják, hogy a vers csak mákony, fülnek szánt gyönyörűség. Amiképpen a szomszédoknak nem borra van szükségük, megteszi az is, ha vizet isznak, úgy az igazság ismeretére vágyakozó sem a metrumot igényli, elég ahhoz a csupasz hallgatás. (43) A költészet a hazugság hallgatására ösztökél, ahogyan szükségtelenül inni meg a bor.

Amit hallottam tőle, most megpróbálom elmondani, megtoldva azokkal az érvekkel, melyek alapján véleményem szerint igazat mondott. Onnan kezdte, hogy Spártában született Tyndareós, a bölcs férfi és hatalmas király, aztán neki és Lédának két leánya, ahogyan mi nevezzük, Klytaimnéstra és Helena, továbbá két formás és délceg ikerfiú,²¹ a görögök közt a legderekabbak. (44) Helenát szépsége miatt messze földön ismerték, sok kérője támadt már zsenge lány korában, s Théseus, az athéniek királya el is rabolta. Helena két fivére nyomban Théseus országában ter-

²¹ Ti. Kastór és Polydeukés, ismertebb latinosított nevükön Castor és Pollux, közös nevükön a Dioskuroszok, azaz „Zeus-fiak”, akiket a görög mitológia szerint Léda, Tyndareós felesége szült az öt hattyú képében megejtő Zeusnak.

mett, feldúlták a várost és hazavitték a nővérüket. A foglyul ejtett többi nőt elengedték, Théseus anyját²² azonban rabként tartották vissza, hogy Théseuson bosszút álljanak; a két fiú ugyanis egész Hellasszal harcba ereszkedhetett volna, és le is igázzák, ha ez a szándékuk.

(45) Erre megjegyeztem, hogy mindezt ugyanígy beszélük nálunk is, meg hogy Helena elrablásának emlékét saját szememmel láttam az olympiai Héra-templom hátsó termében, egy cédrusládán, Kypsélos²³ fogadalmi ajándékán: rajta a Dioskurok, közrefogva Helenát, aki Aithra fejét tapossa és a haját tépi, továbbá egy régi betűkkel eszközölt felirat.²⁴

(46) „Mindezek után Agamemnón – folytatta az egyiptomi – a Tyndareus-fiaktól való félelmében, s jól tudva, hogy jött-ment idegen létére²⁵ uralkodik az argosiak fölött, igyekezett velük rokoni kapcsolatba kerülni, így hát feleségül vette Klytaimnést-rát, Helenát pedig a fivére számára kérte meg, ahhoz azonban egyetlen görög sem adta jóváhagyását, merthogy nemzetsége okán ki-ki sokkal inkább magát tartotta érdemesnek, mint a Pelops-unoka Menelaost. Amellett máshonnan is sok kérő érkezett, vonzotta őket Helena szépségének híre, de fivére és apja hatalma is.”

(47) Nekem úgy tetszett, ebben is igazat mond, elvégre a sikyóni²⁶ tyrannos, Kleisthenés leányának is valami itáliai kérőjéről be-

²² Vagyis Aithrát, Pittheus troizéni király leányát; ő Aigeus athéni királynak szülte Théseust, aki utóbb Aigeus örökébe lépett.

²³ Korinthus tyrannosa volt (Kr. e. 7. század).

²⁴ Pausanias, mikor Olympia általa látott emlékeit felsorolja, részletes leírást szentel a Dión említette ábrázolásnak, 5, 19, 3–7; leírása végén (5, 19, 6–7) egyebek közt annak a feliratnak a szövegét is közli, melyre Dión utal.

²⁵ Agamemnón már a Peloponnésoson született, de mert nagyapja, Pelops Kis-Ázsiából érkezett a félszigetre, az őslakosok szemében még megkaphatta a „jövevény” minősítést.

²⁶ Sikyón: város volt a Peloponnésos északi partvidékén.

szélnek, aztán meg Hippodameia, Oinomaos²⁷ leánya az Asiából²⁸ érkezett Pelops felesége lett, Théseusé pedig a Thermódón folyó²⁹ környékéről egy amazón. S ahogyan az egyiptomi mondta, a kiházásított Ió, ha nem is tehénné változva és bögölyöktől marva, de Egyiptomba került.

Az lévén tehát a szokás, hogy a legelőkelőbbek, még az igen távol élők is, leányaikat egymás között adják férjül és veszik feleségül, az egyiptomi szerint kérőként érkezett Paris is, bízván nagyhatalmú, szinte egész Asia fölött király apjában, Spárta pedig amúgy sem esett messze Trójától, különben is, Hellasban már a Pelops-utódok³⁰ uralkodtak, velük pedig szoros volt a kapcsolat. (49) Kérő létére Paris nagy pompával és fényes kísérettel érkezett, ráadásul feltűnően jó megjelenésű is volt; Tyndareósszal és Helena fivéreivel beszédbe elegyedve lelkendezve emlegette Priamos birodalmát, tömérdek kincsüket és hatalmuk egyéb ismérveit, meg hogy őrá vár a királyi trón, Menelaos ellenben, jelentette ki, közönséges alattvaló, Agamemnón gyerekeire, nem rá fog szállni a hatalom. Hozzátette, hogy az istenek jóindulatát is élvezzi, s hogy Aphrodité az emberi szinten legragyogóbb házasságot ígerte neki, s ő azonnal Tyndareós leányát választotta, bár módjában állt volna Asiából szerezni feleséget, ha akarja, de akár az egyiptomi királytól vagy az indektől is; (50) neki ugyanis, állította, Trójától kezdve egészen Aithiopiáig minden más nép fölött van hatalma, még az aithiopsok királya is unokafivére, Memnón, aki Priamos testvérének, Tithónosnak a fia. Mondott még sok más is bizalomgerjesztésül, amellet pedig Lédának és a többi ro-

²⁷ A Peloponnésos északnyugati részén volt ókori város, Pisa királya; a legenda szerint ennek lakosai alapították az olympiai játékokat.

²⁸ Az „Asia” kifejezés Diónnál (mai értelmével szemben) nagyjából csupán az Anatóliai-félszigetet, a mai Törökországot jelenti.

²⁹ Az Anatóliai-félsziget északi partvonalának közepe táján a Fekete-tengerbe ömlő folyó, mai török nevén Terme Çay.

³⁰ Vagyis Agamemnón és Menelaos, lásd 6. jegyz.

konnak annyi ajándékot adott, amennyit a görögök együtt sem tudtak volna.

Elmondta azt is, hogy jómaga Helenáéval azonos törzsből való, minthogy Priamos Zeus leszármazottja,³¹ s értesülése szerint Kastór és Polydeukés a nővérükkel együtt szintén Zeus sarjai. A hazáját pedig sem Agamemnónnak, sem Menelaosnak nem való ócsárolnia, végtére ők is Sipylos-vidéki³² phrygek, de egyébként is célszerűbb Ázsia királyaival, mint onnan átköltözöttekkel lépni rokonságra. Laomedón³³ is feleségül adta leányát, Hésionét, Telamónhoz,³⁴ aki kérőként érkezett Trójába Héraklésszel, sőt maga Héraklés hozta őt, lévén Laomedón barátja és szövetségese... (51) A beszélgetést Tyndareós megvitatta a fiaival, s alapos megfontolás után az a vélemény alakult ki bennük, hogy nem elvetendő dolog megnyerniük Asia királyait, hiszen a Pelops-háznak amúgyis ott van már Agamemnón felesége, Klytaimnéstra, marad az, hogy rokonságra lépjenek Priamossal, akkor az ottani ügyekre is befolyásuk lesz és senki őket meg nem akadályozhatja abban, hogy egész Európán és Asián uralkodjanak.

Agamemnón hadakozott ugyan döntésükkel, de a jogos érvek meggyőzték. (52) Tyndareós ugyanis kijelentette, hogy meg kell elégednie a maga vő-voltával, s magyarázatul hozzáfűzte, hogy Agamemnónnak sem volna hasznos, ha fivére vele azonos helyzetbe kerülne, mert akkor könnyebben fordulna ellene – Thyestés sem vált jóindulatúvá Atreus iránt. Leginkább meggyőző azonban az a figyelmeztetése volt, hogy a többi görög kérő nem fog be-

³¹ Mégpedig hatodíziglen: Zeus → Dardanos → Erichthonios → Trós → Ilos → Laomedón → Priamos.

³² A Sipylos az Anatóliai-félsziget nyugati felében, nem messze a tengertől elterülő hegység; itt élt Tantalos, s tőle származott a Peloponnésosra költözött és a szigetnek nevet adó Pelops, azaz Agamemnón és Menelaos nagyapja.

³³ Lásd 31. jegyz.

³⁴ Telamón az Athén közelében húzódó sziget, Aigina uralkodója; fia az *Ilias* egyik legjelesebb harcosa, Aias.

lenyugodni az esetleges visszautasításba, sem Diomédés, sem Antilochos,³⁵ sem Achilleus, hanem fegyvert ragadnak, márpedig az számára is kockázatot jelent, hiszen a legtekintélyesebb görögöket tenné ellenségeivé. (53) Ennélfogva tanácsos eleve nem adni okot háborúra vagy viszályra a görögök között. Agamemnón háborgott ugyan, de nem volt mivel hátráltatnia Tyndareóst, ő lévén az ura leánya sorsának; amellet tartott két fiától is. Így aztán Paris kapta meg Helenát, annak rendje és módja szerint: meggyőzte szüleit és fivéreit, aztán vele együtt tért haza, teli örömmel és boldogsággal, Priamos, Hektór és a többiek mind örültek a házasságnak, s áldozatot bemutatva, érte fohászkodva fogadták Helenát.

b (54–61)

(54) „Mert vizsgálód csak meg – folytatta az egyiptomi – az ellentétes elbeszélés bárgyúságát. Hát lehetségesnek tartod, hogy valaki előbb beleszeret egy nőbe, akit sohasem látott, aztán meg ráveszi, hogy hagyja el a férjét, hazáját és összes hozzátartozóját, és – azt hiszem, még hozzá már mint kislányának édesanyja – egy idegen férfi mellé szegődjék? Ilyen esztelenség érdekében koholták az Aphroditéről szóló, ennél jócskán megdöbbenőbb dajkamesét is... (55) Ha Paris rablásra vetemedett, hogyan lehetséges, hogy nem akadályozta meg az apja, holott nem hebehurgya, hanem állítólag nagyon is eszes ember volt, sem az anyja? Lehet-e valószínű, hogy Hektór utóbb szidta és pocskondiázta Parist a nőrablás miatt, ahogyan Homéros előadja, ő ugyanis így beszélteti:

Gyász-Paris, arcra remek, csábító, nőkbe-bolondult,
bár ne születnél, vagy pusztultál volna te nőtlen.

³⁵ Antilochos és Diomédés Achilleusszal együtt a Tróját vívó görögök legjelesebb harcosai közé tartoztak.

...

Lant már nem használ s mindaz, mit adott Aphrodité,
s itt ez az arc s ez a haj se, midőn porral keveredsz el.³⁶

(56) És kezdetben, mikor Paris véghezvitte tettét, elnézte neki...? Vagy Helenos: hogy lehet, hogy jós létére nem figyelmeztetett, mi várható, sem az istenektől ihletett Kassandra, és mellettük a bölcs hírében álló Anténór³⁷ sem, csak később háborogtak és vádaskodtak a történetek miatt? Pedig ők otthon foghatták volna Parist!”

„Csak hogy megtudd, az ostobaság határtalan, s a hazugságok egymással feleselnek: állítólag néhány évvel a háború előtt Héraklés feldúlta Tróját, bár indítéka csak annyi volt, hogy megneheztelt Laomedónra, mert lovakat ígért neki adni, de becsapta őt.” (57) Nekem is eszembe jutottak a verssorok, melyekben ez áll:

³⁶ *Ilias* 39–40 és 54–55 (az 54–55 sorban Devecseri Gábor fordításán a szövegösszefüggés miatt kisebb módosítást kellett eszközölni. Itt tanácsos Hektór szavait végig idéznünk (38–57), a kortárs olvasóban vagy hallgatóban talán Dión négy sora is felidézhetette Hektór egész tirádáját: *Hektór látta, s ekép pizskálta goromba szavakkal: / „Gyász-Paris, arcra remek, csábító, nőkbe-bolondult, / bár ne születnél, vagy pusztultál volna te nőtlen. / Én bizony ezt kívánnám, s több is volna a haszna, / mint hogy ilyen szégyen légy most mindenki szemében. / Hisz bizonyára nevetnek rajtad a fürtös akhájok, / kik jó harcosnak hittek, mert annyira szép vagy / arcra, de lelkedben nem akad sem erő, se merészség. / Így ember létedre kiszálltál fürge hajókkal / tengert átszeltél, jó társakat egybetelveltél, / s más néphez keveredve a szép asszonyt eloroztad / távoli országból, ángyát gerelyes daliáknak? / Várad, apád, meg egész néped kárára-bajára, / ellenség öröme, gyaláztatja magadnak? / Lám, ugye nem várod be Arés-kedvelt Meneláost? / Megtudnád, kinek őrzöd most viruló feleségét. / S nem használna a lant s mindaz, mit adott Aphrodité, / itt ez az arc s ez a haj se, midőn porral keveredsz el. / Gyáva a trójai nép, másképen már bizonyára / kőből volna köpeny rajtad, hiszen oly sok a vétked.”*

³⁷ Priamos tanácsadója, a legbölcsebb trójaiak egyike.

Láomedón paripái miatt jött ő ide hajdan,
csak hat bárkával s nem is oly nagyszámu csapattal,
s Tróját feldúlván, utcáit előzvegyitette.³⁸

„Nos hát – jelentette ki az egyiptomi – ez az állítás sem igaz. Mert miképpen lehet egy bevett és elnéptelenedett városnak rövid idő alatt oly mértékben gyarapodnia, hogy Asia legnagyobb városává lesz? És miképpen vette be Héraklés hat hajóval, jóllehet hosszú ideje megostromolhatatlan volt, és az ezerkétszáz hajóval érkező görögök sem tudták bevenni? Vagy miért engedte uralkodni Priamost Héraklés, mikor az apját mint legfőbb ellenségét ölte meg, miért nem másvalakit tett meg az ország urának? (58) Ha pedig úgy van, ahogyan mondják, miért nem rettegtek a trójaiak és Priamos a görögök ellenszenvétől, tudván, hogy korábban korántsem oly nagy vétkük miatt városuk elpusztult, ők földönfutók lettek? Sokan még emlékeznek, hogyan ment végbe legyőzetésük – vajon az senkit nem gondolkoztatott meg, senki közülük Parist nem gátolta?!”

„És amikor Paris Hellasba érkezett, ugyan mi módon tudott kapcsolatot teremteni és beszélgetni Helenával, s végül miképpen bírhatta rá a szökésre úgy, hogy eszébe sem jutnak a szülei és a hazája, sem a férje vagy kislánya, de híre-neve sem a görögök közt, sőt nem tart még élő fivéreitől sem, akik korábban visszaszerezték őt Théseustól, nem nézve tétlenül elrablását? (59) S ha Menelaos otthon volt, mindennek megtörténte hogyan kerülhet-e el a figyelmét? Ha pedig a férj távol van, hogyan képzelhető el, hogy felesége találkozik egy vadidegen emberrel, de a házbeliék egyike sem veszi észre, s ha igen, hát titkolja az érlelődő galádságot? Vagy az, mindennek tetejébe, hogy Aithra, Théseus anyja, fogoly létére együtt kel útra Helenával? Nem volt hát elég, hogy

³⁸ *Ilias* 5, 640–642.

ő, Pittheus³⁹ leánya, rab legyen Spártában, kísérje úrnőjét szíves-örömet még Trójába is...? (60) Ami Parist illeti, ő zavartalanul és olyan szabadon ténykedhetett, hogy nem elégedett meg a feleség elszöktetésével, még a pénzesládát is hozzávette! És nem vette üldözőbe senki, sem Menelaos, sem Tyndareós háztartásából – Helena fivérei sem? Pedig a lakón parton voltak hajók, s különben is, eleinte, Spártától a tenger felé, gyalogosan menekültek, és a rablásnak valószínűleg egyhamar híre kerekedett...? Ilyen módon Helena semmi esetre sem érkezhett Parisszal Trójába, hanem csakis úgy, ha családja egyetértésével feleségül adták hozzá. (61) Ebben az esetben volt értelme, hogy Aithra vele menjen, és a pénzt is vigyék. Mert mindkettő korántsem a rablás, sokkal inkább a házasság ismérése.”

c (61–67)

„Minekutána tehát Paris, ahogyan elmondtam, megkötötte a házasságot és távozott Helenával, Menelaos sértődötten a fivérét okolta kikoszorazottságáért, s azzal vádolta, hogy Agamemnón elárulta őt. (62) Agamemnón azonban nem nagyon törődött vele, neki Paris miatt voltak aggodalmai: azon töprengett, nem fog-e valamikor beavatkozni Hellas dolgaiba, merthogy azok házassága folytán már rá is tartoznak. Így aztán összehívta Helena összes kérésőjét, és arról szónokolt nekik, hogy valamennyijüket sérelem érte, egész Hellast alázták meg, a nők legkiválóbbját adták feleségül a barbárok közé, mintha közülük egy sem volna méltó rá. (63) Mindezt elmondva mentegette Tyndareóst, kérte, legyenek elnézők iránta, őt csak megtévesztették az ajándékok, mindenért Paris a felelős, bizonygatta, meg Priamos; és hadjáratra buzdított

³⁹ Atreusszal és Thyestésszel együtt ő is Pelops fia, a peloponnésosi Troizén királya.

Trója ellen, menjenek mind, hiszen amennyiben valamennyien hadba szállnak, jó reményük lehet arra, hogy beveszik. Márpedig ha az sikerül, mindegyikük bőven ejt majd zsákmányt, amellet pedig kivételes földdarab urai lesznek, Trója ugyanis az összes közül leggazdagabb város, lakosait viszont petyhüdtté tette a puhány életmód... Egyébként neki, Agamemnónnak számos rokona él Ázsiában, Pelops-leszármazottak, azok őt támogatni fogják, mert gyűlölik Priamost.”

(64) „Ennek hallatára egyesek háborogni kezdtek, mert maguk is csakugyan az egész Hellast ért becstelenségként értelmezték a történeteket, mások viszont hasznót reméltek húzni a hadjáratból, mindenesetre úgy hírlett, hogy Asia a nagy lehetőségek és a túláradó gazdagság földje. Ha Menelaossal szemben maradnak alul Helena feleségül kérésében, azt nem vették volna zokon, éppen ellenkezőleg, még örülnek is neki, Parist azonban mindannyian megvetették, s ki-ki önnön magát érezte a házasságtól megfosztottnak. Így aztán meglett a hadjárat, Agamemnón küldöttje visszakövetelte Helenát, mint akinek görög nő léteire görög férfihez kell feleségül mennie.”

(65) „Ezt meghallva a trójaiak azon méltatlankodtak, Priamos is, de legfőképpen Hektór, hogy Paris törvényesen, apja kezéből kapta feleségül Helenát, Helena maga is együtt kívánt élni Pariszsal, s a görögök mégis ilyen szégyentelen követeléssel mernek előállni. Azt válaszolták tehát, hogy tudják, a görögök csak ürügyet keresnek a háborúra, ők viszont, erősebbek lévén, háborút nem kezdeményeznek, az esetleges támadást ellenben visszaverik. És a trójaiak elviselték a hosszúra nyúló háborúskodást meg a sok viszontagságot – mert ha nem volt is annyi, mint amennyiről Homéros beszél, földjüket mindamellet végigdúlták és sok harcosuk esett el – mégpedig azért, mert tudták: a görögök igazságtalanul cselekszenek, Paris azonban semmi felróható nem követett el. (66) Ha nem így volna, vajon eltűri-e akárme-

lyik trójai, akármelyik fivére vagy az apja, hogy más polgárok életüket veszítsék, és az egész várost a teljes megsemmisülés fenyegeesse az ő törvénytíprása miatt, holott lehetőségük volna Helena kiszolgáltatása árán megmenteni magukat? De a trójaiak, ahogyan beszélük, még később, Paris halála után is Trójában tartották, Déiphoboszhoz⁴⁰ adták feleségül Helenát, mintha vele valami nagy jót őriznének a városban, és félnének, hogy magukra hagyja őket. (67) Pedig Helena, ha korábban Paris iránti szerelme marasztotta Trójában, miért akart volna továbbra is ott maradni – ha csak, ahogyan beszélük, bele nem szeretett Déiphobosba is? Föltehetőleg meg tudja győzi a trójaiakat, hogy adják ki őt, erre a trójaiak készek lettek volna. Ha azonban Helena netán félt a görögöktől, előbb fontolóra kellett volna venniük a békekötés feltételeit – mert a görögök is szívesen szabadultak volna a háborútól, oly sokan és legjobbjaik veszték oda... Csakhogy nem volt igaz a lányrablás, a trójaiak nem szolgáltattak okot a háborúra, minek folytán bizvást remélték, hogy felülkerekednek – mert az emberek, ha jogtalanságot szenvednek valamiben, végsőkéig kitartanak igazuk mellett.”

d (68–70)

(68) „Hidd el, nem másként történt ez, mint ahogyan én elmondom. Sokkal hihetőbb, hogy Tyndareós önszántából lépett rokonságra Ázsia királyaival, hogy Menelaos saját kérőit balsikerén keseredett el, hogy Agamemnón azon aggódott, nem fogják-e legigázni Hellast a Priamos-fiak – hiszen ahogy ő hallotta, ugyancsak

⁴⁰ Déiphobos is Priamos ötven fiának egyike volt, de Homérosnál mindössze huszonnégyük szerepel név szerint; Paris halála után fivérével, Helenoszsal mérközve nyerte el Helena kezét, miért is Menelaos Trója bevétele után megölte és holttestét kegyetlenül megcsonkította.

Ázsiából származó nagyapja, Pelops, szintén Oinomaossal⁴¹ létesült rokonsága révén lett a Peloponnésos ura. De a többi főrangú szintén csak azért indult közösen a hadjáratba, mert mindannyian személyesen is sérelmezték, hogy elestek a házasságtól, nem ám azért, mert Paris beleszeretett egy ismeretlen nőbe, az apja pedig engedte, szálljon hajóra és járjon a gyanús dolog végére – mindez állítólag nem sokkal azután, hogy Tróját bevették a görögök, és apja, Laomedón meghalt...! (69) Az sem volt ok, hogy a trójaiak később, már a háború folyamán, sok szenvedésük ellenére sem Paris életében, sem a halála után nem szándékoztak kiadni Helenát, noha a kedvező fordulathoz fikarcnyi reményük sem maradt – Helenát, aki beleszeretett egy idegen férfibe, holott eleve még valószínű sem volt, hogy kapcsolatba kerülhet vele, aztán hazáját, rokonait és férjét elhagyva szégyenletes módon és olyan emberek közé szökött, akik gyűlölték... Mindezt pedig senki sem akadályozta, nem is üldözték, sem amikor, méghozzá gyalogszerrel, a tengerpart felé menekült, sem minekutána hajóra szállt, ahol egyébként vele együtt utazott Théseus öregecske, iránta nyilvánvalóan gyűlölettel viseltető anyja is. (70) Paris halála után pedig, s őt, mint beszélük, szerette, Déiphobos asszonya lett, annak megfelelően, gondolom én, hogy Aphrodité neki is feleségül ígérte – és eszébe sem jutott visszamenni férjéhez, Menalaoszhoz, ahogyan a trójaiak sem voltak hajlandók Helenát kényszerűen kiadni egészen a város bevételéig... Mindebből semmi sem igaz, de meg sem történhet – ahogyan az elmondottak mellett a következő sem.”

⁴¹ Oinomaos a Peloponnésos északkeleti részén épült Pisa királya volt; leányát, a híres-szép Hippodameiát sokan kérték feleségül, ő az apai áldást annak a kérőnek ígérte, aki kocsiversenyben legyőzi őt, de galád fortéllyal mind-egyiket megölte; csak Pelopsnak sikerült az eszén túljárnia, s ezzel Hippodameiát és a királyi trónt is megszereznie.

III (70–154) Dión befejező eszemefuttatása

a (70–110)

Homéros azt mondja, hogy a többi görög, bár kevésbé voltak érintettek, mind részt vett a hadjáratban, egyedül Kastór és Polydeukés, a leginkább sértettek nem csatlakoztak. (71) Hiányos tudását palástolandó, Homéros elcsodálkoztatja ezen Helenát, aztán a maga nevében azzal menti föl a fivéreket, hogy már korábban meghaltak.⁴² Mármost az nyilvánvaló, hogy Helena elrablása idején éltek. Utána viszont kívárták volna, hogy Agamemnón tíz évet eltöltsön a sereg toborzásával, s ők nem vették azonnal üldözőbe nővérüket, hátha sikerül – kiváltképp a tengeren⁴³ – utolérniük, s ha nem, úgy a maguk seregével küzdenek meg érte? (72) Nem indultak-e azon nyomban Théseus ellen, bár az görög volt és azok között is a legkiválóbb, amellet nemcsak sokak uralkodója, de barátja Héraklésnek és Peirithoosnak, s olyan szövetségesekkel, mint a thessalok és a boiótok? Ők azonban Paris ellen nem in-

⁴² Mint kevéssel fentebb (36. jegyz.) és hasonló okokból, itt is érdemes idézni a Dióntól mindössze utalásszerűen említett Homéros-részletet (*Ilias* 3, 236–244), melyben Helena, aki Trója egyik bástyájáról szemléli a csatateret, számos általa ismert görögöt ismer fel és nevez meg Priamosnak, fivereit azonban sehol sem látja: *...kettőt hasztalanul keresek, két nép-tagoló hőst, / lóbetörő Kastórt s az ökölvívó Polydeukést, / két testvérem, akit velem egy anya szült a világra. / Tán a kies Spártából el sem jöttek a haddal? / Vagy pedig eljöttek bárkán, mely a tengeren át száll, / s most nem akarnak a férfiak ütközetébe vegyülni, / félve a szégyentől s a reám zuduló szidalomtól? Szólt; pedig őket már elfedte az életadó föld / ott Lakedaimónban, szeretett mezején a hazának.*

⁴³ A görög mitológiában ugyanis a Dioskurosokat szoros kapcsolat fűzte a hajózáshoz, őket tekintették a hajósok védőinek: ha az árbóc tetején megjelentek az elektromos kisülés fényei (ma ezeket Szent Elmo tüzeinek nevezik), abban az ő oltalmazó jelenlétüket látták.

dultak, hanem vártak tíz évig, míg az Atreus-fiak összetoborozták a sereget... Tulajdonképpen érthető lett volna, ha Tyndareós is csatlakozik, a kora cseppet sem akadályozta, (73) végtére sem Nestórnál, sem Phoinixnél nem volt idősebb, s azoknak nem is volt nyomósabb okuk a felháborodásra, mint neki, az apának. Ámde sem ő, sem fiai nem mentek, szándékukban sem állt hadjáratot indítani: ők szabad akaratukból adták ki Helenát, az összes kérő közül Parist részesítve előnyben, részint a trójai birodalom nagysága, részben személyes tulajdonságai miatt – mert jellemre senkinél sem volt alább való. Ők tehát nem mentek el a háborúba, és senki a spártaiak közül, hazugság lévén az is, hogy a spártaiakat Menelaos vezette, s hogy Spártában ő uralkodott, bár Tyndareós még élt. (74) Csakhogy példátlan lett volna, ha Nestór, már akár indulása előtt, akár később, Trójából hazatérőben, öregsége okán átengedi fiainak a királyi hatalmat, Tyndareós viszont Menelaos javára lemond róla – láthatóan ebben is sok az ellentmondás.

Mikor a görögök célhoz értek, a trójaiak eleinte megakadályozták, hogy kikössenek, Prótesilaos⁴⁴ ki akarta ugyan kényszeríteni a partraszállást, de többedmagával együtt elesett, úgyhogy fegyverszünetet kötöttek, összeszedték halottaikat és áthajóztak a Cherronésosra;⁴⁵ Prótesilaost ott temették el. Aztán hajóikkal elkanyarodva szálltak partra és elpusztítottak néhány várost. Paris Hektórral a vidék egész lakosságát Trójába menekítette, csak a tengerparti kisvárosokat hagyták sorsukra, mindenütt segítséget nyújtaniuk nem lehetett. A görögök utóbb megint lehajóztak későbbi kikötőjükhöz, éjszaka titkon partra szálltak, fallal kerítették hajóikat és árkot is húztak, félvén Hektórtól és a trójaiaktól – nagyon úgy készültek, mint akik maguk lesznek az ostromlottak.

⁴⁴ A thessaliali Phylaké királyának fia.

⁴⁵ A Cherronésos a Dardanellák (görög nevén Hellésfontos) európai oldalán, nagyjából Trójával szemközt húzódó hosszú félsziget neve.

(76) Egyesek mindenben egyetértenek Homérosszal, de azt állítják, hogy sehol sem beszél a fal elkészültéről, mert költeményében később⁴⁶ Apollón és Poseidón a folyók vizét zúdítják rá és romba döntik. És nem is lehet annál hihetőbb semmi, mint hogy a falak talapzatát vízzel árasztották el: a folyók ugyanis a mai napig áztatják ezt a vidéket és rengeteg hordalékot sodornak a tengerbe.

(77) A továbbiakban aztán hol adtak csapást, hol meg kaptak, de csatarendben vívott ütközet nem nagyon esett; a védők száma és bátorsága miatt óvakodtak a város közelébe hatolni. A görögöktől csak portyákra és csetepatékra telt, bár így halt meg a még gyerekkorú Tróilos, Mésztór⁴⁷ és többen mások is. Achilles ugyanis szakértője volt a kelepccének és az éjszakai rajtaütésnek. (78) Így cserkészte be és ölte meg kis híján Aineiast az Ida hegyen és sokan másokat is Trója vidékén, s foglalta el a rosszul őrzött erődítményeket – a görögöknek ugyanis nem volt hatalma a vidék felett, egyedül a táborukra korlátozódott. Íme a bizonyíték: Tróilos sosem a falak tövében edzett, még kevésbé a várostól távol, de a görögök sem a Cherronésos földjét művelik,⁴⁸ ha urai Trója vidékének, és a bort sem Lémnosról⁴⁹ hozzák nekik.⁵⁰

(79) A görögök tehát rosszul álltak a háborúban, semmi sem úgy alakult, ahogyan remélték, miközben a trójaiakhoz folyamatosan és mind nagyobb számban özönlöttek a szövetségesek. Helyzetüket pestis és éhség nehezítette, vezéreik meghasonlot-

⁴⁶ *Ilias* 12, 17–33. Dión nyilvánvalóan számít arra, hogy olvasói pontosan emlékeznek az érintett *Ilias*-részletre, következésképpen nem felejtették el, hogy az istenek csak a háború befejezte után rombolják le a falakat, s hogy ehhez nyolc (!) folyó vizét egyesítik, melyeket aztán a falak dőltével megint régi medrükbe vezetnek vissza.

⁴⁷ Mindkettőjüket Priamos említi, *Ilias* 24, 257.

⁴⁸ Thukydides 1, 11.

⁴⁹ Mai nevén Limnos, sziget Trójától mintegy hetven kilométerre nyugatra.

⁵⁰ *Ilias* 7, 467 k.

tak egymással – de hát többnyire így szokott ez lenni azoknál, akiknek rosszul megy a sora. (80) Nem tudván teljes egészében leplezni az igazságot, ezt Homéros is beismeri, amikor arról beszél, hogy Agamemnón gyűlésbe hívta a görögöket, és színleg a sereg visszavonulását ígérte, nyilvánvalóan azért, mert a többség belefáradt és szívesen hazatért volna,⁵¹ mire a harcosok már özönlöttek is a hajókhoz; Nestór és Odysseus csak nagy nehezen tartóztatták fel őket, valami jóslatot szedtek elő és bizonygatták, hogy már csak rövid ideig kell kitartaniuk. (81) A jóslat szerzőjéről azonban a költemény korábbi részében Agamemnón kijelentette, hogy jóslatai sohasem teljesedtek...⁵²

Mindezeket sorra véve tehát Homéros láthatólag nem veszi teljesen semmibe olvasóit, hanem valami módon ragaszkodik az igazsághoz, hacsak nem kivétel a lányrablás, mert annak megtörténtét nem maga mondja el, helyette Hektór szapulja miatta Parist,⁵³ Helena panaszolja fel Priamosnak,⁵⁴ vagy maga Paris emlékezteti rá a vele bizalmas kettesben lévő Helenét⁵⁵ – pedig ezt minden másnál világosabban és a legnagyobb gonddal kellett volna elbeszélnie. Ahogyan a párviadal körülményeit is: (82) de mert nem mondhatta, hogy Parist Menelaos megölte, üres bókokkal ajándékozta meg, s nevetséges győzelemmel, merthogy

⁵¹ *Ilias* 2, 1–210. Itt Dión ismét biztosra veszi, hogy hallgatói-olvasói jól ismerik az előzményeket: hogy álmában Zeus bízta Agamemnont – egyébként csupán Achilleus dicsőségét öregbítendő –, indítsanak másnap általános támadást Trója ellen, akkor bizton beveszik a várost, s hogy Agamemnón természetesen kész elfogadni Zeus más célzatú, eleve félrevezetőnek szánt javaslatát, de mert úgy vélte, azzal tudja legjobban támadásra serkenteni a csakugyan fáradt görög sereget, ha a zeusi üzenetben ígért sikert említve ugyan, mégis a hazatérést javasolja nekik.

⁵² *Ilias* 1, 108.

⁵³ *Ilias* 3, 39 kk.

⁵⁴ *Ilias* 3, 173.

⁵⁵ *Ilias* 3, 438.

törlik a kardja.⁵⁶ Hát nem tudta volna Parisét használni, ha egyszer annyira erősebb volt nála, hogy élve és összes fegyverével együtt a görög arcvonala felé vonszolta? Az kellett, hogy a sisakszíjával fojtogassa...? (83) Hazugság Aias és Hektór párviadala is, befejezése pedig egyenesen bárgyú: megint Aias a győztes, de nincs is tovább, megajándékozzák egymást, mint afféle jóbarátok.

Ezután azonban Homéros ismét az igazat mondja, a görögök csatavesztését és futását, Hektór vitézkedését meg a rengeteg halottat, ahogyan megígérte, s ily módon akarata ellenére valamiképpen Achilleus dicsőségét is öregbíti. (84) Hanem azért számára Trója kedves az istenek előtt, mondatja is Zeusszal, hogy valamennyi város közül, ahányra csak a nap süt, legjobban Tróját szereti, és Priamost meg a népét. Kocka fordultával persze,

⁵⁶ *Ilias* 3, 344–376. Dión igencsak vázlatos utalása ezúttal is csak a homérosi szöveg alapján érthető igazán. Ott a kimért pályán egymás közelébe megálltak, / és kelevézeit rázták, egymásra dühödten. / Ekkor Alexandros kivetette nagyárnyu dzsidáját, / s meghajította az Átreidést vele domboru pajzsán; / csakhogy az érc hegye elgörbült, nem törte keresztül / azt az erős pajzsot; mire másodikul Meneláos / rontott rá ércel, Kronidéshoz küldve fohászát: / „Zeusz, te hatalmas, tedd, hogy büntessem, ki először / sértett: fényes Alexandroszt; kezem által igazd le; / hogy később unokáink is borzadjanak attól: / sérteni azt, aki megvendégeli szívesen őket.” / Szólt, s hosszúárnyú gerelyét csóválva vetette, / s meghajította a Priamidést vele domboru pajzsán. / Tündöklő pajzsán áttört az erősnyelű dárda, / és remekelt-díszű vértjén behatolva megállott: átellen, lágyéka fölött átszelte az ingét; / ám Paris elfordult, s kikerülte az éjszinű véget. Átreidés meg előrántotta ezüstszerű kardját, / és a sisak gombjára csapott: de a kard azon ekkor / három- s négyfele tört tüstént, s kiesett a kezéből. / Följajdult Meneláos, a tágtérü égre tekintve: / „Zeusz atya, nincs nálad pusztítóbb isten az égben: / hittem már, hogy Alexandrosz bűnhődik a bűnért: / s íme, a kard eltört a kezemben, s hasztalanul szállt markomból kelevézem is, őt nem ütötte keresztül.” / Szólt, s nekiszökve sisaktaraját megfogta azonnal, / s megfordítva, a vértés akháj csapatok fele húzta. / Gyöngye nyakán fojtotta Parist sokhímetű szíja, / mely tartotta, az álla alatt kifeszülve, sisakját. / S elvonszolja talán, s nyer is evvel fényes örök hírt, / Aphrodité, Zeus lánya ha nem veszi észre azonnal, / és a leölt bika bőrét el nem tépi az állán, / hát izmos keze így csak üres sisakot ragadott el.

ahogy mondani szokás, ő is gyökeresen megváltozott, úgyhogy a legkegyetlenebb módon pusztította el az összes város között legkedvesebbjét, mégpedig egyetlen ember vétke miatt – ha ugyan elkövette azt a vétket egyáltalán... Mindamellett Homéros sem tagadhatta el Hektór tetteit, hogy győzött és a hajókig üldözte a görögöket, hogy azok legjobbjait elfogta a félelem vele szemben, hol Arésszel vetették őt egybe, hol meg harci kedvét mondták lobogó lánghoz hasonlatosnak, de ki nem állt ellene közülük egyikük sem,⁵⁷ mert Hektór oldalán Apollón állt, főntről pedig széllekéssel és mennydörgéssel Zeus bízta. (85) Erről Homéros nem szándékozott ilyen nyíltan szólni, de mert ez volt az igazság, és elbeszélésébe már belefogott, nem tudott többé kihátrálni belőle: megjeleníti a soron következő szörnyű éjszakát, a görög táborban uralkodó levertséget,⁵⁸ Agamemnón döbbenetét és sirárait, azonkívül az éjszakai tanácsulást, a javaslatot, hogy meneküljenek, s az Achilleushoz intézendő kérelmeket, hátha ő segíthetne.⁵⁹

(86) Másnap Homéros megajándékozta Agamemnónt némi hasztalan vitézkedéssel,⁶⁰ úgyszintén Diomédést, Odysseust és Eurypylost, Aiasról elmondja, hogy derekasan küzd, de mindjárt ezután a trójaiak kerekednek felül, Hektór pedig a görög falakig és hajókig nyomul előre.⁶¹ Ezt elmondva Homéros nyilvánvalóan az igazat és valóban megtörténtet mondja, vagyis a tényekből merít, ha viszont a görögöket dicsőíti, tele van ellentmondással, tehát mindenki számára világos, hogy hazudik. Aias például kétszer győzi le Hektórt hiába, először a párviadalban, utóbb ismét a kődobással,⁶² Diomédés szintén legyőzi Aineiaszt,⁶³ de ő sem ér

⁵⁷ *Ilias* 15, 262 kk.

⁵⁸ *Ilias* 9, 1 kk.

⁵⁹ *Ilias* 9, 79 kk.

⁶⁰ *Ilias* 11, 510.

⁶¹ *Ilias* 11, 1 kk.

⁶² *Ilias* 14, 409 kk.

⁶³ *Ilias* 5, 297 kk.

el vele semmit, csak a lovait veszi el, bár az nem bizonyítható. (87) Aztán meg: nem volt mivel kedveskedjék a görögöknek, hát előadta, hogy Diomédész megsebesítette Arészt⁶⁴ és Aphroditét...!⁶⁵ Mindebből világos, hogy Homéros a görögöknek kedvez és őket akarja dicsőíteni, de mert igazat mondani nincs módja, tanács-talanságában képtelen és istentelen állításokra vetemedik – és rendszerint így járnak azok, akik hadilábon állnak az igazsággal.

(88) Korántsem tanács-talan viszont, mi nagyszerűt és csodálatost mondjon Hektórról, róla ugyanis – én legalább úgy gondolom – megtörtént eseményeket mond el. Bezzeg menekül nála hanyatt-homlok a görögök összes jeles harcosa, még nevüket is említi, például mikor azt beszéli el, hogy sem Idomeneusz⁶⁶ nem tartott ki, sem Agamemnón, sem a két Aias, csupán Nestor, bár csak kényszerűségből, kis híján meg is ölték; Diomédész sietett a segítségére és kis ideig derekasan küzdött, de aztán egyszerűen hátat fordítva menekült ő is – állítólag Zeus villámai⁶⁷ rettentették vissza... (89) Homérosnál Hektór végül átjut az árkon, ostrom alá veszi a hajókat védő falat,⁶⁸ szétzúzza a kapukat, a görögök hajóik közé szorulnak, az egész háború már a sátrak között folyik, Aias a hajók bordázatáról vesz részt a harcban, mígnem Hektór leszorítja onnan s akkor elmenekül,⁶⁹ néhány hajó égni kezd... (90) Itt nincsen Aineias sebbel-lobbal menekítő Aphrodité,⁷⁰ sem halandósebezte Arész,⁷¹ sem semmi más ilyesfajta hihetetlen epizód, igaz dolgok vannak csak, a megtörténtek hasonmásai. Ekkora vereség után a görögök képtelenek voltak megint felvenni

⁶⁴ *Ilias* 5, 846 kk.

⁶⁵ *Ilias* 5, 330 kk.

⁶⁶ *Ilias* 8, 78–81.

⁶⁷ *Ilias* 8, 167–171.

⁶⁸ *Ilias* 8, 78 kk.

⁶⁹ *Ilias* 16, 101 kk.

⁷⁰ *Ilias* 5, 311 kk.

⁷¹ *Ilias* 5, 825 kk.

a harcot, amellett az önbizalmuk is odalett az elszenvedett súlyos fiaskótól, hogy sem az árok, sem a fal nem használt nekik, s a hajókat sem sikerült megvédeniük. (91) Hol volt akkora hatalom, ki lett volna az a lebírhatatlan, isteni erejű férfi, hogy beavatkozásával megmentse a már tönkrementeket? Mert a myrmidonok⁷² sokasága ugyan mekkora volt a teljes trójai sereghez képest? Vagy mennyit ért Achilleus bátorsága, aki nem most vonul majd először csatába, és a korábbi évek során sokszor vívott kézitusát, de sem Hektórt nem ölte meg, sem semmi nagy tettet nem vitt véghez, legfeljebb a még gyerekkorú Tróilost kaszabolta le?

(92) Idáig jutva Homéros már egyáltalán nem törődik az igazsággal, hanem eljut a szégyentelenség legmagasabb fokára, egytől egyig felkavarja és ellentétesre hangszereli az eseményeket, közönségére pedig fittyet hány, azok ugyanis – látta – az eddigieket még az istenekkel kapcsolatban is igencsak könnyen elhitték, más költők és írók viszont, akiknél az igazat olvashatták volna, nem voltak; ő vállalkozott elsőnek írni a trójai háborúról, de költeménye számos generációval a háború után készült el, amikor a tények ismerői és leszármazottjaik már elenyésztek, csupán homályos és bizonytalan szóbeszéd maradt fenn, ahogyan a nagyon régi dolgokról szokott, s amellett Homéros az egyszerű emberek sokaságának kívánta verseit előadni, ráadásul feldicsérve a görögök teljesítményét, hogy cáfolatra a tájékozottak se vállalkozzanak. (93) Így aztán volt mersze megverselni a valóság fonákját.

Achilleus például, mikor a hajótábor elfoglalása után a görögök támogatására megjelenik, bár inkább csak kényszerből, s hogy a maga bőrét mentse, a trójaiak hátrálnak valamelyest és nyomban visszahúzódnak a hajóktól, elalszanak a lángok is, nyilván

⁷² A thessaliai myrmidónoknak Achilleus volt a királya, következésképpen hozzá hasonlóan a parancsnoksága alatt álló kötelék szintén nem vett részt a harcokban; a hajóknál elszenvedett vereség után azonban, sugallja Dión, Achilleus és myrmidónjai önmagukban eleve elégtelenek lettek volna a hadihelyzet gyökeres megváltoztatására.

mert Achilleus támadása olyan váratlanul következett be; s ahogyan a többi trójai visszavonult, maga Hektór is a falak mögé, a tábort övező keskeny területsávba húzódott, de csak lépésről lépésre, szembeszállva a támadókkal, ahogyan maga Homéros mondja...⁷³ (94) Mikor aztán újra megütköztek egymással, Achilleus bámulatosan küzdött harcosaival, sok trójait és trójai szövetségést megöltek, egyebek közt Lykia királyát, Sarpédont⁷⁴ is, aki állítólag Zeus fia volt; s mikor a folyó gázlójánál vonultak vissza, szintén sokan estek el közülük,⁷⁵ bár időről időre többször is szembefordultak a görögökkel.

(95) Hektór eközben kivárt, rendkívüli érzéke lévén ahhoz, hogy csak a megfelelő pillanatban avatkozzék harcba. Amíg tehát Achilleus a tőle telhető legjobbat nyújtotta és friss erőben volt, Hektór nem kereste vele a párviadalt, csak a társait lelkesítette. Utóbb aztán észrevette, már fárad, előbbi lendülete jócskán megtört, de hát nem kímélte erőit a harcban: kifárasztotta a szokottnál több vizet hömpölygető folyó, melyen vigyázatlanul kelt át, Paión fia, Asteropaios,⁷⁶ megsebesítette, Aineias szembeszállt és huzamos ideig küzdött vele, mégis a neki tetsző pillanatban és sértetlenül vonulhatott vissza, Agénórt pedig hiába vette üldözőbe, nem tudta beérni,⁷⁷ holott Achilleus éppenséggel utolérhetetlen gyorsaságáról volt híres. (96) Mindebből a harc művészetében járatos Hektór számára világossá vált, hogy könnyű lesz Achilleust legyőznie, tehát magabiztosan csapott össze vele a síkság közepén. Eleinte meg-meghátrált, mintha menekülne, részint harci kedvét puhatolva, részint mert fárasztani akarta, vagyis hol helyt állt, hol menekült, s mikor észrevette, hogy nem bírja az

⁷³ *Ilias* 16, 301–305.

⁷⁴ *Ilias* 16, 481 kk.

⁷⁵ *Ilias* 21, 1 kk.

⁷⁶ *Ilias* 21, 165 kk.

⁷⁷ *Ilias* 21, 544 kk. Homérosnál Achilleus nem Agénórt, hanem az ő képében Apollónt üldözi.

iramot és elmarad mögötte, akkor sarkon fordulva nekirontott a szinte már fegyvereit hordozni sem igen képes Achilleusnak; összecsapott vele, megölte és fegyvereit is zsákmányul ejtette, ahogyan ezt Homéros⁷⁸ elmondja. Szerinte egyébként Hektór üldözőbe vette, de megszerezni nem tudta Achilleus lovait, azokat a görögök maguknál fogták. (97) Achilleus testét nagy nehezen a hajókhoz mentette a két Aias, őket ugyanis a nekibátorodott és magukat már győztesnek tekintő trójaiak a szokottnál lanyhábban üldözték, mert az Achilleus ragyogó fegyverzetét magára öltő Hektór vérfürdőt okozva üldözte a görög sereget egészen a hajókig, ahogyan Homéros is elismeri. Csak a leszálló éjszaka akadályozta meg, hogy valamennyi hajót felgyújtsák.

A dolgok így történtek, Homéros sem tudta semmiképpen eltitkolni az igazságot, azt állítja tehát, hogy Patroklos támadott a myrmidónokkal, de Achilleus fegyverzetét öltötte magára, őt ölte meg Hektór, így jutott Hektór a fegyverek birtokába. (98) De hát feltételezhető Achilleusról, hogy a tábor végveszélyben van ugyan, a hajók már égnek, a vész kis híján hozzá is elért, Hektór meg azt mondogatja – hallotta – nincs nála különb harcos, Zeus is mellette áll és neki mutat kedvező jeleket, ő azonban, ha valóban segíteni akar a görögökön, kiváló harcos létére a sátrában henyél, és a nála sokkal alábbvalót küldi? És parancsba adja, hogy támadjanak teljes erővel, szorítsák vissza a trójaiakat, de egyszersmind azt is, hogy ne szálljon szembe Hektórral?⁷⁹ Hiszen ha egyszer Patroklos kivonult, úgy gondolom, nem tőle függött, kivel száll szembe... (99) Kevésre becsülte tehát Patroklost és nem bízott benne, mégis átengedte neki hadinépét, fegyverzetét és lovait, mint aki saját dolgairól a legrosszabb döntést hozza, vagyis a teljes pusztulás mellett dönt? Aztán meg könnyörög

⁷⁸ *Ilias* 17, 75 kk. Homérosnál Hektór az Achilleus fegyverzetében harcoló Patroklost győzi le, ahogyan a folytatásból mindjárt kiderül.

⁷⁹ *Ilias* 18, 14.

Zeushoz, térjen vissza Patroklos a fegyvereivel és harcosaival, minekutána ilyen esztelenül nála harcban jobb férfi ellen küldte, akinek kihívását a legderekből görögöknek sem akaródzott meghallaniuk, (100) s akiről Agamemnón nyíltan megmondta, hogy tőle Achilleus is fél és nem szeretne vele szembekerülni...? Ilyen döntések következtében, mondja Homéros, Achilleus elvesztette a társát és számos harcosát, úgyszintén kis híján a lovait, azonkívül fegyvertelen maradt. Amit Achilleus sohasem idéz elő, hacsak nem őrült, s ha mégis az, bizonyosan megakadályozza benne Phoinix.

Ámde Achilleus nem akarta, mondja Homéros, hogy a görögök hamar szabaduljanak a veszélyből, mielőtt még ő megkapta volna a kártérítést, meg aztán a haragja egyáltalán nem csillapodott. (101) De vajon mi akadályozta, hogy csatasorba álljon, ameddig neki tetszik, aztán folytassa a haragot? A dolog következetlenségét felfogva, Homéros homályosan arra utal, hogy valami jóslat marasztotta, miszerint ha sátrát elhagyja, mindenképpen meghal – ami leplezetlenül gyávasággal vádolja Achilleust, legalábbis ugyanez a jóslat megengedte neki a hazahajózást, miután összekülönbözött Agamemnónnal. Arról nem beszélve, hogy anyja révén történetesen hallott Patroklos sorsáról, akit – mint mondta – saját fejéhez hasonlatosan szeret, élni sem akar tovább, ha ő meg talál halni. (102) És amikor észrevette, Patroklos nem tudja emelni a lándzsát, a lándzsával felérő többi fegyvert adta neki, attól már nem tartva, hogy azokat sem bírja majd, pedig a csata során, mondja Homéros, ez történt...⁸⁰

Csak hogy ha összes kifogását előadná valaki, az ugyancsak hosszúra nyúlna. De az odafigyelőnek a hazugság önnönmagát teszi láthatóvá, így aztán még a szűkagyúak előtt sem tisztázatlan, hogy Patroklos csak afféle helyettes, vele cserélte fel Homéros Achilleust, mert igazi sorsát eltitkolni igyekezett.

⁸⁰ Ezt a mondatot (És ... történt...) Arnim szögletes zárójelben közli csak.

(103) Attól tartva azonban, hátha valaki Patroklos sírját is keresi majd – amiképpen, vélem én, a Trójánál elesett többi hős sírját mind látogatni lehet – ezt megelőzendő kijelentette, hogy számára nem készült külön sír, Achilleusszal együtt van eltemetve.⁸¹ Nos hát Nestór, mikor Antilochos csontjait hazavitte, nem kívánt egy sírban feküdni a fiával, bár az miatta esett el⁸² – Achilleus csontjait viszont Patrokloséival vegyítették...?

Homéros minden áron igyekezett homályba burkolni Achilleus halálát – mintha nem is Trója alatt esett volna el. (104) Ezt azonban lehetetlennek látta, minthogy a hagyomány erős volt és a sírját is mutogatták, ezért Hektórtól elszenvedett halálát kivesszi a történetből, és az ellenkezőjét beszéli el: hogy Hektórt, minden harcos közül a legkiválóbbat, Achilleus terítette le, ráadásul a holttestét meggyalázta és a földön vonszolta egészen a hajótáborig.⁸³ Másfelől Homéros tudta, Hektórnak síremléke van, s a polgártársai nagyra becsülték, azt állítja tehát, hogy holttestét Zeus parancsára váltságdíj fejében kiadták a görögök; (105) s hogy bomlásnak ne induljon, arról addig is Aphrodité és Apollón gondoskodtak. Tanácstalan volt viszont, mit tegyen Achilleusszal, hiszen neki is egy trójai kezétől kellett odavesznie – nem akarta őt is, mint Aiast, önnön maga gyilkosává tenni, elirigyelve a dicsőséget legyőzőjétől –, nála Paris öli meg Achilleust, költeményében a legsilányabb és leggyávabb, Menelaostól hajszál híján foglyul ejtett trójai,⁸⁴ akit folyamatosan szidalmaztat, hogy hitvány harcos és görög szemmel nézve erkölcstelen, (106) ugyanis így akarja Hektór dicsőségét csökkenteni – ámbár láthatóan Achilleust is sújtja, sokkal alantasabbá és dicstelenebbé formálva a halálát.

⁸¹ *Ilias* 23, 243 kk.

⁸² Lásd lentebb, 116. caput.

⁸³ *Ilias* 22, 395 kk.

⁸⁴ *Ilias* 3, 369 kk.

Végül Homéros előhossa a már halott⁸⁵ Achilleust és harcba küldi, de mert fegyvere nincs, illetve Hektór zsákmánya lett – és ezúttal véletlenül az igazat mondta –, az égből, Thetisszel hozat Héphaistos-készítette fegyverzetet,⁸⁶ így aztán, csak nevetni lehet, Achilleus a trójaiakat egyedül is menekülésre készíti, viszont a többi görögörről a költő, mintha ott sem lett volna egy sem, teljesen elfelejtkezett...⁸⁷ S mert egyszer volt mersze ekkorát hazudni, az egész történetet összekuszálta. Innentől nála az istenek is harcolnak egymással,⁸⁸ mintegy elismeri tehát, hogy fittyet hány az igazságra. (107) Nagyon gyatrán és hitelt nem érdemlő módon beszéli el Achilleus vitézkedését is: hol a folyóval bonyolítja őt harcba,⁸⁹ hol meg Apollónt fenyegeti és veszi üldözőbe.⁹⁰ Mindebből látni lehet, mennyire tanácstalan; ha ugyanis az igazat mondja, nem ilyen hiteltelen és száraz. Mikor például a trójaiak nehéz küzdelem után végül a városba menekültek, az ő előadásában Hektór töretlen bátorsággal a falak előtt marad, sem apja, sem anyja kérésére nem ügyelve, aztán a város körül ered futásnak, holott bemenni is volna lehetősége, Achilleus pedig, Homérosnál az emberek közt leggyorsabb, nem tudja őt utolérni.⁹¹ (108) A görögök úgy nézték őket valamennyien, mintha valami látványosságon volnának, egyikük sem segített Achilleusnak, holott Hektórt, aki oly sokat ártott nekik, mind gyűlölték, olyannyira, hogy még a holttes-

⁸⁵ Dión ugyanis az egész beszédben következetesen ahhoz tartja magát, hogy a trójai háború győztese Trója volt, nem a görögök, ebben a passzusban közelebből ahhoz, amit korábban már előadott (ld. 96. és 102. caput), ti. hogy Hektór nem Patroklost ölte meg, mint ahogyan az *Ilias* ránk maradt szövegében olvasható, hanem éppenséggel Achilleust.

⁸⁶ *Ilias* 19, 1 kk.

⁸⁷ *Ilias* 20, 490 kk., 21, 1 kk., 526 kk.

⁸⁸ *Ilias* 21, 385 kk.

⁸⁹ *Ilias* 21, 211 kk.

⁹⁰ *Ilias* 21, 599 k.

⁹¹ *Ilias* 22, 21 kk.

tén is sebet ütöttek. Ennek utána kimegy a falak mögül Déiphobos,⁹² vagyis inkább Hektór megtévesztésére az ő képét öltő Pallas Athéna, és a párviadal során elcseni Hektór dárdáját;⁹³ Homéros ugyanis nem talált halálnemet Hektór számára, valamiképpen megszédítette a hazudozás, s így tulajdonképpen mintegy álmában beszél el a párviadalt. Mindenesetre ennek a párviadalnak a körülményei leginkább a rémálmokhoz hasonlatosak.

(109) Idáig eljutva Homéros lemond a folytatásról, költői témát nem talál már benne, s hazugságai sincsenek többé az ínyére. Csupán valamiféle temetési versenyjátékokat fűz még hozzá,⁹⁴ azt is fölöttébb nevetséges módon, azonkívül Priamos király útját a görög táborba Achilleushoz, amit a görögök közül senki sem vett észre, és Hektór kiváltását.⁹⁵ Viszont sem a trójaikat segíteni jött Memnón, sem az amazónok tetteiről,⁹⁶ pedig csodálnivalók és nagyszerűek voltak, nem volt mersze szólni, ahogyan Achilleus haláláról sem, Trója bevételéről sem... (110) Homéros ugyanis, vélem én, visszariadt attól, hogy a régóta halott Achilleus számára újabb halált költsön, a veszteseket és megfutamodókat győztesnek, a diadalmaskodó Tróját földig romboltnak mutassa. A későbbi szerzők azonban, részint tőle félrevezetve, részint mert hazugságai hitellel találtak, ezekről is bátran írtak már.

b (111–154)

(111) Miután a hajókhoz segítségül érkező Achilleust Hektór megölte, a trójaiaiak a hajók közelében éjszakáztak, mint korábban is,

⁹² Lásd 40. jegyz.

⁹³ *Ilias* 22, 289 kk.

⁹⁴ *Ilias* 23, 257 kk.

⁹⁵ *Ilias* 24, 141 kk.

⁹⁶ Memnón és az amazónok trójai háborúban viselt dolgairól részletesen az ún. „homérosi eposzok” beszélnek, közelebbről az *Aithiopsis*, melyből mindössze néhány sor őrződött meg.

hogy a görögöket ellenőrzésük alatt tarthassák; azt gyanították ugyanis, hogy éjszaka menekülni próbálnak. Hektór – sikerein érzett örömmel – visszatért a városba szüleihez és feleségéhez, a seregnél Parist hagyva hátra. (112) Paris és a trójai hadnép aludt, ami természetes is, hiszen fáradtak voltak és nem vártak semmiféle rajtaütést, amellet pedig dolgaik minden tekintetben jól alakultak. Eközben Agamemnón tanácskozott Nestórral, Odysseuszsal és Diomédésszel, utána csendben vízre húzták a hajók java részét, bár látták rajtuk, hogy az elmúlt nap folyamán kis híján elpusztultak, ami menekülésüket lehetetlenné tette volna, s nem kis részük csakugyan elégett, korántsem egyedül Prótesilaosé.⁹⁷ A munka végeztével pedig elhajóztak a Cherronésosra, számos foglyon kívül felszerelésük nem csekély részét is hátrahagyva.

(113) Hajnalban, mikor a dologra fény derült, Hektór háborgott, alig bírta magát, és szidta Parist, hogy a már markukban tartott ellenséget szökni engedte; a trójaiak pedig felégették a sátrakat és zsákmányul ejtették az ott hagyott értékeket. A görögök viszont tanácskoztak – már biztonságban, Hektórnak és övéinek ugyanis nem állt készenlétben hajórajuk, hogy átkeljenek hozzájuk –, s egyhangúlag a hazatérés mellett döntöttek, mert rengeteg elesettjük volt, ráadásul a legjobb harcosok közül. Fönnállt azonban a veszély, hogy a trójaiak hajókat építenek és azokon utazva támadnak Hellasra. (114) Ezért aztán kénytelenek voltak maradni – s mint kezdetben, kalózkodásból éltek –, hátha egyezsége juthatnának a már fáradó Parisszal, és baráti viszonyt teremtve térhetnek haza. Így döntöttek és cselekedtek, és maradtak Trójával szemközt.

Ezalatt érkeztek meg a trójaiak segítségére Aithiopiából Memnón, az amazónok a Pontos⁹⁸ mellől, azonkívül számos más sző-

⁹⁷ Lásd 45. jegyz.

⁹⁸ Teljesebb nevén Pontos Euxeinos (azaz „vendégszerető tenger”), vagyis a mai Fekete-tenger; ennek délkeleti partvidékét, közelebbről a mai török

vetséges is, tudomást szerezve Priamos és Hektór sikereiről s hogy a görögök szinte mind ott veszttek; egyeseket a rokonszenv hozott, másokat a Trója hatalmán érzett félelem, hiszen nem a veszteseknek és bajbajutottaknak, hanem a győzteseknek és a másokat lebíróknak akar mindenki segíteni... (115) A görögök szintén küldettek maguknak támogatást otthonról, már amit lehetett, mert Hellason kívül már senki sem törődött velük. Meg is kapták otthonról Neoptolemost, Achilleus épp csak serdülő fiát, a korábban betegsége miatt semmibe vett Philoktétést, és más efféle gyenge és szegényes segítséget. Ezek megérkezése után, némileg fellélegezve, megint áthajóztak Trója alá, falat vontak maguk köré, a korábbinál kisebbet, de nem az előző helyén, a tengerparton, annak csak a kiemelkedő részét foglalták el. (116) Hajóik egyik része ott horgonyzott a falak védelmében, a többi szemközt a Cheronésosnál maradt, s mert semmi reményük nem volt a győzelemre, csupán megegyezésre törekedtek, ahogy említettem, nem céltudatosan harcoltak, hanem mondhatni kétértelműen, inkább a hazatérésre gondolva.

Többnyire tehát a törbeccsalás és a rajtaütés eszközét alkalmazták. Egy alkalommal, mikor hevesebb harc alakult ki, mert egy erődített pontot akartak fegyverrel bevenni, Aiaszt Hektór fegyvere terítette le, az apját védő Antilochost pedig Memnóné. (117) Memnónt magát is megsebesítette Antilochos, sebesülten szállították el onnan, de út közben meghalt. Úgy alakult, hogy ezúttal a görögöknek is voltak szerencsés napjaik, nem mint korábban. A hírneves Memnón halálos sebet kapott, az amazón királynőt,⁹⁹ aki vakmerően megrohamozta és felgyújtani próbálta a hajókat, tengerészdárdával ölte meg, hajójáról célozva Neoptolemos, Parisszal Philoktétés nyila végzett. (118) Gondterhelt

Trabzon vilajet területét tekintették (egyebek közt) az ókori görögök az amazónok otthonának.

⁹⁹ A legenda szerint Penthesileia.

volt tehát a hangulat a trójaiak között, hátha sosem szakad vége a háborúnak, s győztes létükre sem nyernek vele semmit. Priamos is más emberré vált Paris halála után, búskomor lett és rettegett Hektórért. A görögöket azonban Antilochos és Aias halála sokkal mostohább körülmények közé juttatta, következésképpen követséget menesztettek, hogy tárgyalást kezdjenek a békéről; azt ígérték, elvonulnak, mielőtt megkötötték és esküvel szentesítették a békét, s többé nem vezetnek hadjáratot sem ők Asia, sem a trójaiak Argos ellen. (119) Javaslatukat Hektór nem fogadta el, mert a trójaiak, mondta, sokkal erősebbek, a megerősített görög tábor rohammal bevehetik; főként azonban Paris halála bősztette fel őt. Csak akkor egyezett bele a békekötésbe, mikor apja is kérlelni kezdte, saját öregségére, fiai halálára és arra hivatkozva, hogy a város lakosai szintén szabadulnának már a háborútól. Kikötötte azonban, hogy a görögök fizessék meg a trójaiak háborúra fordított költségeit, továbbá adjanak valami elégtételt azért, hogy a legcsekélyebb jogtalanságot nem szenvedve hadat indítottak ellenük, országukat hosszú évekig fosztogatták, és sok derék férfit megöltek, köztük Parist is, holott Paris részéről őket semmiféle sérelem nem érte, mindössze kíváncsabbnak találták a többi kérőnél, s feleségét Hellasból szerezte ugyan, de az erre jogosultak adták hozzá. (120) A béketárgyalásra kiküldött Odysseus tiltakozott és kifejtette, hogy nem kevesebb kárt okoztak, mint amennyit elszenvedtek, a háborúért pedig a trójaiakra hárította a felelősséget: vannak nők seregestől Ásiában is, szükségtelen volt Parisnak onnan Hellasba menni leánykérőbe, aztán hazamenet kinevetni a görögök legjelesebbjeit, mert vagyonával diadalmaskodott fölöttük. Amellett nem egyszerűen leánykérés történt, az ő figyelmüket nem kerülte el, hogy Paris ennek ürügyén a görög viszonyokba akart fondorlatosan beavatkozni. A továbbiakban tehát, javasolta Odysseus, az ilyesmit, minthogy mindkét félre tengernyi baj származott belőle, meg kell szüntetni,

még akkor is, ha Pelops közvetítésével már létezik a trójaiak és az Atreus-fiak között benősülés és rokonság.¹⁰⁰ (121) A kártérítésen Odysseus csak nevetett: nincs pénze a görögöknek, az otthoni szegénység miatt többségük most is önkéntesen vesz részt a hadjáratban (amit csupán azért mondott, hogy a trójaiakat lebeszélje a Hellas ellen indítandó hadi vállalkozásról). Ha pedig az illendőség kedvéért elégtételt kell adniuk, ő megtalálja a módját. Hagyni fognak a görögök Trójában egy Athénának szentelt, gyönyörű és hatalmas fogadalmi ajándékot ezzel a felirattal: „Engesztelő adomány a görögöktől a trójai Athénának.” Ez nagy dicsőséget hoz majd Trójára, ami pedig őket, görögöket illeti, a vereségüket fogja tanúsítani... (122) Helenát Odysseus szintén arra buzdította, hogy működjek közre a békekötésben, s Helena örömet segített neki, mert nehezen viselte, hogy a közvélemény szerint őmiatta szenvednek annyit a trójaiak. A békeszerződés tehát létrejött, a trójaiak és a görögök italáldozattal szentesítették – Homéros azonban ezt is hazugsággá változtatja, bár tudta, hogy így történt: ő azt mondja, hogy a trójaiak megszegették az egyezséget,¹⁰¹ melynek betartására kölcsönösen esküt tett Hektór és Agamemnón, meg a többi vezérek, miszerint sem a görögök nem indítanak Asia ellen hadjáratot, míg Priamos és leszármazottai uralkodnak, sem Priamos leszármazottai a Peloponnésos, Boiótia, Kréta, Ithaka, Phthia és Euböia ellen – mert egyedül ezeket a görög tájegységeket emelték ki, (123) a többire vonatkozóan a trójaiak nem óhajtottak esküt tenni, de azokkal az Atreus-fiak sem törődtek. Az eskütétel után

¹⁰⁰ Lásd 30. caput és passim.

¹⁰¹ Dión az *Ilias*-nak arra az epizódjára céloz itt, amikor Paris azt javasolja, hogy a háború folytatása helyett döntsön az ő és Menelaos párviadala: ha ő győz, Helena Trójában marad, ha Menelaos, akkor vissza kell térnie Hellasba (3, 59 kk.); javaslatát mindkét sereg elfogadja, a vezérek áldozattal és esküvel szentesítik (3, 209 kk.), ezt azonban megszegi a trójai Pandaros, aki Athéna felbujtására nyilatkozik ki Menelaosra (4, 58 kk.).

fejezték be a görögök nagy művüket, a lovat,¹⁰² a trójaiak pedig bevontatták a városba, s mert a kapun nem fért át, a fal egy részét bontották le, innen az a nevetséges történet, hogy Tróját a ló vette be... A görög sereg tehát ilyen módon, békeszerződést kötve hajózott el. Helenát Hektór Déiphobossal házasította össze, aki fivérei közül rajta kívül a legderekabb volt. (124) Apja mint a legboldogabb ember halt meg, szomorúságot csupán elesett fia miatt érzett. Maga Hektór hosszú éveken keresztül uralkodott, s Asia legnagyobb részét meghódítva, idős korában halt meg, ott temették el a város előtt. A trónt fiára, Skamandriosra hagyta.¹⁰³

A trójai háború tehát így zajlott le, de biztosan tudom, ezt senki nem fogja elfogadni, a gondolkodó embereken kívül mindenki hazugságnak mondja majd, nemcsak a görögök, hanem ti is. A rágalmazás ugyanis szerfölött megnehezíti a tisztán látást, ahogyan az is, ha valakit hosszú időn keresztül félrevezettek. (125) Mert vizsgáljátok csak meg, félretolva a közhiedelmet és saját előítéleteiteket, mennyire nevetséges az ellentétes változat:¹⁰⁴ hogy egész hadsereg rejtőzik el a lóban, ezt azonban, noha igazmondó jóskuk is van, a trójaiak közül nem veszi észre és nem is gyanítja senki, azaz önnön maguk engedik be az ellenséget Trójába; vagy az, hogy a korábban vereséget szenvedett görög sereg egyetlen harcosa elégnek bizonyul, fegyvertelenül felbukkanva és pusztán a hangjával, hátrálásra készíteni sok ezernyi trójait,¹⁰⁵ s hogy ugyanaz később, fegyvere nem lévén, hát kap az égből, legyőzi

¹⁰² Vagyis Dión felfogásában a híres-nevezetes trójai faló volna az a „gyönyörű és hatalmas” fogadalmi ajándék, melyet Odysseus ígér a trójaiaknak (lásd 121. caput).

¹⁰³ Az ismertebb változat szerint Hektór fia Astyanax volt, akit a Diónéhoz képest hagyományos változat szerint a Tróját elfoglaló görögök megöltek.

¹⁰⁴ Innentől kezdve egészen a 129. caput végéig Arnim szögletes zárójelben közli a szöveget.

¹⁰⁵ Ez természetesen Achilleus (*Ilias* 18, 225 kk.) – Dión a felsorolásban egyetlen nevet nem említ.

és megfutamítja az előző nap még győztes trójaiakat, mind valamennyit és megint egy szál-egyedül, (126) továbbá hogy utóbb ezt a páratlanul nagyszerű hőst megöli, maguk a trójaiak mondják, egy mindenkinél sötétebb lelkű gazember,¹⁰⁶ meg aztán hogy másvalaki¹⁰⁷ hal meg, az ő fegyvereit azonban ettől a másvalakitól zsákmányolják, illetve hogy a vezérek közül egyedül neki nem készült síremléke; de ilyen az is, hogy egy másik görögöt, egyikét a legjelesebbeknek, bár annyi éven keresztül részt vett a háborúban, nem valamelyik ellenséges harcos veszejti el, hanem sértett dühében maga öli meg magát, annak ellenére, hogy a legfennköltebb és finomabb modorú szövetséges hírében állt...¹⁰⁸ (127) És ez a költő, előljáróban bejelentve ugyan, hogy a trójai háborúról fog írni, a legszebb és legnagyobb eseményeket elhagyta, még a város bevételéről sem számolt be!

A következő részletek viszont szerepelnek a verses formában elmondottak között: Achilleus, miután a görögök vereséget szenvedtek, nem is egyszer, és korántsem csak a sereg többi alakulata, hanem saját harcosai is, egyedül maradt túlélő; rendkívüli fordulatot idézett elő az eseményekben, mert ő ölte meg Hektórt, az ő életének viszont Paris vetett véget, a legalantasabb trójai, ahogy maguk a trójaiak mondják; mikor Patroklos meghalt, Achilleust rabolták meg és az ő fegyvereit zsákmányolták, Patroklost pedig nem temették el. (128) S mert Aiasnak volt síremléke, azonkívül mindenki tudta, hogy élete Trója alatt ért véget, Homéros Aiasa, legyőzőjét a hírnévtől megfosztandó, magamagát öli meg...! Aztán: a görögök menekülőként, csendben hajóztak el Asiából; sátraikat felgyújtották; hajótáborukat elfoglalta, a falat ostrommal bevette Hektór; fogadalmi ajándékot szenteltek Athénának,

¹⁰⁶ Ez Paris, akit legkeményebben Hektór kritizál, *Ilias* 3, 39 kk.

¹⁰⁷ Ez Patroklos, akit az *Ilias*-ban maga helyett küld harcba Achilleus.

¹⁰⁸ Ez Aias, Telamón fia, akinek öngyilkossága Homérosnál nem kerül elő, csak a tágabb értelemben vett Trója-hagyomány ismeri.

rajta a legyőzöttek szokásos felirata (mit sem számít, Homérosnál mégis ők vették be Tróját!); a falóban seregnyi ember rejtőzött, a trójaiak pedig gyanúsna találták ugyan az ajándékozást, és úgy döntöttek, hogy elégetik vagy feldarabolják a lovat, de egyiket sem tették, hanem ittak és aludtak, holott Cassandra¹⁰⁹ jóelőre figyelmeztette őket... (129) Hát csakugyan, nem álmokképekhez, elképesztő hazugságokhoz hasonló mindez? Hóros művében, az „Álmok”-ban látnak az emberek olyan álmokképeket, hogy egyszer látszólag meghalnak és elrabolják a fegyvereiket, aztán meg föltámadnak és fegyvertelenül is harcba ereszkednek, néha azt képzelik, üldöznek valakit, vagy az istenekkel beszélnek, vagy minden kényszerítő ok nélkül öngyilkosságot követnek el, s olykor előfordul, hogy repülnek vagy a tengeren járnak. Így hát Homéros költészetét joggal mondhatnánk afféle álmoknak, mely ráadásul kusza és homályos.

(130) De a fentebb mondottak mellett érdemes figyelembe venni valami mást is. Teljes megegyezés van abban, hogy a görögök már a tél beálltával indultak haza Asiából, ennek folytán a hajóraj nagyobb része ott veszett Euböia partjainál. Azonkívül nem is együtt hajóztak el mindannyian, mert viszály támadt a seregben és az Atreus-fiak között, aztán egy részük Agamemnónhoz, a másik Menelaoszhoz csatlakozott, a többiek pedig, akikről Homéros az Odyszeiában megemlékezik, külön indultak haza – mert csupán a dolgaikban szerencsések szoktak egyetérteni és királyuknak szolgálatkészen a rendelkezésére állni (ilyen körülmények közt Menelaos sem helyezkedett volna szembe fivérével közvetlenül annak jótéteménye után¹¹⁰), a legyőzöttek és dolgaikban sikertelenek esetében viszont minden szükségképpen zűrzavarosan alakul. (131) Amellett a megfélemledett

¹⁰⁹ Priamos jóstehetségű lánya.

¹¹⁰ Dión arra céloz, hogy Menelaos voltaképpen Agamemnón jótéteményeként kapta vissza Helenát.

és visszavert sereg távozik fejvesztetten a háború színteréről, az ottmaradás kockázatát nem vállalva, a diadalmaskodó fél, a maga erőforrásain kívül számos fogoly és tetemes zsákmány birtokában mindaddig kivár, míg helyzetük teljesen biztonságossá nem válik, s mert urai saját országuknak és mindennemű szükségletüket bőven kielégíthetik, nem kerülhetnek tíz éves ellenállás után a pusztulás közelébe.

A hazaérkező görögöket otthon fogadó körülmények szintén vereségük és tekintélyvesztésük nem is aprócska bizonyítékai. (132) Mert nem igen szokás összeesküdni olyanok ellen, akik győznek vagy sikereket érnek el: azokat csodálják és mélyen tisztelik, a fiaszkót vallottakkal szemben viszont csak megvetést érez a külvilág és a hozzájuk közel állók közül is nem egy. Agamenonnt veresége miatt nyilvánvalóan lenézte a felesége, Aigisthos tehát rátört és könnyen diadalmaskodott felette, a görögök pedig a maguk részéről Aigisthost királyukká nyilvánították – de hát elképzelhetetlen, hogy Aigisthos megölheti Agamenont, ha hazatértekor csakugyan oly nagy dicsőséget és hatalmat szerzett Asia meghódításával! (133) Aztán ott van Diomédész, akit egyetlen harcosnál sem becsültek kevesebbre a háború folyamán, szülőföldjéről mégis száműzték, ahogyan Neoptolemost is, már akár a görögök, akár mások; mert a trójai vereség miatt nem sokkal később mindjüket elűzték a Peloponnésosról és Pelops egész nemzetsége odalett, helyüket Héraklész korábban erőtlen és semmibe vett fiai foglalták el a dórokkal.¹¹¹

(134) Odysseus szándékosan késleltette a hazatérést, részint szégyenében, részint mert helyzetéről baljós sejtései voltak; így

¹¹¹ Mint "Héraklész utódainak visszatérése", így élt az ókori görögök tudatában az a történelmi fordulat (modern történettudomány erről mint „dór vándorlás”-ról beszél), mely Kr. e. 1100 táján véget vetett az ún. mykénai kultúrának, mely után az ókori görög történelem hosszú, jó három évszázados „sötét korszaka” következik.

esett, hogy a kephallén¹¹² fiatalság Pénélopé kérője és javai dézmálója lett. És Odysseus barátai közül senki sem lépett közbe, még az egészen közel lakó¹¹³ Nestór sem, olyannyira elesettek és tehetetlenek voltak a hadjárat valamennyi résztvevői. Pedig épp az ellenkezőnek kellett volna történnie, ha győztesek: hogy mindenben félő tiszteletet ébresztenek, s hogy ártalmukra lenni senki nem mer.

(135) Menelaos pedig egyáltalán nem ment haza a Peloponnésosra, hanem maradt Egyiptomban, s odajöttének ismérve egyebek közt az is, hogy tartományt neveztek el róla – biztosan nem azért, mert út közben és csak kis időre jött. Itt ő feleségül vette a király leányát, és részletesen beszámolt a papoknak a hadjáratról, semmit el nem hallgatva. (136) Ezt alighanem Homéros is tudja és sejteti is, mikor arról beszél, hogy halála után az istenek Menelaost az élysioni mezőkre küldték, ahol nincsen havazás, sem zivatar, hanem évhosszat felhőtlen az égbolt és enyhe a hőmérséklet – Egyiptom pedig pontosan ilyen vidék.¹¹⁴ A dolgot, úgy vélem, néhány későbbi költő is pedzette: egyik tragédiaköltő ugyanis elmondja, hogy alig érkezett haza Helena Trójából, Orestés az életére tört, csakhogy előle eltűnt Helena, mellette a fivérei tűntek fel; s ezt aligha írhatta volna le, ha Helenát később a görög föld lakójának és Menelaos feleségének látják.¹¹⁵

(137) A görögök tehát ilyen szerencsétlen és szálnalmas állapotba jutottak a háború után, a trójaiak hatalma és hírneve viszont

¹¹² Kephallénia (a mai Kefalonía) sziget lakói; közvetlenül a – Korinthusi öböltől nyugat irányban mintegy 50 kilométerre elterülő – sziget mellett húzódtott a kis Ithaka szigetcské, Odysseus birodalma.

¹¹³ Nestór királyi székhelye ugyanis a Peloponnésos nyugati partján épült Pylos volt.

¹¹⁴ *Odysseia* 4, 561 kk.

¹¹⁵ Dión ezúttal Euripidés *Orestésére* céloz (1625 kk.), melynek befejező részében Apollón adja tudtára Orestésnek, hogy ő mentette meg Helena életét, aki ezentúl az égilakók között fivéreivel együtt a hajósok oltalmazója lesz.

tovább erősödött; egyfelől Hektór hajórajjal és jókora haderővel útnak indította Aineiast, aki elfoglalta Európa leginkább istenáldott földjét, Italiát, másfelől Helenos eljutott Hellas közepéig, s a Thesaliával szomszédos Épeiros és a molossosok királya lett.¹¹⁶ Márpedig az-e valószínű, hogy a vesztes fél hajózik legyőzője földjére és szerez náluk királyi hatalmat, vagy az ellenkezője, hogy a győztes megy a vesztesekhez...? (138) És miért van az, hogy Trója pusztulása után mind Aineias, mind Anténór,¹¹⁷ mind Helenos övéikkel együtt nem ám bárhova máshová, hanem Hellasba és Európába menekültek, hogy nekik nem Asia valamelyik vidékét tetszett elfoglalniuk, ők egyenest azok földjére hajóztak, akik őket elüldözték...? S hogy mi okból lettek királyai más, bár korántsem apró vagy nevesincs országoknak, holott egész Hellast elfoglalhatták volna? Nos, ettől eltiltotta őket esküjük. Mindamellett Helenos nem kis darabot, Épeirost szakította ki Hellasból, Anténór a venétek és az Adria menti legdúsabb földterület ura lett, Aineias királyi hatalma pedig kiterjedt egész Italiára, amellet ő alapította a világ legnagyobb városát...¹¹⁸ (139) Korántsem az valószínű, hogy megtehettek ilyesmit honukból elüldözött, sorsvert emberek, hanem hogy örülhettek, ha valaki letelepedni engedi őket. Meg aztán mekkora anyagiak és haderő birtokában értek célt, mindenütt ellenségeik lakta vidékeken át menekülve? Városuk porig égett, odaveszett mindenük, s a jó erőben lévőknek és fiataloknak pusztá életüket is nehéz volt menteniük, nem hogy gyerekeikkel, feléségükkel, szüleikkel és vagyonukkal együtt költözhetek volna! Ráadásul váratlanul és reményeiket meghazudtoló módon pusztult el a városuk, nem hagyhatták el szép nyugodtan, mint akik számára ezt szerződés szavatolja... Csak az történhetett, ami ténylegesen történt.¹¹⁹

¹¹⁶ Épeiros: Görögország (és részben Albánia) Adriai-tenger menti vidéke.

¹¹⁷ Lásd 37. jegyz.

¹¹⁸ Azaz Rómát.

¹¹⁹ Vagyis hogy nem a görögök, hanem a trójaiak győztek.

(140) Hektórról pedig azt mondják, hogy miután a görögök elhajóztak, rengeteg ember sereglett a városba, mert a szövetségesek nem mind kívántak hazatérni, s amellett Hektór észrevette: Aineias nem viselné el, ha részt nem kapna a hatalomból, erre ugyanis Priamos ígéretet tett neki, mihelyt a háborúnak vége és elűzte a görögöket. Ezért aztán Hektór gyarmatosító különítményt szerelt fel, a költségeket nem kímélve, és teljes jóindulattal annyi résztvevőt küldött, ahányat Aineias igényelt. (141) Kijelentette Aineiasról, hogy méltó a királyi trónra, s hogy hatalma ne legyen az övénél szűkösebb, mindamellett jobb volna ehhez más országot keresnie, s nem is esnék nehezére megszereznie az uralmat egész Európa felett, ha pedig ez sikerül, az ő utódai – bízvást remélheti – mindkét földrész urai lesznek, míg csak nemzetségük fennmarad. (142) Aineias elfogadta Hektór javaslatát, részint hogy kedvére tegyen, részint mert többet is remélt elérni. Ilymódon a gyarmat alapítása megvalósult, szerencse kedvelte emberek ereje és észjárása hatalmassá tette akkor és azóta is.¹²⁰ Mikor pedig Anténór Aineias készülődését szemlélte, benne is vágy ébredt, hogy Európában trónhoz jusson – megszerveződött tehát egy másik gyarmatosító különítmény is. Kettőjükön kívül Helenos, Déiphobossal szemben esett mellőzését¹²¹ fölpanaszolva, szintén hasonlóra kérte apját, kapott is hajókat és haderőt, úgyhogy a szinte kínálkozó Hellasba hajózott és elfoglalta mindazokat a részeit, melyektől esküje nem tiltotta. (143) De az Argosból menekülő Diomédés, tudomást szerezve Aineias vállalkozásáról, hozzá ment el, mert kölcsönösen békét és barátságot kötöttek, tőle kért és kapott segítséget, minekutána elbeszélte Agamemnón és jómagá viszontagságait. Aineias befogadta Diomédést egy-

¹²⁰ Dión természetesen Rómára és a római birodalomra gondol, mert a római hagyomány is úgy tudta, hogy Rómát az Aeneasszal Italiába érkező trójaiak alapították.

¹²¹ Lásd 40. jegyz.

néhány hajójával, s mikor a terület egészének birtokába jutott, rábízta hadereje egy részét is. (144) Később a dóroktól elűzött görögök, más lehetőséget nyomorúságos helyzetükben nem találván, Asiába menekültek, Priamos és Hektór mintegy barátoknak és szövetségeseknek tekintett leszármazottaihoz, akik jóindulattal engedélyezték, hogy Lesboson és más tágas földterületeken telepedjenek meg.

Aki mindennek a hagyomány hatására nem ad hitelt, vegye tudomásul, hogy képtelen szabadulni a porhintéstől, különbséget tenni hazugság és igazság között. (145) Mert az, hogy együgyű emberek hosszú ideje hisznek valamit, korántsem erős érv, még az sem, hogy a hazugság már a korábbiak közbeszédében érvényesült – de hát sok másról is vannak eltérő vagy egymásnak ellentmondó vélemények. Mint ahogyan akár a perzsa háborúról is: egyesek azt állítják, hogy a salamisi ütközet későbbi, mint a Plataiai mellett vívott csata,¹²² mások szerint viszont Plataiai a háború végpontját jelentette, ahogyan ezt egyébként mindig az események után írásban is lefektették. (146) Csakhogy a többség nem a tényeket ismeri, csupán szóbeszédet hall, még hozzá az események kortársai is, a második és harmadik nemzedék pedig már teljességgel tájékozatlan, fűnek-fának bármit elhisz, a skiritákat például spártai hadoszlopoknak nevezik, pedig ahogyan Thukydides¹²³ mondja, sosem voltak azok, Harmodioszt és Aristogeitont pedig, akiket mindenki másnál jobban becsülnék az athéniek, a város felszabadítóinak és tyrannosölőknek¹²⁴ tekintik. (147) De mi szükség emberi dolgokat fölhánytorgatni, mikor elhiszik és el is merik mondani, hogy Kronos megférfiatlanította Uranost,

¹²² A salamisi ütközet dátuma 480, a plataiai csatáé 479.

¹²³ Dión téved: Thukydides nem a (másoktól is ismert) skirita, hanem a pitanéi hadtest spártai voltát tagadja (1, 20).

¹²⁴ Thukydides 1, 21; a Dióntól fölemlített hiba abban van, hogy Thukydides szerint a három tyrannos-fiú közül egyedül Hipparchost ölték meg, a hatalmat kézben tartó Hippiaszt (és fiatalabb fivérét, Thessalost) viszont nem.

Kronost pedig Zeus? Mert ami ostobaságot egyszer kitalálnak, azt utóbb rendszerint nem elhinni lesz majd ostobaság.

Szeretném azonban Homéros védelmére felhozni, hogy nincs abban bántó szándék, ha hazugnak ismerjük el. Először is egyéb hazugságai eltörpülnek az istenekkel kapcsolatosak mellett, másfelől ezek némileg hozzásegítették az akkori görögöket, hogy ne essenek kétségbe, ha netán Asiából jött ellenfél hoz rájuk háborút, arra ugyanis számítani lehetett.¹²⁵ Márpedig nem kifogásolható, hogy görög lévén minden módon az övéinek kívánt hasznára lenni. (148) Ilyen fortélyos megoldással másutt is sokan élnek. Magam legalábbis hallottam egy médről, aki szerint a perzsák elbeszélése a Hellasban történekekről egyetlen pontban sem felel meg a valóságnak. Náluk Dareios¹²⁶ Naxos¹²⁷ és Eretria¹²⁸ ellen küldte csapataival Datist¹²⁹ és Artaxerxest,¹³⁰ akik a városok bevétele után visszatértek a királyhoz; mikor Euboiá mentén horgonyoztak, néhány hajó attikai földre tévedt – nem több húsznál –, ahol támadt egy kis csetepaté a hajósok és az ottani lakosok között;¹³¹ (149) utóbb aztán Xerxész¹³² vonult Hellas ellen, Thermo-

¹²⁵ Dión itt megint a perzsák ellen vívott háborúra gondol.

¹²⁶ Perzsa király (Kr. e. 522–486); ő támadott először Hellasra, a görögök a Marathón mellett vívott csatában (490) visszavonulásra kényszerítették. Dión előadásában a történeti tények és nevek szerepelnek ugyan, de a velük kapcsolatba hozott történések minden ponton a perzsa vereség elhomályosítását szolgálják.

¹²⁷ Sziget az Égei-tengerben, nagyjából félúton Görögország és Törökország között.

¹²⁸ Város Euboiá szigetének nagyjából a közepén.

¹²⁹ Artaphernésszel együtt a Dareiosztól Hellas ellen küldött perzsa sereg vezére.

¹³⁰ Artaxerxész (több perzsa király neve) helyett az előző jegyzetben szereplő Artaphernésnek kellene itt szerepelnie; Dión téved.

¹³¹ Ez a „csetepaté” volna a Hellast támadó perzsa haderő és a görögök között 490-ben, Marathón mellett lezajlott, és a valóságban fényes görög győzelemmel végződött ütközet.

¹³² Perzsa király (Kr. e. 519 – Kr. e. 465), akinek a Salamisnál és Plataiainál vívott ütközet (121. jegyz.) után kellett megverten távoznia Hellasból.

pylainál¹³³ legyőzte a spártaiakat, még a királyukat, Leónidast is megölte, bevette és földig rombolta az athéniek városát, aki nem menekült, azt rabszolgájává tette, s mindezt megcselekedve, a görögöket pedig adófizetésre kötelezve tért vissza Ázsiába... Hogy az egész merő hazugság, nem titok, de mert megvan a valószínűsége, nem lehetetlen, hogy a hadjárat története a király parancsára jutott el népeihez, hogy kétségbe ne essenek. Ha tehát Homéros ugyanígy tett, méltó a bocsánatunkra.

(150) Egy tájékozatlan ember azonban azt mondhatná: „alap-talanul pocskondiázod a görögöket”. Hát igen, nagyot változott a világ, már nincs okunk félni, hogy bárki haddal tör ránk Ásiából, hiszen Hellas mások uralma alatt van, Asia úgyszintén. Az igazságot azonban nem lehet félvállról venni, azonkívül pedig ha tudtam volna, milyen meggyőző lesz idevágó mondanivalóm, talán nem is gondolok arra, hogy szóba hozzam. Mindamellett állítom: nagyobb és súlyosabb gyalázattól mentesítem a görögöket. (151) Mert nem venni be egy várost korántsem bűn, még az sem, ha hadat viselnek egy velük semmiféle kapcsolatban nem lévő ország ellen, aztán békét kötnek és hazamennek, s ugyanúgy az sem szégyen, ha egy nemes lelkű férfi hasonló férfivel vívott párharcban veszti az életét, sőt elfogadhatja a rá váró halált, ahogyan Homérosnál Achilleus mondja:

bár ölt volna meg itt Hektór, legjobb daliájuk.¹³⁴

De hogy a görögök legderekabbjának halálát az ellenség sorai-ban legalávalóbb okozza, az már csakugyan nagy szégyen. Hason-lóképpen iszonyú szégyen, hogyha egy eszesnek és kivételesen

¹³³ Szoros Közép-Görögországban; ezt védte Leónidas háromszáz spártai harcosával a betörő perzsák ellen.

¹³⁴ *Ilias* 21, 279.

józannak tekintett görög¹³⁵ előbb birkákat és marhákat kaszabol le, holott a királyokat akarja megölni, aztán meg – fegyverek miatt! – önmagával végez. (153) És szégyen a többi is: rangos ember fiát, Astyanaxot¹³⁶ olyan kegyetlenül, a falakról letaszítva megölni, ráadásul az egész sereg és a királyok egyhangú határozatával; a szűz Polyxenát¹³⁷ sír mellett lemészárolni és véréit loccsantani áldozatul az istennő fiának; az istennek szentelt Kaszandrát, Apollón papnőjét, Athéna szentélyében megbecsteleníteni, bár az istennő szobrához simult – amire nem ám alantas és alpári tettes vetemedett, hanem akinek helye a legjobbak között van;¹³⁸ (154) hasonlóképpen Priamost, Asia királyát, aggastyán léteére megsebesíteni, és épp Zeus oltára mellett, akitől származott, aztán ugyanazon az oltáron felkoncolni – és ezt sem a közemberek egyike művelte, hanem Achilleus fia,¹³⁹ holott az apja korábban vendégül látta Priamost és az életét is megkímélte;¹⁴⁰ szintűgy Hekabét,¹⁴¹ annyi gyermek boldogtalan édesanyját megaláztatásul Odysseusnak adni zsákmányul, hogy utóbb keserveinek

¹³⁵ Aias öngyilkosságát korábban már kétszer is említette Dión, okára és előzményeire azonban csak most céloz (mert az átlagos korabeli hallgató előtt is ismertek jól voltak): Achilleus halála után fegyvereit a görög sereg tanácsa Odysseusnak ítélte oda, amit az *Ilias*ban sokkal jelesebb harcosnak ábrázolt Aias nem alaptalanul sérelmezhetett; dühében Agamemnón és Menelaos ellen gyilkos indulat támadt benne, de az őket védelmező Pallas Athéné őrületet bocsájtott rá, s így kiszemelt áldozatai helyett a sereg állatait pusztította.

¹³⁶ Hektór fia volt, akinek azért kellett a hagyomány szerint pusztulnia, hogy Hektórnak ne maradjon fiú-örököse.

¹³⁷ Priamos legfiatalabb leánya, akibe Achilleus beleszeretett, s akinek még azt is elárulta, hogy testének mely pontján sebezhető; Achilleus halála után ezért választották őt síri áldozatul az istennő (Thetis) fiának (Achilleusnak).

¹³⁸ Ez a tettes ugyanis Aias volt.

¹³⁹ Neoptolemos, aki apja halála után csatlakozott a Tróját vívó görögökhöz.

¹⁴⁰ Dión arra a nevezetes epizódra gondol, amikor Priamos elmegy Achilleushoz, hogy Hektór holttestét kikérje tőle: *Ilias* 24, 468 kk.

¹⁴¹ Priamos felesége.

súlya alatt olyan nevetséges módon kutyává váljon,¹⁴² és szégyen, hogy a görögök királya Apollón szent szolgálólányát, akit feleségül venni az isten iránti tiszteletből senki nem mert, ő hazavitte asszonyául, minek következtében halála is jogos büntetésnek látszik... Hát nem sokkal jobb mindennek nem megtörténni a görögökkel, mint Tróját bevenniük...?

¹⁴² A későbbi költők erről is tudni vélnek, Ovidius, *Metamorphoses* 13, 569 kk.

